LXVII.-IK ÉVFOLYAM.

BÁNYÁSZATI ÉS KOHÁSZATI LAPOK

LITSCHAUER LAJOS

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

BUDAPEST
PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA
1934.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János.

„Korunk — bizonyos büszkeséggel — a szociális reform és a szociálpolitikai törvényhozás korának nevezi magát" és „úgy látszik, mintha a mai formával biró szociálpolitikai intézkedések, különösen a dolgozó osztályok védelme és gondozása a mai kor vívmánya volna. Ezt az illuziót szét kell foszlatni. A közgazdasági életnek egyik különleges terén, jelesül a bányászat körében, azok a problémák, amelyek korunkat oly élénken foglalkoztatják, már évszázadokkal ezelőtt léptek a jogalkotás színe elé s megoldásuk módja félreismerhetetlen hasonlóságot mutat napjaink szociálpolitikai intézkedéseivel." „Hogy a hajdani bányajog a munkásviszonyokat részletesen rendezi: nem kerülhette el figyelmét annak, aki a régebbi bányajogot tanulmányozta. Csakhogy *forrásszerű*, nevezetesen az osztrák források alapján készült, ismertetés mindmáig nem létezik." [1]

1891-ben írta e sorokat dr. Menzel, bécsi professzor, amit mi azzal egészítünk ki, hogy ez a hiány és pedig nemcsak Ausztriára, de tudtunkkal más országokra nézve is, még most is fennáll.

Menzel szavai ösztönöztek arra, hogy a kérdést a magyar bányajogok keretében tanulmányozzam és adatgyüjtésem eredményét rendszerbe foglalva, a lehetőséghez képest oknyomozólag, a szakközönség elé tárjam. Az első ily irányú dolgozatom a négyszáz évnél idősebb bányatársládáról, mint a munkásbiztosításnak a legújabb korig egyedül álló intézményéről szólt és a Bányászati és Kohászati Lapok 1925-iki évfolyamának 16—23. füzeteiben jelent meg.

Ezúttal a munkásviszonyok bányajogi rendezésének egészével óhajtok foglalkozni és pedig az 1573. évi Miksa-rendtartás részletes intézkedéseinek vezérfonala mellett, a korábbi partikuláris bányajogok és szokások, nemkülönben a később hozott törvények és kiadott udvari rendeletek figyelembevételével; — de másodsorban néhány, a hazai munkások multjából vett történeti eseményre is kiterjeszkedek, amelyek egyrészt a tételes intézkedések okát és értelmét adják, másrészt a hajdankor üzemgazdasági és szaktársadalmi kultúrképének megrajzolásához egy-két vonással járulnak.

Tisztában vagyok azzal, hogy a kitűzött feladatot csak igen távolról sikerült megközelítenem s e téren még messzemenő kutatásokra van szükség; — azonban nyugodt lélekkel mondhatom, hogy ami segédeszközt — az említett cél szolgálatában — a főiskolai könyvtár nyujtani képes volt, azt mind igénybevettem és lelkiismeretes igyekezettel felhasználtam.

Tanulmányom anyagát [2] a következő címek alatt csoportosítottam: I. Történeti áttekintés. — II. A bányaművek munkásszemélyzetéről általában, és a hűbéres és szakmánybéres vájárokról, valamint az aranymosókról különösen. — III. A bányamunkások felvétele. — IV. A bányamunkások privilégiumai. — V. A bányamunkások általános kötelességei. — VI. Munkaidő. — VII. Munkabér. — VIII. A bányamunkások természetbeni ellátása. — IX. Munkásvédelem. — X. A munkaviszony megszünése. — XI. Közigazgatás; — magánjogi és büntetőjogi igazságszolgáltatás.[3]

[1] Zeitschr. f. Br. 1891-iki évf. 482. és 483. old.

[2] Idetartozik a munkásbiztosítás legrégibb intézményének, a bányatársládának ismertetése is; — de mivel azt a Bány. és Koh. Lapok hasábjain a fentemlített tanulmányomban már részletesen tárgyaltam: a mai szükös anyagi viszonyok között, — habár a kép szerves egészének rovására, — az ott előadottaknak még vázlatos megismétlésével sem akarom a nyomdaköltségeket szaporítani, annál kevésbé, mert az érdeklődők e hiányt lapunk 1925-iki évfolyamában pótolva találják.

[3] Az idézett források és azoknak a jegyzetekben használt rövidített megjelölése betürendes sorrendben:

Achenbach Bergleute = Achenbach H. Die Bergleute der Vergangenheit. Zeitschrift für Bergrecht 1871-iki évszámában. — *Achenbach Bergrecht* = Achenbach H. Das gemeine deutsche Bergrecht. 1871. — *Delius* = Delius Traugott Kristóf: Anleitung zur Bergbaukunst. 2 köt. 1806-iki kiad. — *Felsőbány. bj. 1570—1589.* = Felsőbányai bányajogok. Közölve Wenzel G. Magy. bányászat kr. törté-

I.

Történelmi áttekintés.

1. *A munkásviszonyok tételes jogi rendezése* a bányászat körében ősrégi keletű. Hazánkban már az első partikuláris bányajogok[4] is tartalmaznak ide vonatkozó és fokozatosan részletesebb intézkedéseket, mely fejlődést az 1573-ban kibocsátott Miksa-bányarendtartás[5] mintegy megkoronázta s a munkásügyet

nete című alább említendő művének 418—422. oldalain. — *Felsőmagy. 1487. évi bj.* = Felsőmagyarországi bányavárosoknak Kassán 1487-ben megállapított közös bányajoga. Közölve Wenzel G. Magy. Bányászat kr. története című művében 361—363. oldalon. — *Gölnici XIV. szb. bj.* = az 1327. évi kir. privilégium alapján készült gölnicbányai bányajog. — *Kachelmann* = Kachelmann János: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. 3 felolvasás 1853., 1855., 1867. — *Király* = Király János: Magyar alkotmány és jogtörténet. Bp. 1908. — *Körmöci 1492—1537-iki bj.* = régi körmöci bányajog. Közölve Wenzel G.: Magy. bány. tört. című művében 275—290. oldalon. — *Körmöci felv. szab.* = a Miksa rendtartáshoz csatolt körmöci felvilágosító szabályok. — *Löhneiss* = Löhneiss: Bericht vom Bergwerck. 1690. — *M. rt* = Neue Berg-Ordnung des Königreich Ungarn sammt denen Erläuterungen zweyer alten Berg-Ordnungen der sieben königl. Bergstädte. Wien 1805. — *Menzel* = Menzel A.: Sociale Gedanken im Bergrecht (Zeitschr. für Bergrecht 1873-iki évf.). — *Nöggerath* = Nöggerath Jakab: Beiträge zur Geschichte der Bergknappen (Zeitschrift für Bergrecht 1873-iki évf.). — *Péch* = Péch Antal: Alsó-Magyarország bányamívelésének története. 2 kötet. Bp. 1884. — *Rössler* = Rössler Baltazár: Speculum, metallurgiae politissimum. Drezda 1700. — *Selmeci felv. szab.* = selmeci felvilágosító szabályok csatolva a Miksa-rendtartáshoz. — *Selmeci XIII. szb. bányajog* = selmeci XIII. századbeli bányajog. Közölve Kachelmann fenti művében II. felolvasás 187—192. old. — *Selmeci XIII. szb. városi jog* = selmeci XIII. századbeli városi jog. Közölve Kachelmann fenti művében II. felolv. 177—187. old. — *Scheuchenstuel* = Scheuchenstuel Károly: Motive zu dem allg. österr. Berggesetze vom 23. Mai 1854. — *Sch.* = Schmidt Ferenc: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze. II. Abteilung. Wien 1834—1838. 25 kötet. — *Schneider* = Schneider Ferenc: Lehrbuch des Bergrechtes. Prága 1848. — *Tausch* = Tausch József: Handbuch des Bergrechtes, Klagenfurt 1817. — *Wenzel Br.* = Wenzel G.: Handbuch des allgem. österr. Bergrechtes. Wien 1855. — *Wenzel Magy. bány. tört.*: Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. — *Zeitschr. f. Br.* = Zeitschrift für Bergrecht. Bonn. — *Zycha Böhm. Br.* = Zycha Adolf: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters. Berlin 1900. 2 kötet. — *Zycha R. d. ält. Bb.* = Zycha Adolf: Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues. Berlin 1899.

[4] A XIII. századból való selmeci bányajog a munkásokról még nem tartalmaz speciális intézkedéseket, talán abból az okból, mert ebben az időben a bérmunkás igénybevétele kivételes jelenség; — a hűbéres munkásokat azonban említi (Lehenschaft). — Gölnicbánya régi bányajoga a bányamesternek szóló utasításokban már a munkabérek méltányos megállapítása s a sztreikok büntetését írja elő. — A szövetkezett hét felsőmagyarországi bányavárosnak Kassán 1487-ben kodifikált közös statutuma a hátralékos munkabérek behajtási módjáról rendelkezik. — II. Uászló a máramarosi sóbányászatot illetőleg 1498-ban kiadott rendelete (Wenzel, Magy. bány. tört. 429.) kizárólag munkáskérdéseket tárgyal s a munkabéreket, az élelmiszerekkel való ellátást, a munkások adómentességét s a városi polgárokkal felmerülő viszályaiknak elintézését szabályozza. — A régi körmöci bányajog kiegészítését képező 1512. évi függelék a 25-ik pontban „Von den Bergarbettern" és a 26-ik pontban „Von den Muell arbeitern" cím alatt a munkások felvételéről, a felmondásról és elbocsátásról, a munkaidőről és vasárnapi munkaszünetről és a bérfizetésről, — az 1537-iki függelék pedig a bányamestert a munkásügyekben megillető hatáskörről intézkedik. — Érdekes a Streusel Lőrinc, selmeci bányabíró által 1515-ben kibocsátott munkabérszabályzat (Péch, I. 56.) és a selmeci bányabíróság által 1515. Sz. Barbara napján kihirdetett munkarendtartás (Péch, I. 402.), mely a munkaviszony jogi vonatkozásait kimerítően részletezi. — Még alaposabbak a régi felsőbányai bányajogokban foglalt rendelkezések, így az 1570-iki statutum a zúzómunkások bérét, az 1575-iki a műszak idejét és a munkateljesítmény hiteles mértékeit, az 1578-iki a kovácsbéreket és a felmondást, az 1587-iki a munkások élelmezését, az 1589-iki a hátralékos bérek behajtását szabályozták. — A felsőbányai statutumok mind magyar nyelven keltek, bizonyságául annak, hogy ott a munkásszemélyzet és a vezetők is magyarajkuak voltak.

[5] A Miksa-féle bányarendtartás keletkezésére nézve röviden a következőket tartjuk szükségesnek megjegyezni: Már I. Ferdinánd 1548-ban egy országos bányatörvényjavaslattal lépett a magyar országgyűlés elé, de a rendek, arra hivatkozva, hogy e speciális jogszabályozás a bányavárosok autonom jogkörébe tartozik, a javaslat érdemleges tárgyalását mellőzték. Ekkor a király, bányászati főúri joga alapján, rendeleti úton iparkodott ráoktrojálni bányajogi tervezetét a bányavárosokra, — mely kísérlet azonban a privilégiumaikat féltő municipiumok ellenállásán hajótörést szenvedett. Ferdinand és utódai három ízben hirdették ki a bányarendtartást, mindannyiszor eredménytelenül;

minden vonatkozásában országosan egységes és a mai legiszlatív kereteket is messze túlhaladó normativákkal szabályozta.[6]

Az így keletkezett és századokon keresztül kiformálódott munkásjog a későbbi udvari és alsófokú bányahatósági rendeletekben,[7] — bányagazdasági és technikai életünk evolúciójával párhuzamosan, — időnkénti kiegészítést és korszerűsítést nyert.

2. *E jogintézményt* egyrészt a mai szociális felfogással rokon *humanitás, méltányosság és igazságszeretet lengi át,* — másrészt patriarchális és privilegiális elemekkel van telítve.

Mély szociális jellege ugyanazon követelményekben nyilatkozik meg, amelyeket a nagyipar munkásaira nézve a törvényhozások csak a mult század második felében kezdtek honorálni; — így például maximálja a munkaidőt, — részletesen intézkedik a munkabérfizetésről, — tiltja a trückszisztémát, — sommás bírói utat nyit a hátralékos bér behajtása céljából, — szigorú korlátok közé szorítja a felmondás jogát, — megfelelő üzemi óvrendszabályokkal gondoskodik a személyzet testi épségéről és egészségéről, — és kedvező lehetőségeket nyujt a munkások háztartási, üzemi s egyéb szükségleteinek olcsó beszerzése céljából. — Viszont gyámkodó, erkölcsi és munkásjóléti aggályaival belenyúl az egyén morális és gazdasági magánéletébe és ez irányban odáig megy, hogy még a lakodalomra meghívható vendégek maximális számát is leszögezi.

csak Miksa királynak sikerült hosszas tárgyalások után a bányarendtartás elfogadására bírni az alsómagyarországi bányavárosokat azzal a koncesszióval, hogy a bányakerületben elsősorban a bányavárosok régi autonom bányajogaiból készült és a bányarendtartáshoz függelékképp csatolt úgynevezett „felvilágosító szabályok" (Erläuterungen) nyerjenek alkalmazást s csak amennyiben ezek valamely életviszonyra nézve nem intézkednek, alkalmazható az általános bányarendtartás. A selmeci felvilágosító szabályok hatálya alá: Selmec, Bélabánya, Bakabánya, Libetbánya és Besztercebánya; — a körmöci felvilágosító szabályok hatálya alá: Körmöc és Ujbánya tartozott. A Bergordnung ilyen kiegészítéssel, negyedszer, és hatályosan 1573 február 16-án promulgáltatott az alsómagyarországi bányavárosokban; — a török uralom visszaszorításával az udvar az ország többi bányavidékén is életbeléptette, majd az 1723. évi 108. törvénycikk, mint a bányabíróságok lex privatáját, vagyis a bányabírósági gyakorlat által fenntartott részeiben szankcionálta. — A felvilágosító szabályokat azonban az 1801 április 18-iki udv. kam. rendelet (Sch., XIX. 343.) országos érvényű tételeknek mondta ki, mert azokban a fejedelem beszél, nem pedig a helyhatóságok: „nicht als statuarische, — denn das waren die ehemaligen alten Ordnungen — und nur diesen oder jenen Bezirk betreffende, sondern als geschriebene positive und allgemein verbindende Gesätze, wie sie es nach Zeugnis älterer Urkunden von ihren Anbeginn fortan waren, betrachtet werden müssen."

[6] A Miksa-féle bányarendtartást, mivel rendelkezéseinek megszövegezésénél nemcsak a hazai, harem a külföldi bányastatutumok és szokások is figyelembe vétetnek, — olyannak tekinthetjük, mely a XVI. századbeli bányásztársadalom internacionálisan követett munkásjogi felfogását tükrözteti vissza. A különböző más címek alatt elszórt rendelkezéseket nem említve, kiemeljük a bányarendtartás következő cikkelyeit: XIII. A sáfárokról, hutmanokról és munkásokról. — XIV. A bérfizetésről. — XV. A műszakról és annak betartásáról. — XVI. Az időbérről, a bérlevonásokról s a hátralékos munkabérek perléséről. — XVII. A műbérről. — XXXIII. Munkáslázadásokról és sztrájkokról. — A körmöci felvilágosító szabályok XII. art. ugyancsak a sáfárokról, hutmanokról és munkásokról. — XIII. Az ércőrlő malmok munkásairól. — XIV. A műszakról, annak betartásáról és munkabérről. — XV. A bányafuvarosokról. — XVI. A műbérről. — XX. A munkásviszályokról. — XXII. A kohómunkásokról. — A selmeci felvilágosító szabályok XIII. art. A sáfárokról, a hutmanokról és munkásokról. — XIV. A munkabérről. — XV. A műszakról és annak betartásáról. — XVI. Az időbér megállapításáról, levonásokról s a hátrálékos munkabér perléséről. — XXII. A kohómunkások bérfizetéséről. — XXIII. Az ércelőkészítő munkásokról szól

[7] Bár javarészük csak a kincstári üzemeknek szólt. Fontosabbak: a selmeci bányakonzultáció határozatai alapján 1766 december 20-án kiadott munkarendtartás (Sch. XXIII. 350.); — a puskaporral való repesztés óvrendszabályairól szóló 1795 dec. 30-iki (Sch. 79.); — 1800 márc. 7-iki (Sch. XIX. 293.); — és április 12-iki (Sch. XIX. 300.); — 1805. dec. 5-iki (XIX. 512.); — 1813 febr. 25-iki (Sch. XXI. 317.); udv. kam. rendeletek; — a bányaszerencsétlenségek esetére menedékútak és menhelyek kijelöléséről szóló 1807 dec. 15-iki udv. rend. (Sch. XX. 106.) stb. — Egyébként az egyes üzemek és bányatisztek részére kiadott instrukciókban is találunk ide vonatkozó bőséges anyagot; így az 1780-ban (Sch. XV. 17.), 1781-ben (Sch. XV. 155.), 1782-ben (Sch. XV. 293.), stb. kelt utasításokban.

Az egész intézmény, mint a bányajog egyik ágazata, királyi szabadalmakon nyugodott, melyek a bányamunkást az általános törvények és törvényes rendelkezések kereteiből kiemelve, különleges jogok és kötelességek alanyává tették és speciális bányahatósági jogszolgáltatásnak vetették alá.[8]

3. *A bányamunkásjog* ilyen *korai*[9] *eredete* és vázolt sajátságai többféle körülményben lelik magyarázatukat.

Mindenekelőtt históriai tény, hogy az ipar nagyvállalati formája először a bányászat terén lépett föl[10] s egyben itt jelentkezett először a nagy munkástömegeket foglalkoztató kapitalista üzemek természetes velejárója: a munkáskérdés, melyet mint égető társadalomgazdasági problémát, maradandólag csak tételes intézkedésekkel lehetett megoldani.

Ám ezen, más ipari termelés terén is, habár évszázadokkal később felmerült, ok és okozati összefüggésen kívül, a bányászat körében egyéb *sajátos történelmi, erkölcsi*[11] *és gazdaságpolitikai momentumok* is közrejátszottak.

A bányamívelők, a bányaszabadság behozatala óta, eredetileg független vállalkozók[12] voltak, akik egyenlő tagsági jogok és kötelezettségek alapján alakított munkaszövetkezetekbe tömörülve, folytatták mesterségüket.[13] Csak természetes, hogy a termelésben közvetlenül és azonos arányban érdekelt tagok az egyéni munkatartozás teljesítésének feltételeit, különösen a műszak tartamát úgy állapították meg, hogy az emberi erő a legmagasabb határig,[14] de viszont az egészség és testi épség sérelme nélkül használtassék ki.

A munkaszövetkezeteknek tőketársulatokká való átalakítása lassú tempóban mehetett végbe; — a közbenső stádium idején, a vállalat tulajdonjoga vegyesen, egyfelől *csak* munkával, másfelől *csak* tőkével hozzájáruló személyek között oszlott meg; — az előbbiek munkatartozása azonban az addig szokásos feltételek mérvét meg nem haladhatta, mert hiszen az üzem belső ügyeibe ezek a tagok is beleszóltak s a régieknél súlyosabb kötelezettségek kiszabása ellen bizonnyal tiltakoztak volna.

Az úgynevezett „bányatársulat" (Gewerkschaft) kifejlődésével, mely tisztán tőkések egyesülése, akik bérezett munkásokkal dolgoztatnak, — a helyzet egészen megváltozott. A bérmunkásnak a társulati ügyekbe semmiféle befolyása nincsen,[15] az üzemek egyszerű lelkes gépalkatrésze s ha nem áll vala mögötte a történeti hagyomány, ha nem fűznék össze a bányatulajdonossal a „Bányászközönség"[16] egyetemes nagy családjának erkölcsi, sőt a közös kiváltságok fonalán, jogi kötelékei, s ha nem őrködik emberi méltósága felett a királyi hatalom

[8] Olyan ügyekben is, amelyek ma a közönséges polgári jog keretei között foglalnak helyet és a rendes közigazgatási és bírói forum elé tartoznak; — például az örökösödési és gyámügyek. Lásd a tanulmány XI. fejezetét.

[9] Az első *országos* munkásjog nemcsak nálunk, de a külföldön is a bányászat körében kelt. (Zycha: Böhm. Br. I. 297.)

[10] Már a XVI. század folyamán ezer és ezer kéznek adtak munkaalkalmat Thurzó János és a Fuggerek besztercebányai rézművei, a Selmeci Brenner-szövetkezet és a kinestári bányavállalatok.

[11] Jellemzésül a más téren, nevezetesen a bányaszomszédok között irányadóul vett azt a bányászati elvet említjük, hogy „ne csak tartózkodjál attól, ami neked semmi előnyt nem nyujt, de szomszédodnak árt; hanem engedd meg azt is, ami szomszédodnak hasznot jelent, neked azonban nem ártalmas." (Menzel: Zeitschr. f. BR. 1891. 486.)

[12] Ezért a legrégibb forrásokban a munkás (laborator, arbeiter, hewer) elnevezés sokszor a bányatulajdonosra is vonatkozik. (Zycha: Böhm. Br. I. 296.)

[13] A bérmunkásosztály kifejlődésének menetét lásd szerzőnek a bányatársládáról Lapunk 1925 évfolyamában közölt tanulmányát.

[14] Mert a vájárnép kemény faj és munkára született: „totum hoc genus operariorum durum est et ad labores natum." Agricola: De re met. IV. könyv.

[15] Bár a munkások megbecsülésének jeléül, azok néhány előkelőbb tagja még a kinestárnál is bevoratott a konzultációkba és részt vett a tanácskozásokban (Péch II. 283.)

[16] A „Bányászközönség", „Bányászatyafiság" (Bergverwandten) gyüjtőneve mindazoknak a személyeknek, akik vagy a bányatulajdon, illetőleg bányabirtok révén a bányászatban jogilag érdekelvék, vagy akik személyes, illetőleg anyagi erejüket a bányászat vagy az azzal kapcsolatos ügyek szolgálatába állították (Schneider. 272., 63.) A bányászprivilégiumok a bányászatyafiságot egyetemleg illetik

éber szeme: talán a bányamunkás is áldozatul esett volna a kapitalizmus ama féktelen zsarnokságának, mely a gőzgéppel dolgozó nagyipar fellépésének első évtizedeiben jogtalan pária sorsára juttatta a gyári munkásokat.

A bányabérmunkások — ezen osztály kialakulásának első idejében — túlnyomó többségben a hajdani független bányamívelők leszármazottjai,[17] akik az üzemi munka miként jére nézve százados szokásokat[18] örököltek s mint konzervatív nép, a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodtak;[19] — azok az új elemek pedig, akik más foglalkozási ágból[20] (például jobbágyok) léptek át a vérbeli bányamunkások itt-ott jelentkező hiányának pótlására: lelkükben és tetteikben rövidesen és annál inkább akklimatizálódtak a bányamunkásrend szelleméhez, mert kötöttebb sorból egy privilegizált társadalmi réteg jogozottjai közé emelkedtek.

[17] A bányavidékek lakossága túlnyomó részben ama német bányászokból került ki, akiket első Árpádházi királyaink hívtak be és ruháztak fel széleskörű kiváltságokkal. Ezek, a fegyelmezett munkaszövetkezetekbe tömörült telepesek (hospites), a középkori felfogásnak megfelelően, saját idegen joguk szerint élhettek. (Király 402.) Innen van, hogy a legrégibb bányajogok, néhány kivételtől eltekintve, mind német nyelven keltek, — de ott is, ahol a magyar nyelvű bányászok vitték a főszerepet és magyar nyelven szerkesztették a statutumokat, a német műszavak uralkodók; — például a felsőbányai 1570-iki magyar bányarendtartás „stomp"-ról (zúzda), az 1575-iki „sit"-ról (Sichta) „lactor"ról (Lachter) beszél stb. Tagadhatatlan, hogy a telepesek rányomták a magyar bányászat organizációjára és jogi rendezésére a germán szellem bélyegét, melynek meghonosult termékei azonban a helyi viszonyok hatása alatt utóbb hazai jellegzetes vonásokat vettek fel.

A hajdani bányamívelők és az újkori, például amerikai és exotikus bányavidékekre tódult gyülevész népség között nem szabad párhuzamot vonni. Utóbbiakat a kalandorvágy, a hirtelen meggazdagodás reménye csődítette a kincseket ígérő aranymezők zordon tájaira, ahol egyéni akciók keretében, szervezetlenül, szakismeret és tradiciók nélkül fogtak a szokatlan munkához; — míg előbbiek komoly szakemberek, akik a saját hazájukban bekövetkezett tarthatatlan viszonyok miatt kénytelenek bányászati tapasztalataik és rendszeres hivatásos munkájuk gazdasági értékesítése céljából új otthont keresni oly országban, mely gazdag ásványtelepekkel rendelkezik, de megfelelő munkaerőben hiányt szenved. Így amikor a harzi rammelsbergi bányák 1004—1008-ban a drágaság és borzasztó járvány következtében annyira lerongyolódtak, hogy az üzemeket tíz évre be kellett szüntetni: a legtöbb bányász kivándorolt s útját Magyarország felé irányította.

Másrészt nem lehet összehasonlítást tenni a bérmunkásosztály keletkezése tekintetében a bányászat és a vele többé-kevésbbé rokon, aránylag újabb keletű nagyipar között sem. A középkori kézműipar és a gőzgép feltalálásával keletkezett ipari nagyvállalatok között ugyanis nincs átmenet, sem tradicionális összefüggés. A nagyiparos nem utódja a régi mestereknek, ezek osztályával épúgy nincs semmiféle kapcsolata, mint a gyári munkássággal sem, amelyet voltaképp a gőzgép teremtett. Az első bányabérmunkások szakbeli független családok, apáról-fiúra szálló hagyományokkal és öntudattal telített, királyi privilégiumokkal elhalmozott külön rend ivadékai, akiket nemcsak a mindennapi kenyér, hanem az ősi vér fonalán, ragaszkodó szeretet is kapcsolt a bányászathoz és pedig akkor is, amikor az egyetemes Bergverwandten osztályában immár csak a fizikai erő és különleges technikai ismeretek *bérezett* birtokosai szerepét töltötték be.

[18] Amikor a bérmunkás jogviszonyait hatóságilag kezdték rendezni, akkor is érvényesült a régi selmeci városi jog 8. pontjának ama zsinórmértékül szabott tétele: „Was du willst, das man dir thue, das thue andern auch; das ist ein rechtsrecht."

[19] A bányászat sokkal konzervatívabb, mint bármely más termelési ágazat, mert míg például az ipar és kereskedelem terén az új intézmények rövidesen gyökeres változást mutatnak, addig a bányászatnál a reformok csak lassan lépnek életbe és a fennálló formák teljes megváltozása esetén is, lényegileg a régi az új mellett még tovább fennáll. (Wenzel: Brecht. 47.)

[20] Az ősbányásznemzetségek családi hitbizománynak tekintették szakismereteiket s féltékenyen őrizték a bányamívelés titokzatos fortélyait. Más foglalkozási ágból származó egyének csak mellékszolgálatokra vétettek igénybe. (Vízhúzás, favágás, szenitás, fuvarozás stb.) A kasztszellem az időnkénti munkáshiányon szenvedett hajótörést; — nevezetesen, amikor kedvezőtlen viszonyok miatt egyes bányahelyekről a vájárnép bizonyos része kecsegtetőbb hazai vidékre vagy a külföldre vándorolt, a visszamaradottak kénytelen-kelletlen a mezőgazdaságnak munkát kereső feleslegét maga mellé venni és ügyesebbjeit a bányaipar mesterfogásaiba — saját jól felfogott érdekükben — beavatni kényszerültek. Az új elemek belső világa csakhamar áthasonult s új hivatáskörük hagyományai őket is lelkük mélyéig átitatták; — a tradició tehát ember- és vércsere dacára folytatólag a későbbi korok felett is meg nem fogyatkozott erővel uralkodott.

Jótékonyan hatott a munkás helyzetének kialakulására, különösen az első időben, az a gyakori eset, hogy a bányatulajdonos elveszítve vagyonát, maga is bérmunkát vállalni kényszerült;[21] — a forgandó szerencse példái letompították a kapitalista elem kizsákmányolási hajlamait, mert — hodie mihi, cras tibi!

Másrészt, eltekintve attól, hogy a bányatisztek az ügyesebb vájárokból rekrutálódtak, akik tehát jól ismerték a teljesítőképesség határait, — a munkások egyike-másika, miután a szabad óráiban saját számlájára folytatott kutatási munkálatait dús áldás kísérte, — máról holnapra szegény emberből gazdag bányapolgár lett.[22] Ezek az egyének szívükben hordozták keserves multjuknak emlékeit s az Isten különös kegyelme még kereszténvibbé nemesítette egyébként is vallásos gondolkozásukat.

De ha a lélek belső világából származó most említett érzések és tekintetek nem nyujtottak volna elég szilárd alapot a munkaszerződés humánus feltételeinek stabilizálására: — ott állott a bányajogi rendezés privilégiumával felruházott bányaváros és később maga a bányaregálé birtokosa, a király, hogy rendeleteiben gátat vessen a profit által egyoldalúan vezetett minden olyan túlkapásnak, mely az általánosan elismert gyakorlatot a munkás hátrányára kedvezőtlen irányba terelhetné.

A bányavárosok a városi élet nyugalmának, — a fejedelem pedig már a bányaurburából és a kényszerfémbeváltásból származó kincstári jövedelemnek biztosítása érdekében[23] is — megfelelő szellemben érvényesítették jogszabályozó hatalmukat; — jól tudva, hogy elégedetlen tömegek állandóan veszélyeztetik a közrendet és hogy a bányaadó alapjául szolgáló normális termelési hozadék csak megelégedett munkásokkal érhető el.[24]

A bányatulajdonos szabad rendelkezési jogát annál könnyebb volt a köz érdekében szűkebb korlátok közé szorítani, mert a bányatulajdon eredeti szerzési módja a királyi hatóságok esetenkénti adományozási tényén nyugodott, amelyek tehát annak társadalmi oldalát minden különösebb nehézség nélkül domboríthatták ki s vehették szigorú előírásokkal hathatós pártfogásukba a bányaalkalmazottak jólétének kívánalmait is.[25]

21 Mátyás király idejéből maradt fenn egy monda, mely szerint Schweingrettel Miklós, besztercebányai bányapolgár, szerencsétlen bányamívelés folytán tönkrement és az országból kivándorolván, előbbi állását eltitkolta s mint közönséges vájár külföldön dolgozott. Fia azonban, ki mint bányamunkás kereste Besztercebányán kenyerét, időközben fenntartotta a bányászatra vonatkozó jogát, amit csak azzal tehetett, hogy hetenként szabad idejében egy-két műszakot dolgozott saját bányájában valamely reményvágaton, melyben azután gazdag ércre talált, adósságait kifizette, ismét vagyonos lett s nem nyugodott addig, amíg kivándorolt atyját meg nem találta és vissza nem hozta. Péch szerint (I. 62.) e mondának van némi alapja. (Kachelmann III. felolv. 93.) — Hogy elszegényedés folytán bányarészeket eladtak, bizonyság egy 1185-ből való okirat: „Si quis etiam partem suam *paupertate* vel alia occasione cogente vendere voluerit." Az ilyen személy bizonyára bérmunkásnak állott be. (Zycha R. d. a. B. 104.)

22 Nyilván bányamunkásról, mint bányabirtokosról van szó a selmeci bányabírósági jegyzőkönyvben 1593 április 10-én kelt bejegyzésnél, mely szerint a kincstár Pleba Andrástól a siglisbergi Ilgenschacht 8/16-od részét megvette 50 frt készpénzért és azzal, hogy Pleba holtiglan munkát kap heti 1 frt bér mellett. (Péch I. 363.) — 1600-ban Dier Konstantin, mert a Sobó hegyen levő bánya deficittel dolgozott, az ebből őt megillető 3/16-od részét munkásainak ajándékozta. (Péch II. 6.)

23 Helyesen jegyzi meg Wenzel, hogy bárminként ítéljük is el azt a kincstári pénzügyi szempontot ma, mely a régmultban úgy a bányászatnak, mint a bányamunkásnak, a bányatulajdonosokkal szemben is előnyt és privilégiumokat adott, — tény, hogy a bányászatot felvirágoztatta és a munkásoknak szabadságot és emberi megélhetést nyujtott, mely nélkül ez a termelési ágazat és vele egyes vidékek lakossága tönkrement volna; — a financiális elv, amely a testi munkaerő fenntartására, a privát haszontól vezetett vállalkozóval szemben is védelmet nyujtott, országos érdeket képviselt. — Az 1807. évi junius 10-iki udv. kam. rend. (Sch. XX. 40.) a bányászat közgazdasági jelentőségét kiemelve, mondja: „dass dem Bergbaue nach dem Landwirtschaft die meiste Sorgfalt gewidmet werde."

24 Munkásjogi szabályozásra azért is volt szükség, mert a munkabér és elbocsátások voltak a korai sztreikok és munkáslázadások okai. Az ipar terén nem volt nehéz a pótlás egy-egy segéd miatt, de a bányászatnál már nem oly könnyű megfelelő erőket nagy számban találni. De a külföldi munkások becsalogatásának hátsó gondolata is közrejátszott.

25 Rámutat erre Menzel is. (Zeitschr. f. Br. 1891. évf. 484.)

4. Hogy a Miksa-bányarendtartásban foglalt munkásjog, a kölcsönös jogok és kötelezettségek szempontjából, úgy a munkaadók, mint a munkavállalók részén megőrizze élő valóságát s el ne sikkadjon a változatos gyakorlat útvesztőin: — azt, miként a bányarendtartás többi rendelkezéseit is, minden bányavárosban és bányaműnél *évenként kétszer:* karácsonykor és pünkösdkor, — de más alkalommal is, ha a szükség kívánta, *nyilvánosan fel kellett olvasni.* Különben egyes szakaszok felolvasását, a vonatkozó díj lefizetése ellenében, bárki bármikor kérhette a bányamestertől.[26]

5. Végül ki kell emelnünk, hogy míg a mai tételes munkásjogok törvénybe iktatása, a szakszervezetekbe tömörült munkásság politikai súlyára és a törvényhozásban, sőt a miniszteriális hatalomban való közvetlen részesedésére vezethető vissza, addig a régi bányamunkásjog kialakítását *a bányamunkások vagy képviseleteik direkt befolyása nélkül,* a gazdasági élet természeti és morális törvényeivel számot vető bölcs *kormányzat* egészséges szelleme *hozta létre.* A jelenlegi szakszervezetek nyomatékos erejét tökéletesen pótolta az állam spontán gondoskodása, mely a kérdés rendezésénél, — az egyoldalú osztályérdek túlhajtásaitól menten, csak a közjólét és úgy a munkaadók, mint a munkavállalók jogosult igényeinek teljes biztosítása mellett, — tárgyilagos alapon húzta meg a tőke szabad rendelkezésének korlátait.

6. De az előadottakból és előadandókból határozottan kitűnik az is, hogy milyen nagy tévedésben voltak egyes írók akkor, amikor a bányamunkásjog szociális szellemét a XVIII. század végén uralkodott „felvilágosultság" termékének hirdették;[27] — korántsem! — ez a humánus jogszabályozás *a középkor felfogásának szülötte,* mely a gyakorlati élet prózai követelményeit a keresztény tanokkal harmóniában iparkodott összeegyeztetni és feladatát sikeresen meg is oldotta.

II.

A bányaművek munkásszemélyzetéről általában és a hűbéres és szakmánybéres munkásokról, valamint az aranymosókról különösen.

1. Attól az időponttól fogva, amikor a bányászat terén a tőke veszi át a vezérszerepet: a magánbányák túlnyomó része bányatársulatok[28] tulajdonában áll, melyek rendszerint százhuszonnyolc bányarésszel[29] (kuxa) keletkeztek. A bányatársak (bányatársulati tagok, Gewerken), a birtokukban levő kuxák számának aránya szerint osztoznak a vállalat nyereségében[30] s ugyanezen arány szerint járulnak a közös költségekhez.[31]

26 M. r.t XLV. art. 2. §. — Hasonlókép meghagyja az 1822. okt. 17-iki főkamaragrófi rendelet, hogy a selmeci bányakonzultació által 1766-ban megszerkesztett munkásrendszabályok negyedévenként a kincstári vájárság előtt publikáltassanak. (Sch. XXIII. 329.) — Ha a bányarendtartás időnkénti felolvasása elmaradt a munkások a mulasztást megnehezményezték, így az 1609 aug. 4-én kitört selmeci lázadás alkalmával a béke helyreállításának feltételei között követelik a publikáció pontos végrehajtását, hogy tudják: „ob wir eine Freiheit haben, oder nicht? (Péch II. 87. s köv. old.)

27 Zeitsch. f. Br. 1891. évf. 484.

28 A bányajogosítványt esetleg egy személy kapta, de a tényleges mívelést a bányarészekre való felosztás alapján rendszerint többen kezdik meg. Ha az adományos egymagában mívelte bányáját: „Einspänniger" s ha a bánya kovandbánya: „Kiessziemer" nevét viselte. (Zycha. Böhm. Br. I. 236., 237.) A későbbi korban gyakori az egyes munkások által szabad idejükben folytatott egyéni (Eigenlöhner) és sokszor társas bányászat (Gesellenbau, Eigenlöhnerzeche). Az utóbbi alakulatokra a bányatársulati szabályok nem nyertek alkalmazást. Nem kell például bányaigazgatót lejelenteni; nincs késedelmezési eljárás, hanem minden tag pro indivise felelős (Schneider 279); és mivel a tagok bányájukat csak szabad órákban mivelhették, a folytonos munkábantartás kötelessége rájuk nézve a normálistól eltérő rövidebb műszakkal (Weilarbeit) volt megállapítva. Ez a Gesellenbau képviseli a „munkaszövetkezetek" későbbi keletű, második alakját. (Zycha I. 236.)

29 Szokás volt a 128 kuxából álló bánya tulajdonát (Zeche) műszakokra (Schichten) is felosztani, 32 kuxa = 1 műszak; 16 kuxa = ½ műszak; 8 kuxa = ¼ műszak. Négy kuxa 1 törzset (Stamm) és 32 törzs 1 bányát (Zeche) jelentett.

30 A tiszta nyereséggel dolgozó üzem: Freibau; — s a nyereség: Ausbeute.

31 A közös költség (gépek beszerzése, bányatársulati tisztek fizetése stb. (a „Samkost"); — a hiány pótlására kivetett összeg a „Zubusse" (pótfizetés).

A vájárok munkabére kezdetben, de később is hosszú időn át, *nem tartozott a közös kiadások közé*, mert a vájár nem a bányatársulatnak, hanem annak a bányatársnak alkalmazottja, aki helyett a bányatársulati tagsággal egybekötött egyéni munkatartozást végzi s aki őt a helyettesítő munkáért hetenként személyesen díjazza. Idővel a bérfizetés — az adminisztráció egyszerűsítése céljából — bányatársulati tisztviselőre[32] bizatott ugyan, de a bányatárs és a munkavállaló közvetlen kötelemjogi kapcsolata ekkor sem szünt meg: — az illető bányatiszt ugyanis mindig, kifejezetten valamelyik meghatározott bányatárs nevében, pusztán mint a bér fizikai átadását közvetítő személy (Hand des Gewerken) járt el. Ezt az állapotot tükrözteti vissza a Miksa-rendtartás.[33]

2. *Az üzem belső szervezete* — a vállalat nagysága és technikai berendezése szerint — módosult, s ehhez képest az üzemvezetés[34] és a felügyelet személyeinek, valamint a munkások kategóriáinak száma is változó volt. Az alkalmazottak elnevezése koronként felcserélődött, úgy, hogy ugyanazon cím különböző időkben, egészen vagy részlegesen, különböző tevékenységi kör alanyát jelentette.

A vállalatnak a hatóságok előtti képviseletére: a bányameghatalmazott[35] (Versprecher) hivatott; — a műszaki teendők és az ellenőrzés, egyfelől a sáfár (Schaffer), másfelől a bányajáró tiszt (Einfahrer), főfelőr (Hutmann) és felőrök (Steiger)[36] között oszlottak meg; — a számadásokat a bányaszámvevő (Überreiter)[37] és a bányajegyző (Bergschreiber) vezették.[38]

3. A munkások legelőkelőbb rétege: a *hűbéres vájárok* (Lehenhäuer), akik tulajdonképpen alvállalkozók, illetőleg bérlők voltak. Rendszerint egy-egy csotári adósságuk lefizetésére haladékot és újabb előleget kaptak, de azzal a megszorítással, hogy mindaddig, amíg a tartozások teljesen ki nem egyenlíttettek, a szövetkezett bányák egységes kezelése királyi bányatisztekre bízassék, akiket a szövetkezet javadalmaz. (Péch I. 274.) — 12 év mulva a bányák, 43.000 forint kamarai adósság letörlesztése után, tehermentesen a Brenner-szövetkezet szabad rendelkezésére bocsáttattak. Két emberöltőn át állott fenn e világhíres bányadalom, melyet a király gondoskodó keze ragadott ki a végenyészetből. (Péch I. 317.) — Hasonló bányatársulati szövetkezetek létesültek és adták bányáikat állami kezelésbe a XVIII. század közepe táján a Bánságban és Erdélyben (1768 márc. 14. udv. kam. rend. Sch. XIII. 65.)

[32] Selmecen, az 1515. évi bányabírósági rendtartás szerint a munkabér a sáfárnak vagy annak a bányatársnak kezeihez volt beszolgáltatandó, aki a bányát megnyitotta; — ő fizette ki azután a munkásokat. (Péch I. 97. és 402.)

[33] Ha a bányatárs nem fizette be a bért a bányatársulati pénztárba, a munkás nem kapott semmit és e címen csakis az illető bányatárs ellen indíthatott keresetet. A munkabérnek, az egyes tagok személyes fizetési kötelezettségén kívül álló, magát a bányatársulatot terhelő szolgáltatása nálunk későbbi keletű. Ellenben külföldön már az 1509-ből való Annaberg-joachimsthali bányarendtartás kimondotta, hogy a munkabér a bányatársulat általános kiadásai közé tartozik. (Zycha Böhm Br. I. 267—268).

[34] A bányatársulatok a külföldön, a kötelezőnek elismert „igazgatási elv" (Directionsprincip) uralma idején, pusztán a tőkések pénzügyi szervezetei voltak; — az üzemvezetés és felügyelet, sőt a gazdasági dispozició is állami szervekre tartozott; — a bányatársulati tagok pusztán az állami adminisztráció által bekívánt pénzt, illetőleg az elért tiszta nyereséget maguk között felosztották s a deficit fedezetéről gondoskodtak, ellenben az üzemi kérdésekbe semmikép sem szólhattak bele. — Az igazgatási elv Magyarországon, mint *kényszerkötelezettség*, sohasem érvényesült. Azonban voltak esetek, amikor a bányatársulatok bányáikat önkéntes *szerződési alapon* állami kezelésbe adták. Így a Brenner-szövetkezet Selmecbányán, továbbá a bánsági és erdélyi bányatársulatok. — A Brenner-szövetkezet 1571-ben alakult meg abból a célból, hogy a benne egyesült vállalatok, közös erővel létesített és fenntartott vízemelési és szállítási berendezések útján, hanyatló műveiket ismét rentábilissá tegyék és felvirágoztassák. Evégett a kincstártól 20.000 forintot kitevő kincstári adósságuk lefizetésére haladékot és újabb előleget kaptak, de azzal a megszorítással, hogy mindaddig, amíg a tartozások teljesen ki nem egyenlíttettek, a szövetkezett bányák egységes kezelése királyi bányatisztekre bízassék, akiket a szövetkezet javadalmaz. (Péch I. 274.) — 12 év mulva a bányák, 43.000 forint kamarai adósság letörlesztése után, tehermentesen a Brenner-szövetkezet szabad rendelkezésére bocsáttattak. Két emberöltőn át állott fenn e világhíres bányadalom, melyet a király gondoskodó keze ragadott ki a végenyészetből. (Péch I. 317.) — Hasonló bányatársulati szövetkezetek létesültek és adták bányáikat állami kezelésbe a XVIII. század közepe táján a Bánságban és Erdélyben (1768 márc. 14. udv. kam. rend. Sch. XIII. 65.)

[35] Minden bánya köteles volt ilyen meghatalmazottat a bányahatóságnál bejelenteni. M. rt. XII. art. 2. §. és XIV. art. 3. §.; — selmeci felv. szab. XIV. art. 1. §.

[36] Ha a steiger egyben vájármunkát is végzett, e címen külön díjazásban részesült (Steigerlohn). Rössler 59. — Ezek gyakorolták a munkások felett a közvetlen és állandó felügyeletet. — A kincstári bányászatnál bevezetett ú. n. konzultációkon 2—4 öreg vájár is részt vett. (1741. Sch. VII. 24.; — 1747. Sch. VII. 414.)

[37] Az 1792. márc. 27. udv. kam. rendelet meghagyja, hogy a kincstári szolgálatban a Ueberreitereket ezentul „Schichtmeisterek"-nek kell nevezni. (Sch. XVIII. 346.)

[38] Miksa-rendtartás az igazgatási elv szellemében kir. bányatiszteknek nyilvánítja: a Schichmeistert, aki az üzemvezetői teendőket látja el (M. rt. I. 2. §.) és a Markscheidert (Bergschiener), aki a bányaméréseket végzi. (M. rt. V. 1. §.) — Ezeken kívül említendő a Theiler, aki a termelt ércet a bányatársak

portba szövetkezve,[39] a bányamező valamely fizikailag meghatározott részének[40] lemívelésére szerződtek azzal, hogy a termelt érc bizonyos hányadát[41] a tulajdonos bányatársulatnak beszolgáltatják.[42] Valószínűleg ez a bérlési forma képviselte az átmenetet a független bányatársi viszonyból a bérmunkás felé s olyan elemeknek adott megfelelő részvételi lehetőséget a bányamívelésben, akik a közönséges munkabérrel meg nem elégedtek, viszont az önálló vállalkozáshoz nem volt meg a szükséges anyagi erejük.[43]

Minthogy az ilyen alvállalkozók igen gyakran rablóbányászatot folytattak s a kérdéses bányamezőt a bérleti idő leteltével elnyomorított állapotban bocsátották vissza a bányatulajdonos rendelkezésére, — ami nemcsak az érdekelt bányatársulat, de a bányaregálé szempontjából is káros következményekkel járt, — a *hűbérvájár-szerződések fokozatosan kimentek a gyakorlatból* s a XIX. század eleje már csak hírből ismeri ezt a vállalkozási formát.[44]

Miksa-rendtartás a hűbéres vájárokat a szakmánybéres vájárokkal (Gedinghäuer)[45] egy kalap alá vonva, jogviszonyaikat ugyanazon cikkelyben szabályozta.[46] *Szakmánybéresek* azok a munkások, akiket nem időbér, hanem az általuk kihajtott vagy lemélyített szabványos bányatér hosszkiterjedése szerint, bányaölenként vagy a termelt érc mennyisége után s néha egyben a lefejtett érc féntartalmának figyelembevételével (Halthäuer)[47] fizettek.[48]

(Folyt. köv.)

---

között felosztja s erről az alkamaragrófnak hetenként írásbeli jelentést tesz. (1543. márc. 1-iki pátens. Sch. I. 149.)

[39] Lehenschaft, melyet a XIII. századból való selmeci bányajog 12. §-a is említ, ilyen bérlői szerepet, mely a bányamívelés sikerének kockázatát is felölelte, sokszor nagy bányatársulatok, sőt maga a kincstár is vállalt. (Péch I. 97.) — Valószínűleg csak a hűbéres vájárokra vonatkozik Zsigmond 1408. évi III. decr. 13. art. 6. §-a: „In casu vero, quo ... laboratores ... ipsum aurum et argentum in specie, erga se ipsos, pro usu et commodo suo retinere maluerint ... concedimus facultatem.", vagyis a termelt arany- és ezüstmennyiségek bizonyos részét saját használatukra visszatarthatták, — de a beváltással kapcsolatos lucrum camarae-t be kellett fizetniök.

[40] A bányatársulat rendszerint azokat a bányamértékeket, illetőleg munkahelyeket adta át a hűbéres vájároknak, amelyeknél igen magas önköltségek merültek fel: főleg a meddőkereket és az elvetélt részeket. (Zycha Böhm. Br. I. 210. és 259.)

[41] Néhol a hűbéres vájárokat a saját érerészük mennyisége után, vederszám (Rümpel) szerint pénzben fizették. (Péch I. 97.)

[42] A hűbéres vájároktól megkülönböztetendők az úgynevezett bányarészbérlők" (Theilmieter), akik valamely bányatárs bányarészére eső munkatartozásnak elvégzésére kötelezték magukat s ennek fejében a kérdéses bányatársat megillető érchozadékrésznek bizonyos kvótáját kapták. (Zycha Böhm. Br. I. 295.)

[43] Zycha Böhm. Br. I. 287. — Néha a fizetésképtelenség volt oka a bérbeadásnak: így a Brenner-szövetkezet 1609-ben, amikor a béreket fizetni nem tudta, bányáit Lehenschaftkép átengedte vájárjainak. (Péch II. 93.)

[44] Schneider. 279. — A későbbi udv. rendeletek, a szövegben említett okokból, a bányáknak más módon való bérbeadását is tilalmazták. Így az 1800 dec. 12. (Sch., XIX. 324.), 1804 jan. 25. (Sch. XIX. 448.) udv. kam. rendeletek; — az 1807 jan 18-iki felsőbb utasítás (Sch. XX. 10.) pedig a bérleti szerződést csak abban az esetben engedi meg, ha abból — a bányabíróság mérlegelése szerint — a bányaműre hátrány nem háramolhatik s minden esetben a főbányahatóság előzetes engedélye szükséges. Hasonlóképp intézkedik az 1809 febr. 8-iki, az 1810 máj. 29-iki és jun. 13-iki (Sch. XXI. 11., 114. 123.) udv. kam. rend.

[45] Vagy Stufenschläger, a végzett munkának szakmányjeggyel (stufával) történt megjelölése után. (Zycha I. 300.)

[46] A szakmánybéres munkások azonban rang tekintetében a lehenvájárok után következtek; — láthatjuk ezt az 1758. jan. 10-iki udv. rendeletből (Sch. X. 486.), mely egy esetből kifolyólag ekkép intézkedik: „... die ohnfleissige Scheider von der Lehenschaft auf eine Geding verleget werden ..."

[47] Sch. XI. 31.

[48] De voltak más modifikációk is: például az akkord az időbérrel olykép kombináltatott, hogy első sorban a kikötött műbér irányadó, de ha ez az eredmény szerint a szokásos műszakbér nívóját el nem érte: mint feltétlenül járó minimum, a szokásos műszakbér fizetendő. Egy másik forma szerint a geding a szakmányjegyek közötti szakaszon végzett többteljesítmény külön díjazását jelentette (Gedinggeld). Ezeket a bérezési módokat valószínűleg az előrehaladás gyorsítása érdekében alkalmazták. (Zycha Böhm. Br. I. 299—301). — A szakmány meghatározását még 1515-ben is „Zahlgeben"-nek hívták; — a Geding és Gedinghäuer elnevezés későbbi keletű (Péch I. 97). — de a Miksa-rendtartás már ezeket a kifejezéseket használja.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

Miksa-rendtartás ide vonatkozó XVII. és a körmöci felvilágosító szabályok XVI. artikulusának rendelkezései a következők:

A munkaszerződést a bányahatóság előtt és pedig írásban kell megkötni s a munkavállalókat ugyanott megesketni.

Minden hűbéres és szakmánybéres vájárcsapat köteles a bányahatóságnál egy, tagjai közül választott közös meghatalmazottat bejelenteni.[49]

Nehogy egyes bányatársak a munkaerőnek saját részükre való biztosítása céljából a béreket — tisztességtelen verseny útján — felcsigázzák: a szerződés feltételeire nézve a bányatársulat többsége dönt s azok a bányakönyvbe bevezetendők; — ilyen szerződés tehát a többi bányatárs tudta és beleegyezése nélkül nem létesülhet. Másfelől, hogy e vállalkozási forma köréből az üzérkedő láncolás (Schweisstreiberei) teljesen kizárassék; hűbéres vagy szakmánybéres vájár minőségben csak az vehető fel, aki saját kezeivel folytat bányamívelést; ami azonban nem fosztja meg az ilyen munkavállalókat attól a jogtól, hogy a maguk részéről segítő társakat alkalmazhassanak.[50]

A szerződés, lejárta előtt, egyoldalúlag fel nem bontható, — akkor sem, — ha a telér — és kőzetviszonyok később kedvezőtlenül alakulnak is.[51]

A bányatulajdonos és a bányamester engedélye nélkül, egynél több hűbért vagy szakmányt vállalni, továbbá a szerződésen alapuló jogviszonyt másra engedélyezni, vagy mással megosztani nem szabad. Ez a rendelkezés, amikor védi a munkaadót az egyedileg meghatározott és állandóan friss munkaerőnek leköttése tekintetében, másrészt módot nyujt a hatóság beavatkozására abban az esetben, ha a munkás, egészségének rovására, többszörös kötelezettséget akarna vállalni.

Amennyiben a szerszámokat és az üzemanyagot a bányatulajdonos adja: ezeknek a szerződés megszűnése idején fennmaradó részét a vájárok kizárólag a

[49] Lebenschafter, Versprecher (M. rt. XII. 2. ?.). — Ez társaiért felelős és neve még 1609-ben is a csapat megjelölésére szolgált (Péch I. 247., 328. II. 98.). — Később a csapatokat 1., 2., 3. stb. folyószám szerint jelölték meg. A csapat (Khür) rendszerint 6—8, altárákban és főaknákban 12—16 emberből áll. (Delins I. 237.)

[50] De ezek bérköveteléseiket a bányatulajdonossal szemben nem érvényesíthették; — viszont a lehen- vagy gedingvájárnak a bányatársulattól kijáró illetményeire zálogolást kérhettek. M. rt. XVI. art.

[51] „Geding auf Gewinn und Verlust". — A körm. febr. szab. XVI. art. 6. §-a azonban kivételt állapít meg arra az esetre, ha utóbb túlságosan kemény kőzet lép föl: („... ausgenommen, es fiele den Gedinghäuern gar ein fester Stein ein.") A munkának a szerződés lejárta előtti beszüntetése 1 forint pénzbírság alá esik s a vonakodó felet a bányahatóság a munka folytatására kényszerítheti.

bányatulajdonosnak adhatják el; s ha élelmiszerekkel is elláttattak, a viktuáliákat harmadik személyeknek sem ingyen, sem ellenérték fejében át nem engedhetik; — az ebben vétkezők két forint pénzbírsággal sujtandók.[52]

Ha a hűbéres vájárcsoportnak saját ércmalmai vagy zúzdái nincsenek, akkor ércrészét a munkaadó bányavállalatnak köteles felajánlani; — az átvétel megtagadása esetén az ércet bárkinek eladhatja, de csak addig, amíg a bányatársulatnak arra szüksége nem lesz.

A teljesített munka térbeli határait a bányamérő (Markscheider) felmérése alapján a bányamester jelenlétében a bányamérő és az üzemvezető állapítja és szakmányjeggyel (Stufa) jelöli meg.[53]

A szakmánybéres vájárnak a szerződésben kikötött teljes munkabér kifizetésére csak az elvállalt munka befejezése után van igénye; — addig azonban a bányatulajdonos őt a szokásos műszakbérrel ellátni köteles. A hűbéres vájároknál ilyen generális intézkedésnek szüksége nem forgott fenn, mert hisz az ércolvasztás rendszerint hetenként történt s a rájuk eső ércrészt hetenként értékesíthették.

4. A műszakok szerint fizetett vájárokat:[54] *időbéres vájároknak* (Lohnhäuer, Lehrhäuer vagy Schichthäuer) nevezték. — A teléren jövesztő munkával foglalkozók: az ércvájárok (Ganghäuer),[55] a kutatásoknál és feltárásoknál alkalmazottak: a pótfizetéses vájárok (Posshäuer,[56] Schramhäuer),[57] — Az akna körül foglalatoskodtak a vitlások (Haspler), kötélhúzók (Schnurzieher) és víztöltögetők (Sumpffüller).

5. *A többi munkáskategóriának* felsorolásától, a variáló nagy tömeg miatt, de azért is el kell tekintenünk, mert a jelen dolgozat a munkások általános jogi

52 mert az ezekre vonatkozó vámmentesség, amely mellett beszereztettek, a bányatulajdonos privilégiuma.

53 Minden szakmányjegy beméréséért a bányamérőnek 8 denár járt. (M. rt. XXVII. 4. §.). — Az a vájár, aki a szakmányjegyet a maga javára áthelyezi vagy felismerhetetlenné teszi: mit hamisító (Felscher) és más vagyonának eltulajdonítója, a bányabíróság által megbüntetendő. (M. rt. VII. art. 8. §. — Körmöci felv. szab. XVI. art. 7. §.) — A kincstári bányászat gyakorlatából a következőket emeljük ki: Az 1751. jún. 3-iki főkamaragrófi instructió (Sch. X. 16.) elrendeli, hogy a szakmánybért mindig több bányatiszt együttesen állapítsa meg és pedig Körmöcön úgy, hogy a vájárok havi 8 forintnál többet ne keressenek, mert mezőgazdasági és egyéb tevékenységükből úgyis van mellékjövedelmük. — Az 1756 márc. 22-én a Bánság részére kiadott instruktio (Sch. X. 373.) szerint a gedingbe az ácsolás, fa, puskapor, gyertya, vízemelés s egyéb más költség beszámítandó; — a tiszta bér a havi 6 frtot meg ne haladja, mert ha a vájár többet kap: „nur zur Liederlichkeit und Faulheit verleitet wird." — Szomolnokon a havi maximális kereset 8—9 forintot tett ki (Sch. XV. 293). — 1810-ben (Sch. XXI. 320.) a szakmánybér megállapításának ellenőrző bányatisztjét a bányakonzultáció küldötte ki; ha a bányatisztek véleménye eltért, a két összeg középarányosa szolgált irányadóul. Amennyiben a kőzet keménysége utóbb megváltozik, azt, a munkahelyeket naponként bejárni köteles főfelőr nyomban tartozik az üzemvezetőnek bejelenteni, aki a munkahelyet megszemléli és ha szükséges, a szakmánybért felemelheti vagy leszállíthatja, de csak a legközelebbi szakmányátvételig szóló időre, tehát a módosításnak visszaható ereje nincsen. — Az előadottakkal összhangzatosan intézkednek még az 1812 okt. 12. (Sch. XXI. 320) és 1813 dec. 23-iki udv. rendeletek (Sch. XXI. 413). — A szakmányjog (Dedingstufe) egy e célból készült fúrlyuk vagy kivágott kereszt vagy más jel volt s néha a fejfába vagy az aknakeretbe rögzített-k. (Delius I. 238—240).

54 Zycha (I. 300) szerint a vájár és egyéb bányamunkás bérezésének legrégibb alakja: az időbér. Később azonban az ércjövesztés mindig szakmányban történt; — 1648-ban a Gallason örökösök, a régi szokástól eltérőleg, a selmeci András-tárnában napszámban dolgozó ércvájárokat alkalmaztak; — mire a Felsőbieber-tárnában is ily irányú kisérletet tett a bányabíró, de nyolc hónap után felhagyott e bérfizetési móddal, mert nem vált be. Péch. II. 474.

55 Régebben ez az elnevezés a munkaszövetkezet ama tagjait illette, akik a munkával rótták le bányatársi kötelezettségüket (Zycha Böhm. Br. I. 257.) — Az ércvájárokat tekintették a tulajdonképpeni produktiv elemnek „von welcher allein der Nutzen entspringet". (Rössler 59.)

56 Kachelmann (I. felolv. 77. old.) ezt az elnevezést következőkép magyarázza: „der zur Busse härtere Arbeit um geringen Lohn verrichten musste". — Tévedés! itt nem büntetési munkáról volt szó, hanem arról, hogy az illető olyan munkát végzett, amely a bányatulajdonosra nézve momentán és közvetlen jövedelmet nem hozott és a bányatársak pótfizetésének (Zubusse) összegét növelte.

57 Rössler 59.

helyzetének ismertetésére szorítkozik; — az ilyen részletezés csak az összes technikai eljárások tárgyalásának keretében volna lehetséges, ami azonban célunkat messze meghaladó külön tanulmányra tartozik. A sokféle bérezési rendszerből példaképpen felemlítjük, hogy a teljesítmény produktív eredményének mennyisége arányában díjazták az ércválogató asszonyokat;[58] — darabszám szerint az iparosokat,[59] (ácsok, kőművesek, bányakovácsok,[60] tömlőkészítők[61] stb.); — a termelt rézmennyiség után a rézkohómunkásokat,[62] és a feldolgozott ezüst súlya szerint a pénzverőket.[63]

A legalsó osztályt a napszámosok (Knechte) képviselték.

6. *A munkások létszáma*[64] — a bányaáldás, az ezzel kapcsolatos vállalkozási kedv, továbbá a mélyebb szintek felé hatoló mívelés s a vele járó vízemelési és szállítási nehézségek, valamint a szegényebb telérek munkába vétele és új feltárások gyarapodása szerint időnként és helyenként folytonos hullámzást és néha hirtelen változást mutatott.[65]

Igy például Selmecen 1509-ben csak 191 ember talált foglalkozást,[66] míg 1535-ben az ezüstdús ólomércek megütése és a mélység felé irányuló mívelés folytán már 4000 munkás tevékenykedett,[67] s 1583-ban munkáshiány állott be. Egy-egy bányaüzem 1—62 embernek[68] s 1530-ban Unger kohója egymaga 70 munkásnak adott kenyeret.[69]

A körmöci pénzverőben 1535-ben százan dolgoztak.[70]

A besztercebányai rézműveknél az 1629. év folyamán az egész létszám 678—719 között ingadozott és pedig vájárok 206—232, ácsmester 49—56, ácssegéd 46—57, csillér 129—158, takarító fiú 101—120, buktató 25—27, csatlós 30—33, fékező 9—13, ércválogató 11—15, kaparó 8—9, favontató 8—12, csatornatisztító 8—9, favágó 7—9, kovács 8—11.[71]

[58] Az ércválogatás eredetileg a bányában a vájárok által történt, de miután ezzel sok idő ment veszendőbe és visszaélések fordultak elő, a kincstári bányáknál az 1753 szept. 7-iki instrukció (Sch. X. 98.) ezt megszüntette. — A kiszállított ércet a Metallscheiderek felaprították és a meddőt a nemesércektől elkülönítették. Az osztályozást esetleg nők végezték. A selmeci Felsőbüeber-tárnán 1607-ben 12 szemelő asszony 10 veder (Rümpel) darabos és daraéreért, illetőleg 20 veder homokszemnagyságú ércért 1 forintot kapott. 7 veder darabos érc 2 mázsának, 4 veder darabos homokére 1 mázsának felelt meg. (Péch II. 62.)

[59] Körmöci felv. szab. XVI. 7. §.

[60] Ősidők óta szokásos volt, hogy a fontosabb bányászközpontok közelében bányakovácsok telepedtek meg, akik a bányászszerszámokat és a bánya vasfelszerelését állították elő; néhol a bányatársulatok mintájára Schmiedgewerkschaftokba tömörültek. — A kovácsok bére eredetileg a kilenced volt (Schmiedneuntel), később darabszám szerint fizettettek. — Jól kereshettek, mert pld. az 1758 jan. 10-iki udv. rend. (Sch. X. 483.) sokalja, hogy a selmeci kincstári üzemeknél szakmányban dolgozó két kovácsmester 1756 évi számlája 2.189 forintra rugott. — Miksa rt. XIII. art. 10. §-a, érthető okokból, megtiltja, hogy a bányamunkások a kovácsszövetkezeteknek (Schmieden Gemein) tagjai lehessenek. — Különben a bányakovácsok nem jó hírnévnek örvendettek; — így az 1300-ból való Kuttenbergi bányajog (p. I. c. 16.) a zavargások felbujtói gyanánt jelöli meg őket.

[61] Bulgenarbeiter, akik az aknaszállításhoz szükséges bőrzacskókat készítették.

[62] Bánságban 1760-ban (Sch. XI. 71—74.)

[63] A körmöci pénzverők 1638-ban az ezüst súlya után kapták bérüket; 60 emberrel hetenkint 1.000—1.500 márkát lehetett kiveretni. (Péch II. 373.)

[64] Kuriozumkép fölemlítjük, hogy a Lipótbányai Stadtstollen-ban 1630 évben csak 1 vájár dolgozott; 5/4 parnért 1 forintot kapott s heti termelése 40 negyed parut tett ki (Péch II. 303.) — 1610-ben a selmeci Krechsengrundon csak 2 vájár foglalatoskodott, akik hetenként 12 szekér zúzóérceet termeltek; 3 szekérért 1 forint járt; ebből circa 5 Rümpel mara állíttatott elő, melynek ezüsttartalma mázsánként 12 lat, aranytartalma 6 pizét volt. A költség hetenként 9 forintra rúgott. Péch II. 109.

[65] A kincstári bányászatra nézve az udvari rendeletek ismételten hansúlyozzák, hogy „Leuthe vor (für) die Arbeit, nicht aber Arbeit vor (für) die Leuthe ausgesucht ....“ (1761. év. Sch. XI. 357.) és „bey vielen Personale die Arbeit mehr gehindert als Beförderet würde ....“ 1761. év. Sch. XI. 385.).

[66] Péch I. 95.

[67] Péch I. 386.

[68] Péch I. 103.

[69] Péch I. 133. — A selmeci Brenner-szövetkezet — virágzásának tetőpontján — 1630-ban a gyermekeken és szivattyúhúzókon kívül 527 munkást foglalkoztatott; ezekből 462 a bányában, 21 a hat zúzóban és 44 a három kohóban nyert alkalmazást. Péch II. 263.

[70] Péch I. 141.

[71] Péch II. 258—260.

7. Az értelérek kimerülése, a bányák elfulladása, háborúk és pénztelenség s ennek következtében a tömeges elbocsátások,[72] kecsegtető új bányáknak idegenben történt megnyitása[73] gyakran idéztek elő majd általános, majd részleges és helyi *munkanélküliséget*,[74] mely baj megelőzésére rendes körülmények között azok a szigorú intézkedések szolgáltak, melyeknek értelmében a bányatulajdonos bányaműveit állandóan és megfelelő számú személyzettel volt köteles munkában tartani.[75] — Hasonló cél vezette Mátyás királynak Körmöcre nézve 1479-ben, Selmecre nézve 1481-ben kibocsátott rendeletét, mely szerint ott italmérést csak az a polgár gyakorolhatott, aki a bányamívelésben bizonyos meghatározott összeggel folytonosan részt vett.[76] S ugyanez a gondolat rejlett — a bányaurbura biztosításán kivül, — a kincstár amaz eljárásában, hogy a szorult helyzetbe került bányatulajdonosoknak előlegeket, kölcsönöket adott s őket olyképen is felsegítette, hogy a bányarészek bizonyos hányadát magához váltotta.

Azonban a munkanélküliség által sujtott munkások önerejükből maguk is kerestek orvoslást oly módon, hogy saját számlájukra folytattak bányászatot, — bár egészen törpe keretek között és tökéletlen felszereléssel, de kihoztak annyit, amennyi átmenetileg a létminimum biztosítására többé-kevésbbé elegendő volt.[77], [78]

[72] Selmecen a Lilgenschacht bányánál 1602-ben a munkások számát felére redukálták az ott járt udvari biztosok. Péch II. 22.

[73] 1619-ben a selmeci Daniel-fejtést egyszerre 70 vájár hagyta el, hogy egy a lengyel határon Neumark nevű város mellett megnyitott új bányához szegődjenek, ahová őket magas bér ígéretével csalogatták. Péch II. 155.

[74] A bányaperlekedések nem függesztették fel az üzemet, hanem a bírói ítélet jogerős meghozataláig pártatlan bányatiszt tartotta munkában a kérdéses bányát (1782 febr. 20. udv. kam. rend. Sch. XV. 266.)

[75] M. rt. X. art. — A munkábantartás elmulasztása a bányatulajdon elvesztését vonta maga után. — M. rt. IV. art. 3. §-a és X. art. 1., 3. §-a szerint az adományozott bányát a magas hegyeken 14 nap alatt, az alacsonyabbakon 3 nap alatt kell üzembe venni — Az altárnák munkában tartásáról M. rt. X. art.; Körmöci felv. szab. IV. art. 12. §-a; selmeci felv. szab. II. art. 30. §-a intézkedik. — Kohók munkában tartásáról M. rt. XL. art. 9 §-a szól. — Szünetelési engedélyek M. rt. X. art. 4. §-a szerint csak igen fontos okokból adhatók s ezek fenforgása esetén is a bányahatóság 2-nél, de legfeljebb 3 Fristungnál többet nem engedélyezhet és minden Fristung ¼ évnél tovább nem tarthat. — 1800 dec. 12. udv. kam. rendelet (Sch. XIX. 334.) szerint azonban a főbányahivatalok megengedhetik a főkeszegény bányatársulatoknak, hogy míg vagyonra tesznek szert, bányájukat „Weilarbeit"-tel tartsák üzemben, úgy hogy 14 naponként csak 1 lábat kötelesek kihajtani.

[76] „..... Alioquin his, qui montana colere recusaverint educillationem Vinorum et Lucra tabernarum Regio edicto prohibemus . . . ." (Sch. I. 43.). — Az ilyen polgár hetenként legalább 2 forintot volt köteles a bányászatra fordítani, ami annyit jelentett, hogy *feltárási* munkák céljából 2—3 embert kellett foglalkoztatnia (Péch I. 79.). — A nyereséggel dolgozó bányászatban való részvétel nem számít. Ezt az álláspontot foglalta el az 1784 április 30-iki udv. kam. rendelet is (Sch. XVI. 90.). — A netáni visszaélések szigorú megtorlását sürgeti az 1812 márc. 17-iki dv. rendelet (Sch. XXI. 245.), az 1813 febr. 4-iki udv. rendelet (Sch. XXI. 353.) pedig előírja, hogy a bányabíróság ezekről az egyénekről és az általuk eszközölt bányabefektetésekről évenkint táblázatos kimutatást terjesszen a főkamaragróf elé. — Hogy a bányászat fenntartásának és a bányamunkások foglalkoztatásának milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak, mutatja Kuttenberg példája, melynek polgárai a XV. század folyamán, az ottani termelési nehézségek miatt lelankadt bányaüzemek felsegítése céljából az összes kuxákat maguk között felosztották. Freibergben pedig 1449-ben a szabók, cipészek, kovácsok, vászonkészítők, mészárosok stb. önként vállaltak kötelezettséget arra, hogy a bányamívelésben a kir. bányatisztek által megszabandó mértékben részt fognak venni (Zycha Böhm. Br. I. 121.). — Jellemző Selmec városnak a kamara felhívására 1585-ben adott válasza is, amikor a szepességi bányák újbóli felnyitása céljából munkások részleges átköltöztetéséről volt szó: Selmec az áttelepítés ellen nyilatkozott: mert ebből egyrészt a városra rendkívüli kár háramolnék, de másrészt, mert míg Ő Felségének Selmecen megvan a biztos jövedelme (urbura), addig a Szepességben csak reményekkel kecsegtetik (Péch I. 340.). — Legvégső esetben a kivándorlás segített, melynek szomoru példáit a XVIII. század eleje nyujtja (Péch II. 94.).

[77] Lásd fent a [28] jegyzetet. — Különösen a Bánságban és Erdélyben divatozott a vájároknak, szabad idejükben folytatott bányászkodása, illetőleg kutatása, amit a kincstár különböző privilégiumokkal iparkodott előmozdítani: így érceik beváltási árát nyomban a kis tüzi próba után készpénzzel fizette (1760 szept. 20. u. kam. r. Sch., XI. 55.) .— Az a vájár (akár kincstári, akár magánbányától), aki szabad óráiban eredményes feltárást végzett, 5 szabad kuxát s ezen felül bizonyos remunerációt kapott; — amennyiben a kincstár nem vette át a leletet, azt az

8. Ám elég gyakran találkozunk *munkáshiánnyal* is, ami annál végzetesebb üzemzavarokat idézett elő, mert a pótlás — a munkáspiac[79] szervezetlensége következtében — sokszor leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Így Selmecen a Mohrer-altárna hajtását 1626-ban emiatt beszüntetni kellett.[80]

A szakértelmet nem igénylő munkáknál ilyen hiány ritkán jelentkezett, mert a mezőgazdasági nép feleslege állandó tartalékul szolgált. Ha pedig elemi csapások következményeinek elhárítása céljából váratlanul nagyobb munkaerő szüksége merült fel, átmenetileg: vagy a jobbágyoknak közigazgatási kirendelésével, vagy a katonaság igénybevételével lehetett segíteni. Amikor például 1640-ben Felsőbieber-táró víz alá került, a nádor felhívta Gömör-, Zólyom-, Liptó-, Turóc és Árva megyéket, hogy felváltva száz embert küldjenek Selmecre a kézi szivattyúkhoz;[81] — ami meg is történt azzal a korlátozással, hogy egy-egy munkást egy hétnél tovább visszatartani nem szabad.[82] — Az 1810. május 30-iki udv. rendelet szerint pedig kötelesek voltak a katonai parancsnokságok a kincstári bányaművek igazgatóságának megkeresésére a szükséges létszámú legénységet azonnal rendelkezésre bocsátani s erről az udv. haditanácsnak csak utólag jelentést tenni.[83], [84]

9. *Aranymosók.* Külön kategóriát képviseltek a folyók és patakok mentén dolgozó aranymosók, akiknek viszonyai ahhoz képest, hogy az anyaországban, vagy Erdélyben, illetőleg a Bánságban folytatták mesterségüket, idővel különböző jogi rendezés alá kerültek.

illető vájár bárkinek elidegeníthette (a Bánságban a bányászat a kincstár részére volt lefoglalva!). Továbbá a vájástérdemlőknek nem minősített telérek a vájároknak ingyen engedtettek át, de a nemesfémet természetesen kincstári beváltásra kellett hozni. (1764 jun. 26. Sch., XII. 7.; — 1764 szept. 14. Sch., XII., 25.: — 1765. febr. 21. Sch. XII. 103. urv. kam. rendeletek.) — A más helyeken létezett Eigenlöhner—Zechek-re nézve Scheuchenstuel (21. old.) beismeri, hogy az általuk folytatott kutatási munkák számtalan nagyvonalú bánya keletkezésének képezték alapját, mert jogosítványaikat bányatársulatoknak adták el. De különben részükről csak a felszínen folyt jövesztő üzem, — nagyobb mélységre haladni, anyagi erő hiányában, nem tudtak és az „Alter im Felde", „Idősbbség a telléron" kérdése ezeknél a törpe vállalkozásoknál sok pörösködésre szolgáltatott alkalmat.

[78] Az 1756 dec. 24. udv. kam. rendelet (Sch., X. 443.), amikor a selmeci bányatársulatok bányaáldás hiányában több mint 500 munkást voltak kénytelenek elbocsátani, a keresethez való juttatás egyik módja gyanánt a katonai szolgálatot vette kombinációba, és pedig annál inkább, mert egy új gyalogezred felállításáról volt szó.— E célból, — bár egyébként a bányavárosokban toborzásnak helye nem lehetett, — kivételesen, a tömeges nyomorra való tekintettel, és anélkül, hogy ebből az esetből a jövőre nézve bármiképp következtetést volna szabad vonni, az asszentálás Selmecen elrendeltetett, azonban „tanult" bányamunkások ekkor sem voltak besorozhatók.

[79] Ezt néha pótolta a bányatulajdonosok közvetlen érintkezése; pl. Kramer bányapolgár és lőcsei kereskedő 1631-ben a selmeci bányatársulatoknak felajánlotta munkásainak át vételét, mivel szepességi rézbányáját szüneteltetni volt kénytelen; — az ajánlat elfogadtatott (Péch II. 303.). — Különben az udvari hivatal is számon tartotta a hazai és az osztrák bányák munkásviszonyait s a két állam között a munkanélküliség, illetőleg munkáshiány kiegyenlítésére törekedett. Így 1604-ben felhívta a magyar bányatulajdonosok figyelmét, hogy Tirolban és Salzburgban, az ottani bányászat hanyatlása miatt, munkanélküliség lépett fel, s jó volna a magyarországi vájárhiányt onnan pótolni. Sch. III. 486.

[80] Péch II. 219.

[81] A kézi szivattyúkat 1535-ben vezették be; — addig az alsómagyarországi bányavárosokban ismeretlenek voltak. Péch I. 141.

[82] Péch II. 396. — Hasonló kirendelés ugyanazon célból, történt 1693-ban Bars, Turóc, Liptó, Hont, Zólyom, Árva, Nyitra és Nógrád megyékből (Sch. V. 430, 436, 437.). — 1641-ben még Lengyelországból is hoztak be embereket, úgy okoskodva, hogy hazájuktól távol lévén, hosszabb ideig tartanak ki a nehéz munka mellett. Ez a tömeg azonban annyira fegyelmezetlen volt, hogy az egyik bányatiszt engedetlenségük miatt panaszkodva, elkeseredetten jelentette, hogy ha 1000 tallér fizetést adnának, akkor sem kíván velük lenni. Péch II. 419.

[83] Sch. XXI. 115. A rendelet a katonáknak e címen adott munkabérét is szabályozza.

[84] Itt-ott felmerült az eszme, hogy szakértelmet nem igénylő bányamunkára rabokat alkalmaznak; így 1636-ban a selmeci bányák víztelenítése céljából. Azanbon a bányatisztek a tervet ellenezték, mert a foglyok könnyen megszökhetnének és különben is a szabad munkások nem akarnának velük együtt dolgozni (Péch II. 338.). — Az 1727 junius 4-iki udv. rendelet (Sch. VI. 294.) és az 1728 nov. 10-iki kir. patens (Sch. VI. 382.) a gályarabságra ítéltek büntetését akarta a rómaiak „ad Metalla" mintájának alapul vétele mellett kényszerbányamunkára változtatni. Ezek, a tisztelettel övezett bányászat szempontjából megszégyenítő intézkedések azonban nálunk sohasem mentek foganatba.

A Miksa-rendtartás, — habár XXXIX. artikulusában az enemű üzeni speciális követelményeinek megfelelően, a rendes bányamíveléstől eltérő szabályokat is állított fel,[85] — a bányatulajdonos és a munkások általános jogaira és kötelességeire nézve[86] a földalatti bányászat és az aranymosás között elvileg nem tesz különbséget.

Oly vidékeken azonban, ahol az aranymosás és a reá vonatkozó törvényes rendelkezések ismeretlenek voltak: a földesurak a birtokaikon próbálkozó aranymosókat egyszerűen elkergették, vagy ha megtűrték őket, az aranymosók a termelt aranyat nem hozták kincstári beváltásra, sőt üzemeikről a bányahatóságnak tudomása sem volt. Az ügy közigazgatási és kamerális fontosságára való tekintettel, a bányászat legnagyobb pártfogója, Mária Terézia királynő kezdte meg és alakította ki a Miksa-rendtartás ide vonatkozó jogszabályainak, az illető vidékek viszonyaihoz mért, rendszeres megreformálását.

Az alsómagyarországi, nagybányai és szomolnoki bányakerületek kivételével, mint ahol ez a kérdés a Miksa-rendtartás értelmében zavartalan megoldást nyert, — az *anyaország és Horvátország* többi aranymosási területei a magyar kir. kamarának rendeltettek alá s egységes igazgatásuk egy országos aranymosási direktorra (Horvátországban külön aranymosási felügyelőre) bizatott, akit a harmincad- és a sóhivatalok támogattak. Az aranymosási engedélyeket, nyomósabb tekintély okából, a magy. kir. kamara elnöke és két tanácsosa írta alá és erről az illető megyét is értesítette, hogy az aranymosók védelméről gondoskodjék. Az 1749. évi aranymosási pátens — a bányaregálé principiumától eltérőleg — megengedi, hogy a földesurak a maguk birtokán minden további nélkül aranymosást űzhetnek, sőt a termelt aranynak a saját szükségletükre szóló részét meg is tarthatják, de az ezt meghaladó mennyiséget a fennálló beváltási szabályok értelmében a kincstárnak beszolgáltatni kötelesek. Aranymosási jogukat azonban bérbe nem adhatják. Amennyiben a földesúr az aranymosást önmaga űzni nem akarja, a birtokán megtelepedő aranymosókat zavarnia és tőlük e címen bármiféle taxát követelnie nem szabad; ellenkező esetben „qua turbator regiorum proventum" megbüntetendő. Olyan kérdésekben, amelyeket az aranymosási pátens nem érint, a Miksa-rendtartásnak XXXIX. artikulusa mérvadó; így többi között a bányabíróságok jurisdictiója is épségben marad.[87] Az aranymosókról évenként névjegyzék volt készítendő.[88]

Erdélyben és a Bánságban az aranymosók helyzete más volt,[89] már csak azért is, mert túlnyomó többségben a cigány fajhoz tartoztak, akiket csak szigorú fegyelmi rendszabályokkal lehetett e bányászati ágazat szolgálatába állítani és hasznosan megtartani.

Az Aldunán dolgozók részére, akik külön felügyelők alatt állottak, már 1728 előtt bocsáttatott ki egy szabályzat, mely a termelt aranynak kötelező kincstári beváltását rendezte. Az aranymosók századokba (külön cigányszázadok és külön a más nemzetiségűekből összeállított századok) tömöríttettek s minden Compagnie élén egy vajda (bugár, Gornik) rendelkezett. Az erdélyi összes üze-

[85] Pl. az aranymosási kültelek alakja és nagysága tekintetében.

[86] Külmérték fölkérése; munkábantartási kötelezettség; munkások felvétele; bérezés és elszámolás stb.

[87] A bányabíróságok ezirányú hatáskörét hangsúlyozva az 1777. márc. 29-iki udv. kam. rendelet (Sch. XIV. 139.).

[88] Idevonatkozó kir. leiratok, illetőleg udv rendeletek: 1721. júli 5. (Sch VI. 157); 1722 dec. 16. (Sch. VI. 174); 1729. febr. 18 (Sch. VI. 388); 1736. febr. 20. (VI. 494); 1747. szept 28. (Sch. VII. 405); 1749. máj. 3. (Sch. VIII. 39); 1776. júni 21. (Sch. XIV. 134); 1777. jan. 31 (Sch. XIV. 130); 1777. febr. 14. (Sch. XIV. 137); 1777. márc. 29. (Sch. XIV. 139).

[89] Idevonatkozó felsőbb intézkedések: 1728 júli 12. (Sch. VI. 347); 1735. júni 15. (Sch. VI. 468); 1747. szept. 18. (Sch. VII. 402); 1747. okt. 12. (Sch. VII. 537); 1770. nov. 26. (Sch. XIII 296); 1771. máj. 17. (Sch. XIII. 318); 1781. márc 2. (Sch. XV. 115); 1787. márc. 23. (Sch. XVII 340); 1788. jan. 4. (Sch. XVII. 383); 1797. júl. 28 (Sch. XIX. 162); 1797. szept. 9. (Sch. XIX. 170); 1813. júli 1. (Sch. XXI. 393); 1816. jan. 18. (Sch. XXII. 228); 1819. febr. 27. (Sch. XXIII. 13); 1831. aug. 8. (Sch. XXV. 183); 1832. márc. 5. (Sch. XXV. 212); 1834. nov. 16. (Sch. XXV 292) és az 1747. évi erdélyi novelláris artikulusok.

mek a fővajdának, 1747-től provizornak (Goldwascherei-Provisor) nevezett kir. bányatiszt fővezetése alatt állottak, akinek szerepét 1832-től fogva a rendes beváltó kincstári tisztviselők vették át. Az aranymosók ugyanazon tekintet alá estek, mint a vájárok. Amennyiben a cigányok az üzemidőszak folyamán megszöktek, karhatalommal hozattak vissza és pedig akkor is, ha valamely földesúr szolgálatába szegődtek volna. Más aranymosók csak abban az esetben élvezték a bányamunkások privilégiumát, ha az aranymosás fő kereseti forrásuk volt.

Az aranymosók kötelesek a termelt aranyat, amelyből bizonyos minimális mennyiséget okvetlenül ki kellett mutatniok,[90] a kincstárnál beváltani és a jogosítványért, illetőleg az állami védelemért a családok között századonként felosztandó 600—700 forint kamarai díjat (taxa cameralis, Protectionstaxa) fizetni, melyen kívül, ha nem voltak külső ingatlanaik, csak fejadóval tartoztak; ellenben minden más rendes és rendkívüli közteher alól mentességet élveztek.

Kisebb jelentőségű torzsalkodásaikat saját vajdájuk egyenlítette ki; — fontosabb ügyekben a bányabíróság járt el.

Évenként Szt. György napján állították össze a jogosultak névjegyzékét és ennek alapján adta ki a Thesauriátus a folyó esztendőre szóló szabadalmi levelet (Passus, Schutzbrief), illetőleg 1787-től kezdve a provizor, 1832-től pedig a beváltó hivatal az igazolványt (Schein).

Többé-kevésbbé azonos volt a bánsági cigány aranymosók viszonyainak jogi rendezése.[91]

Más, századokba nem sorozott aranymosókra nézve úgy Erdélyben, mint a Bánságban a Miksa-rendtartás ide vonatkozó általános és speciális rendelkezései nyertek alkalmazást. (Folyt. köv.)

90 Akik a minimumot sem szolgáltatták be, a Conscriptióból töröltettek s rájuk az előző évre szóló adó az országos hatóságok által utólag kivettetett és behajtatott, ezenkívül hadkötelezettségük is helyreállott.

91 Itt az aranymosó cigányok 1834. óta a házépítéshez szükséges területeket (azonban vagyonbiztonság okából a községektől és utaktól lehetőleg távol) ingyen kapták; — addig ide oda vándoroltak és földbe ásott odukban laktak. — A bánsági aranymosási századok teljesítmény dolgában messze felülhaladták az erdélyieket; pl. 1830. körül a bánságiak évi átlagos termelése 1173 dukátot tett ki, ellenben az erdélyiek évi átlaga csak 651 dukát volt.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. MIHALOVITS JÁNOS. (Folytatás.)

III.

A munkások felvétele.

Miként a bányatulajdonos a bányászattal kapcsolatos közérdeknek privilégiummal felruházott képviselője, aki a király nevében és mintegy meghagyásából kezdi és folytatja vállalatát: úgy a bányamunkás is nem egyszerű termelési munkaerő a spekuláló tőkés kezében, hanem elsősorban a király szolgája,[92] aki az állam részére dolgozik. Innen van, hogy szerződtetése bizonyos közjogi alakiságokhoz van kötve, amelyeknek fontos momentuma a *hűségeskü* letétele.

A körmöci felv. szabályok XIV. art. 1. §-a szerint, aki bányamunkába akar állani, annak a bányatulajdonosnál vagy meghatalmazottjánál, a legközelebbi bérfizetési napon kell jelentkeznie; — a munkaszerződést a bányatiszt a bányatulajdonos tudtával és beleegyezésével köti meg.[93] Ellenben a hűbéres és szakmánybéres vájárok szegődtetése a bányamester és két esküdt jelenlétében történik, akik a helyszínének előzetes megszemlélése után a szerződésről pecséttel ellátott írást állítanak ki.[94]

A Miksa-rendtartás a bányamester közreműködését a közönséges munkások munkaszerződéseire is kiterjesztette[95] és a felvett munkásnak bányahatósági felesketését rendelte el.[96] Később az eskü kiesett a gyakorlatból és elegendő volt a munkásokat a bányahatóságnál bejelenteni.[97]

A munkába való felvétel személyi kellékeinek megállapítása tekintetében: az erkölcsi és szociális szempontok, a hozzáértés, valamint a konkurráló munkaadók jogos érdekei irányadók.

1. A *magyar állampolgárság* birtoka nem játszott szerepet, hiszen a bányatelepek lakossága külföldi eredetű volt s a bevándorlást királyaink privilégiumok osztogatásával előmozdították. II. Lajos 1523:I. decretum, 39. art. 1. §-a kimondja: „Et de externis quoque Regnis ad culturam eorum (t. i. a bányáknak) laborantes et Montanistas advocare et publice edicto proclamare faciat."[98]

[92] Mintegy közfunkcionarius, aki alárendelt minőségben, de országos érdeket valósít. (1518. évi decr. XI. art. 1. §. és 1543. évi decr. 26. art.).

[93] Körmöci felv. szab. XII. art. 3. §. — M. rt. XIII. art. 5. §. — Ha a bányatiszt a bányatulajdonos megkérdezése nélkül, önkényesen veszi fel a munkást, annak bérét a sajátjából kell megfizetnie (Körmöci felv. szab. XII. art. 7. §.). — Besztercebányán az 1565-iki szabályzat szerint a sáfár és bányajegyző csak a praefectus tudtával és engedélyével vehettek fel és bocsáthattak el munkásokat (Péch, I. 245.). — A kincstári üzemeknél az 1761 júni 5. instruct. (Sch. XI. 436. és 379.) értelmében a bányakonzultáció plenáris ülésén vették fel a munkásokat.

[94] Körmöci felv. szab. XVI. art. 2. és 6. §-ai.

[95] Mó rt. XXXIX. art. 7. és 15. §-ai. — Ugyanígy már az Úrvölgy számára 1565 márc. 16-án kibocsátott utasítás. Péch, I. 247.

[96] M. rt. XLVI. art. 12. §. — 1788-ban a bányamunkás felesketéséért a bányamesternek 6 krajcár járt. Sch., XVII. 584.

[97] Így az 1758 jan. 10. udv. kam. rend. (Sch., X. 526.) a magánbányászat körében még a bányatisztek közül is csak azoknak felesketését kívánja meg, akik közvetlenül az arany- és ezüstfém termelése körül foglalkoztak. — Ellenben a kincstári bányáknál — tekintettel a társládai nyugbérek kiszámításának alapját képező szolgálati időre — a munkások felesketését még az 1829 szept. 14. udv. rend. (Sch. XXV. 91.) is fenntartotta.

[98] Sőt egyidőben a bevándorlottak táppénzt és kegydíjat kaptak, amit az 1568 január 31. kir. leirat beszüntetett. (Sch. II. 160). — Később azonban a fellépett munkanélküliségre való tekintettel a kincstári bányászat körében időnként felfüggesztették a külföldiek liberális elbánását; így az 1756 július 27. rendelet (Sch. X. 423.) utasítja a főkamaragrófot, hogy idegeneket csak abban az esetben fogadjon fel, ha a szükség elkerülhetetlenné teszi, de ilyenkor is „respectu jedes individui" az udvari hivatal engedélye kérendő ki. — Erdélyben és a Bánságban nem szívesen foglalkoztatták az oláhokat, mert „valachi enim minus gnari et idonei reputantur" (1756 okt. 22. instr. Sch. XI. 431.) és görbe szemmel nézték a török földről átjövő nőtlen munkásokat is, mert keresetük javarészét az országból kivitték, aminek címén a bányakincstár javára 2 forint adóval voltak megterhelve. („Geld-Abfahrts-Abstattung". 1760 okt. 29. udv. kam. rend. Sch. XI. 135.). — Az 1825 febr. 2. udv. rend. (Sch. XXIV. 146.) azonban az egész vonalon helyreállította a külföldiek egyenjogúságát: „Bergleute sind freizügige Menschen, die ohne Anstand in Arbeit genommen werden können."

Kivételt állapít meg a körmöci, kassai és nagybányai pénzverőkre nézve Ferdinándnak 1528 márc. 7-iki pátense,[99] mely az idegenek alkalmazását csak abban az esetben engedi meg, ha megfelelő magyar honosok nem állnak rendelkezésre; — az ok, a foglalkozás különös megbízhatóságot igénylő természetében rejlik. Viszont a helyi béke megóvásának és a célszerűségnek gondolata nyilatkozik meg a Miksa-rendtartás XLVI. artikulusában, mely szerint az erdei és szenítő munkáknál, a fa-, érc- és faszénfuvarozásnál — azonos feltételek mellett — a helybeli lakosok praeferenciával bírnak s csak ha ezek nem akarnák vagy nem tudnák a munkát elvállalni, illetőleg túlságos követelésekkel lépnének föl, szabad a bányamester engedélyével[100] másokat felfogadni.

Hasonló tendencia vezette a főkamaragrófot, amikor 1765-ban[101] meghagyja, hogy a kincstári bányászat kötelékébe, elsősorban és különösen a téli hónapokban a helybeli lakosok veendők fel és az 1766 *július* 2-iki *udv. kam. rendelet*[102] szerint ugyancsak elsősorban a helybeli iparosokat kell foglalkoztatni.

2. *Nem és kor.* — Nőket[103] részint erkölcsi szempontból,[104] részint gyengébb alkatuk és csekélyebb teljesítő képességük miatt lent a bányában egyáltalán nem alkalmazták, a napszínen azonban a könnyebb munkákhoz szívesen szerződtették őket; így az ércválogatásnál, a sófőzésnél,[105] a pénzverésnél[106] stb.

Az ifjú munkások[107] testi épségének és természetes fejlődésének biztosítására igen nagy gondot fordítottak. Mintha a mai kor szociális törvényhozóját hallanók megszólalni a selmeci felv. szabályok XIII. art. 1. §-ában, mely szerint bányamunkára bárki csak akkor vehető fel „ha elegendő testi és izomereje van... amennyiben pedig ezek nincsenek meg, a bányamunkára nem bocsátható és az neki meg nem engedhető...“; továbbá: „a vájártanuló a legidősebb bányatisztnek tudta nélkül ne merészeljen egy vájár helyett dolgozni,[108] hanem ha úgy gondolja, hogy arra alkalmas, a bérleszámolási napon álljon a bányatisztek elé s amennyiben azt találják, hogy megfelelő kora van és elegendő *erővel bír*, akkor *vájármin*őségben leszerződhetik, ellenben ha ezek a körülmények nem forognak fenn, akkor vájárnak egyáltalán fel nem vehető s ilyen munka neki meg nem engedhető; — hogy ekkép az ifjúság megkíméltessék s az ilyen erejét meghaladó és elbírhatatlan nehéz munkával meg ne rontassék és élete meg ne rövidítessék.“[109]

3. *Családi állapot.* — A kincstári szolgálatban praeferenciával bírtak a felvételre és a jövedelmezőbb munkahelyekre a többgyermekes családapák.[110]

4. *Fedhetetlenség.* — Bányász csak fedhetetlen, becsületes és minden gyanun felül álló személy lehetett. Hosszú volna kimerítően felsorolni azokat a kihágásokat, vétségeket és bűntetteket, amelyekhez a Miksa-rendtartás a bányamun-

[99] Sch. I. 105. és Péch I. 130.

[100] A bányamesternek különös körültekintéssel kell ily esetekben eljárnia. M. rt. XLIV. art. 17., 20., 21. §-ok.

[101] Sch. X. 445.

[102] Sch. XII. 436.

[103] Téved Menzel (Zeitsch. f. Br. 1801. évf. 428.) amikor azt írja: ‚Das mittelalterische Bergrecht kennt nur männliche Bergarbeiter; *nicht einmal über Tage werden Weiber zur Arbeit zugelassen.*“

[104] Tudvalevőleg a rendkívül meleg munkahelyeken a vájárok meztelenül dolgoztak.

[105] Persze nem olyan körben, ahol a munkások meztelenül dolgoztak és a nagy forróság miatt csupán szalmakalap volt a fejükön és kötény takarta szemérmüket. (Apricola: De re metallica. XII. könyv); — így leginkább a tüzelőfa hordására és alágyújtására alkalmazták őket. (Zeitsch. f. Br. IX. köt. 470. oldal.)

[106] 1641-ben Selmecen a bányavízveszedelem idején vízhúzásra is fogták a nőket. Péch, II. 419.

[107] Különösen a takarítófiúkból kellett sok; pl. Urvölgyön 1618-ban 75 fiú adogatta egymásnak kézről-kézre az *érceknőcsékeket, amíg* azok a csillékbe kiüríttettek. Péch, II. 158.

[108] Megesett ugyanis, hogy a gedingvájárok az ifjúmunkások munkaerejét kizsákmányolták és hogy minél gyorsabb ütemben folyjon a jövesztés, 3—4 ifjúmunkást is foglalkoztattak s velük vájármunkát végeztettek. Zycha, Böhm. Br. I. 298.

[109] Hasonló intézkedést tartalmaz az úrvölgyi kincstári bányászat részére az 1565. márc. 16-án kibocsátott utasítás. Péch, I. 247.

[110] Idevonatkozólag részletes utasítást ad az 1812 nov. 2-iki udv. bizottsági rend. (Sch. XXI. 331.). — Az 1581-iki felsőbányai társládai szabályzat V. pontja szerint: „Akit az Isten közülünk elveszen, a bányászok közül, akinek felesége, vagy gyermeke marad, helyébe beállhasson, akinek kedve van hozzá.“ (Bány. és Koh. Lapok 1900. évf. 340.)

kából való örök kizárás büntetését fűzi;[111] — a megkívánt magas erkölcsi kvalifikáció jellemzéseül csupán a XXXI. art. 1. §-át emeljük ki, mely szerint ha valakit szóval vagy tettel bántalmaztak, megrágalmaztak vagy meggyanusítottak és ezt hallgatással mellőzvén, a bányamesternél 14 nap alatt panaszt nem emel: soha többé sehol és semmiféle bányamunkára fel nem vehető.[112]

Ez okból a munkába jelentkező: vagy az előbbi munkaadójától kapott búcsúlevelet (Passport)[113] köteles felmutatni, vagy egy szószólót állítani, aki kezességet vállal arra nézve, hogy legutóbbi alkalmaztatásából szabályszerűen távozott.

5. *Gyakorlati ismeretek.* — A bányászati üzemek javarészt olyan munkásokra szorulnak, akik a foglalkozást hosszabb ideig gyakorolták és abban ügyességet szereztek; — az ásványok felismerése, a települési viszonyok megítélése, a fejtés különböző fogásai, a szerszámok és gépek kezelése, az állandó, de különösen a hirtelen fellépő veszedelmek elleni sikeres védekezés stb. felelősségteljes feladat elé állítják s bizonyos mértékig önelhatározású cselekvésre kényszerítik a vájárt, aki csak akkor tudja eredményesen betölteni helyét, ha a mesterséget „megtanulta".[114] — Miksa rendtartás ezt többször kiemeli,[115] amire különben a bányatulajdonosok saját jól felfogott érdekükben, jogi kötelezés nélkül is figyelemmel voltak.[116]

A kincstári bányaművek részére kibocsátott udvari rendeletek ismételten hangsúlyozzák, hogy bevezetés végett az öregebb tapasztalt bányászok mellé fiatalokat (Lehrhauer és Jungen) kell beosztani,[117] — sőt hasonló célból az osztrák művekhez is küldtek ki tehetségesebb, tanulékony munkaerőket[118] és viszont onnan hoztak be ideiglenes alkalmaztatásra egyéneket, akik a magyar műveknél az ő hazájukban divatos javított eljárásokat meghonosítsák.[119]

A Bánságban a kezdő kohómunkások (Vorlaufer), miután bizonyos időn át (eine gebührende Zeit zum Vorlaufen angestellt) a szakismeretekbe bevezettettek, a kohótisztek előtt vizsgát kötelesek tenni s csak ha ezt sikerrel kiállották, voltak felvehetők állandó munkásoknak.[120]

[111] Lásd e dolgozat XI. fejezetét.

[112] Ezeknek a rendelkezéseknek szigora később a gyakorlatban enyhült; így az 1807 márc. 24. udv. kam. rend. (Sch. XX. 16.) a kincstári szolgálatból csupán a közönséges bűntettek miatt elítélteket zárja ki s az 1822 jun. 3. udv. kam. rend. (Sch. XXIII. 298.) még ezeknek a felvételét is megengedi, ha kir. kegyelemben részesültek; de szolgálati idejük számítása csak az új felvételtől kezdődik.

[113] 1537-iki körmöci bjog; — körmöci felv. szab. XII. art. 2. §.; — M. rt. XIII. art. 5, §.: ... dass man eines jeden Wesens und Wandels desto besser Wissen empfahe." — Ugyanez áll az iparosokra nézve is, akik volt mesterüktől tartoznak búcsúlevelet hozni. (1766 júl. 2. sz. kam. rend. Sch. XII. 436.; — 1800 jan. 17. ú. kam. rend. Sch. XIX. 285.)

[114] A magyar bányászok e tekintetben igen jó hírnévnek örvendettek; — Vaszilievics III. Iván, moszkvai nagyfejedelem 1488-ban felkérte Mátyás királyt, hogy küldjön neki olyan mesterembereket, akik a bányamíveléshez értenek és az aranyat s ezüstöt a földneműektől el tudják választani. Péch, II. 226.

[115] Pl. XXXIX. art. 7. §.

[116] Időnként azonban visszaesés mutatkozott; így a körmöci váltó üzemnél 1638 mindenféle durvakezű, tanulatlan ember alkalmaztatott, akik igen sok üreget törtek — egyébiránt kocsis — és inasszolgálatot is teljesítettek. (Péch II. 371.)

[117] 1607 okt. 1. rend. (Sch. IV. 43.) Ha az ifjúmunkás hűbéres vájár mellett dolgozott, akkor a rája eső érckvóta a bányatulajdonos javára esett, aki őt 50—75 denárral bérezte. (1565. évi rend. Sch. II. 16.) — Fiatal vájárokat az ácsok mellé is beosztottak, hogy az ácsolást mellékműszakokban végezhessék s az ácsok száma redukálható legyen. (1749 okt. 16. instr. Sch. VIII. 171. 174.) — Az öreg vájárok mellé beosztott fiatalok 1630-ban heti 50—75 denárt kaptak, míg a rendes vájárok heti keresete legalább 1 forintot tett ki. (Sch. IV. 486.) — 1648-ban a ranglétra fokai alulról felfelé; ,vájár., lőmester (Sprenger), Hutman, sáfár, bányatiszt. (Péch. II. 476.)

[118] Harzba 1749 okt. 16. instr. Sch. VIII. 125.

[119] Így Harzból 1749-ben (Sch. VIII. 125.) és 1561-ben (Sch. I. 344.) Eisenerzből. — Az idegenből hozottakat nem szívesen látták a helybeli munkások; amikor a selmeci kohóbirtokosok 1535-ben az olvasztáshoz jobban értő külföldieket is szerződtettek, a régi személyzet tettlegesen is bántalmazta és elkergette a jövevényeket s nem akart semmiféle javításról és változtatásról hallani. (Péch. I. 140—172.)

[120] 1761 április 16. udv. kam. rend. (Sch. XI. 194.)

A tanulás vágyára rendkívül serkentőleg hatott a bányatisztképző iskolák (1735. és 1747. évben) létesítésével karöltve meghonosult versenyvizsgák, amelyeken a közönséges munkások a bányatanulókkal összemérhették tudásukat.[121]

6. A *korábbi munkaadóhoz való viszony figyelembevétele.* — Azt a munkást, aki ugyanazon időre több vállalattal köt munkaszerződést, a bányamester Miksa rendtartás XIII. art. 6. §-a értelmében megbünteti és a jogrend követelményeinek megfelelően arra szorítja, hogy korábbi keletű szerződésének tegyen eleget.

Nem vehető fel az, aki a törvényes felmondási idő megsértésével hagyta el előbbi szolgálatát,[122] s akit különben a körmöci felv. szabályok XIV. art. 1. §-a értelmében nyolc napi kalodával kell megbüntetni.

Hogy úgy mondjuk, a hivatali titoktartás biztosításául mondja ki Miksa rendtartás XIII. art. 7. §-a, hogy a munkást — akár saját akaratából, akár elbocsátás folytán, — szünt meg szerződése, tíz héten belül a legközelebbi három bányaműnél alkalmazni nem szabad; — s ugyanezen célzat tükröződik vissza a körmöci felv. szabályok VII. art. 17. §-ában, mely szerint bányaperek esetén az egyik félnél dolgozott vájár, ha ő mondott fel, 14 napi spáciumon belül a másik peres fél által fel nem vehető. Ellenben, ha elbocsátották, akkor nyomban a másik félhez szegődhetik, de amennyiben csak azért megy át, hogy üzemi titkokat áruljon el, megbüntetendő,[123] és pedig a rendes fenyitéken kívül azzal, hogy egy éven és egy napon belül a kérdéses bányavárosban bányamunkához nem bocsátható.

A *földesurak* jogaira[124] való tekintettel, a szökött jobbágyokat bányászati szolgálatba venni tilos.[125]

IV.

A bányamunkások privilégiumai.

A bányászat s vele kapcsolatban a vájárság, mindig általános megbecsülésben részesült[126] és mint a király szolgáló népe nemcsak díszes, de a régmult

[121] Lásd szerzőnek „Az első bányatisztképző iskolák alapítása Magyarországon" című dolgozatát a Bány. és Koh. Lapok 1931. évf. 3. és 4. füzetben.

[122] A munkások elcsalogatása tilos és büntetendő. M. rt. XIII. art. 6. §.; Körmöci felv. szab. XII. art. 8. §. 1570-iki felsőbányai bj. VIII. pont és 1578. évi felsőbányai bj. III. pont. — Aki a munkást más vállalattól elcsábítja, 20 forint birságot fizet (1788 júl. 31. sz. kam. rend. Sch. XVII. 584.) — A kincstári bányáknál nehogy egy másik kinest. üzem nélkülözhetetlen emberei távozzanak, 1810-ben elrendeltetett, hogy mielőtt a felvétel megtörténik, ily irányban kérdést kell intézni az érdekelt bányahivatalhoz. (Sch. XXI. 135.) — Lásd még jelen dolgozat X. fejezetét.

[123] Ugyanígy intézkedik már az 1492-iki körmöci bj. 21. §-a is.

[124] 1556. évi VIII. decr. 33. art.; 1622. évi I. decr. 27. §. és IIó decr. 34. art.

[125] Egyes helyeken a földesúr beleegyezésével a jobbágyok a bányaüzemnél is foglalkoztak, de ezek a munkások a természetben lerovandó robot miatt időnként kiállani kényszerültek, ami a bányaüzemet hátráltatta; ez okból az 1764 szept. 14. udv. kam. rend. (Sch. XII. 28.) utasította az erdélyi főbányahivatalt, hogy az üzemeknél alkalmazott jobbágyokat és földesuraikat rábírni iparkodjék, hogy közös megegyezés után a természetbeni robotot pénzszolgáltatásra változtassák át.

[126] Az eddig emlitetteken kívül, közöljük még a következő nyilatkozatokat: Róbert Károly Gölnicbányának 1327-ben adott kiváltságlevelében így szól: „Cum in multitudine plebis (t. i. a bányásznépnek) robur Regum et gloria attendatur et accrescet (Wenzel: Magy. bány. tört. 324.); — Ferdinand 1544 jan. 4-iki rescriptuma: „Montanarum, ex quibus, ut satis, omne decus, ornamentum atque opes Regni Nostri pendet" (Sch. I. 155.). — Thurzó Elek, amikor beszterbányai művét a kincstár átvette, munkásaitól ekkép búcsúzik: „Vos vero, qui boni et fideles laboratores nostri in montanis istis fuistis, cum summa semper fide et integritate labores et servitia exhibuistis, quod nos omnino sumus iam pridem experti; speramus nunc quoque in ea integritate in fide, qua prius, fuistis, in posterum, etiam in nos semper permansuros. Hoc autem persuasum vobis esse debet, quod et nos vicsim solito favore et amore sumus vos semper prosecuturi . . . ." (Wenzel: Magy. bány. tört. 170.)

századok mindennapi élete szempontjából gyakorlatilag is felette értékes szabadalmakkal[127] volt felruházva.

1. Az úgynevezett Fürstenfreiung-nál[128] fogva, a bányamunkást *személyes szabadság, sérthetetlenség, szabad költözködés*[129] és mindezek kiegészítésekép a *fegyverviselési jog* illette s a bányavárosok polgárai kötelesek voltak neki, megfelelő ellenérték fejében, szállást és élelmet adni.[130]

Fegyvert azonban csak olyankor vihetett magával, amikor a bányatelepről a városba ment vagy onnan visszajött, vagy egyik vidékről a másikra vándorolt.[131] Amint valamely városba vagy bányatelepre érkezett, a fegyvert nyomban le kellett tennie.[132] Idővel, a javult biztonsági viszonyok között e jog feleslegessé válván, a fegyverviselés egészen eltiltatott.[133]

2. *A gyülekezési és egyesülési jog* kizárólag az önkormányzattal biró bányatársládák keretében érvényesült, amelyek elvileg csak a munkásbiztosítás és a munkásjóléti intézmények feladatainak szolgálatára voltak hivatva.[134] Minden más célzatú gyülekezés s még inkább egyesület, a társadalmi béke és nyugalom s az üzemi élet fegyelmének veszélyeztetése címén, szigoruan tiltva volt.[135]

Ám a társpénztári kapcsolat, habár nem legális, de gyakorlatilag állandóan felhasznált lehetőséget nyujtott a vájárnép egységes föllépésére olyan ügyekben is, amelyek az osztályharc irányalatait juttatták kifejezésre s amelyek ma a szakszervezetek működésének fővonalát jellemzik. A hatóság e jelenségekkel szemben, amennyiben fenyegető mérveket öltöttek, a Miksa-rendtartás sztreikparagrafusai alapján járt el, — amennyiben pedig pusztán az általános elégedetlen-

[127] Ha e privilegiumok elvonattak volna, a bányásznép kivándorol; ilyen értelemben ír fel 1574-ben Gölnicbánya és Szomolnok, jogaik védelmében: „dass uns die gegebenen Freyheiten nit gehalten . . . seindt wir armen Inwohner . . . in gross armut komen . . . und wir zur dem gebrauch unserer Privilegien . . . nit komen: so werden uns durch Bergwerck pauen . . . alhier nit erhalten konnen, sondern werden uns dannen begeben mussen." (Wenzel: Magy. bány. tört. 371.)

[128] M. rt. I. art. 1. §.: „. . . das sich niemand unterstehe . . . in den Wäldern, Wasser-Flüssen, Wegen und Stegen, zu und von den Berg-Werken, oder sonsten einigerley Verhinderung zu thun, dadurch unsere . . . Mannschaft geschmälert und Abfall gebracht möchten werden." — Hasonló értelemben intézkedik a XXIV. art. 1. §-a is.

[129] Kivételesen országos érdekből a költözködés szabadsága bizonyos munkáskategoriákra nézve korlátozást szenvedett; — így az 1764 szept. 9. és 1766 szept. 22-iki kir. rescriptum (Sch. XII. 471.) meghagyta, hogy azok a vasmunkások és különösen kaszakovácsok (Sensenschmiede), akiknek a vasgyártási fórumoktól (Eisen Instanzen) nincsen passzusuk és az országból eltávozni akarnak, feltartóztatandók és a helyi hatóságnak őrizetbe adandók. — Hasonló tilalom mondatott ki a kasza-kovácsok kiköltözésére nézve a Napoleoni háborúk idején 1807. és 1815-ben (Sch. XXII. 132.), amikor egy Toulous-ban létesített kaszagyár francia ügynökei szakmunkásokat toboroztak a monarchia területén.

[130] M. rt. XXIV. 2. §.

[131] 1648-ban utasítja a selmeci bányabíró a bányászlegénységet, hogy ha templomba mennek, vagy a bányabíróság előtt megjelennek, nagyobb tisztesség okából, kössék fel kardjaikat; — de azután hazamenet ne pajkoskodjanak velük. Péch, II. 324.

[132] M. rt. XXXIII. art. 5. §-a: „auf Unseren Bergstädten niemands . . . keine lange Wehr, Büchsen, Wurfhacken, Kreutzeisen, Pleykugeln und dergliechen . . . trage, allein es gehe einer vom Berg in die Stadt oder wieder an Berg oder über Land, aber wann die in eine Stadt oder auf die Bergwerke kommen, von Stund an ihr Gwahrsam stellen . . ." — Egy 1526-ból való besztercebányai okirat szerint. a vájárok a bérfizetésnél a lőfegyverek kizárásával csak „mit Handhacken" jelenhettek meg. (Kachelmann, III. felolv. 152. old.)

[133] 1822 okt. 17. főkanc. grófi rend. (Sch. XXIII. 336.)

[134] Bővebben lásd szerzőnek a bányatársládákról írt fent említett tanulmányában. — A külföldön is a legrégibb bányászegyesületek csak vallásos és szegénygyámolítási feladattal keletkeztek; így már I. Frigyes 1188-ban szabadságlevelet adott egy ilyen goslári testvérületnek; — Freibergben a bányamunkások 1400-ban a dómtemplom egyik oltárát emelték, mely „Heuweraltar" nevét viselte stb. (Zycha, Böhm. Br. I. 307.) — A külföldön a XVI. század folyamán keletkezett és bizonyos mértékig a mai szakszervezetekre emlékeztető „Knappschaft"-ok nálunk ismeretlenek voltak. Ezek szervezetét lásd Menzel, Zeitsch. f. Br. 1891. évf. 504.

[135] M. rt. XXXIII. art. 1. §.

séget békés alakban juttatták kifejezésre, nemcsak meg nem akadályozta, de sőt a forrongások kiélesítésének intézményes megakadályozása céljából megengedte azt is, hogy az időnkénti munkáskövetelések képviseletére, — a bányatársláda költségén, — egy állandó „szószóló" (Vormund, Vorreder) [136] tisztsége rendszeresíttessék, aki a munkadókkal felmerült differenciák esetén, mint a vájárközönség (Gemeind) állandó meghatalmazottja tárgyaljon és paktumokat kössön.

3. *Adómentesség.* A bányamunkások adómentessége [137] elvileg és általánosságban, úgy az állami, mint a városi közteherviselés szempontjából fennállott, de időnként figyelembe nem vétetett; — a képben, amelyet a munkások ilyen irányú panaszaiból és az azokra következett hatósági intézkedésekből nyerünk, — a gyakorlat a törvényes álláspontot nem mindig fedi.

Amikor a városok a pénzverőket az úgynevezett „kollekták"[138] fizetésére és másfajta adakozásra iparkodtak birni, Zsigmond király 1401 január 17-iki rendeletében emlékezetébe juttatja a városoknak, hogy a pénzverők ősi idők óta minden adózástól mentesek és csak az örökösödési díj lerovására vannak kötelezve.[139]

Miksa király 1567. évi II. decretum 12 art. 2. §-a a bányamunkásokat és szenitőket szintén kiveszi a „dica" fizetésének kötelezettsége alól, mint „akikről azt mondják, hogy eddig is adómentesek voltak"; — majd megismétli ezt az 1569. évi decretum 9 artikulusa, de már azzal a megszorítással, hogy a mentesség csak azokra a munkásokra vonatkozik, akiknek kunyhójukon kívül egyéb vagyonuk nincs.[140] Hasonló értelemben rendelkezik az 1710 február 20-iki [141] és 1712 márc. 31-iki királyi leirat.[142]

Viszont egy 1509-ből való adólajstromban olvassuk, hogy Selmecen a bánya-, ércelőkészítő- és kohómunkások évenként kétszer, heti bérük felét szolgáltatták be városi adóképen;[143] Besztercebánya pedig a XVI. század második évtizedében nehézményezi, hogy Thurzó a városi adókat munkásaitól be nem hajtja,[144] — s 1609-ben a selmeci vájárok panaszkodnak, hogy taxát róttak rájuk, holott fejenként ugyis heti hét dénárral járulnak a városi őrök béréhez,[145] — 1648-ban azonban ugyanez a selmeci vájárság beleegyezett abba, hogy a városra rótt 18.000 forint országos adónak lefizetése végett minden munkás félheti bérét engedi át.[146]

(Folyt köv.)

[136] Az 1790 máj. 11-iki udv. kam. rend. (Sch. XVIII. 275.) az ilyen bizalmi állás újbóli helyreállítását rendeli el, mert — mint mondja — ilyen ezelőtt is volt. A Vormund a társpénztártól évi 26 forinttal javadalmaztatott.

[137] Gazdasági indoka, hogy ennek folytán kisebb béreket lehet fizetni s így a termelési költség csökken. — A földesúri birtokokon lakó és úrbéri ingatlanokat haszonélvező bányamunkások az úrbéri terheket természetesen viselni tartoznak. (1794 febr. 7. Sch. XVIII. 518.; — 1797 máj. 12. udv. rend. Sch. XIX. 154.)

[138] A kollekták a kir. kincstárnak rendkívüli és esetenként fizetendő adók voltak (háborús költségek stb. fedezésére). Király 450.

[139] Péch I. 32.

[140] Ellenben, akiknek a város területén házuk vagy földjük van, bár személyükre nézve adómentesek, de az ingatlanok után városi adót kötelesek fizetni. 1736 szept. 10. (Sch. VI. 495); 1766 júli 2. (Sch. XII. 431); — 1783 máj. 15. (Sch. XVI. 27); 1788 dec. 31. (Sch. XVIII. 207); — 1789 júni 12. (Sch. XVIII. 236); 1790 jan. 12. (Sch. XVIII. 268.) udv. kan. rendeletek). — 1644-ben a Rákóczi-hadak közeledésekor a város védelmére hivatott darabantok fenntartásához a házzal bíró vájárok hozzájárulni tartoztak (Péch II. 442.). — Erdélyben a bányamunkások a fejadó alól mentesek, de pénzverők az ország többi lakosaival egy tekintet alá esnek. 1770 nov. 26. (Sch. XIII. 234); 1771 máj. 17. (Sch. XIII. 316); — 1773 jún. 18. (Sch XIII. 379); 1784 márc. 18. (Sch. XIII. 398).

[141] Sch. VI. 6.

[142] Sch. VI. 27.

[143] Kachelmann III. felo.v. 135.

[144] Péch I. 93.

[145] Péch II. 84.

[146] Péch II. 494.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

4. *Hadmentesség.* Ez a kiváltság szintén ősrégi keletű s oka abban a közgazdasági és honvédelmi tekintetben keresendő, hogy a bányászat részére, mely egyfelől a háború viselésének legfontosabb eszközét: a pénzt, másfelől a hadfelszerelés nyers anyagait teremtette elő, — a szükséges munkáslétszám, fennakadás nélkül és állandóan biztosíttassék.[147] Minélfogva, legalább a tanult vájár, nemcsak fel volt mentve a katonai szolgálat alól, de arra nem is jelentkezhetett.

Az ismételten megerősített privilégium azonban nem nyert alkalmazást abban az esetben, ha az ellenség magát a bányavidéket közvetlenül fenyegette,[148] amikor tehát a fenti indok létalapjai forogtak kockán és abban az esetben sem, amikor a bányászati szakismeretet feltételező hadvédelmi intézkedések végrehajtásáról (erődítési és robbantási munkálatok) volt szó.[149]

A törököknek az Alsómagyarországi bányakerületbe történt inváziója idején, 1564-ben külön vájárkapitány (Hewerhauptmann) neveztetett ki azzal a feladattal, hogy a bányamunkásokat katonailag megszervezze, altisztjeiket kinevezze s e csapatokkal a bányavárosok biztonságáról gondoskodjék.[150] A rendkívüli állapot a bányamívelést erősen megviselte, 1570-ben panaszolják a selmeciek, hogy a török közelsége miatt sokszor az egész bányásznép minden idejét fegyverben tölti, a termelés szünetel, s a bányák víze folyton emelkedik.[151]

Hasonló katonai alakulatokba és ugyancsak a törökvész ellen tömörítették a XVIII. században a Bánság vájárjait (Berge-Schützung) akiket a bányakincstár fegyverrel látott el és akik vasár- és ünnepnapokon lőgyakorlatokat tartottak s külön lődíjban (Frey Schiessen Geld) részesültek.[152]

Az általános hadmentesség 1799-től[153] már csak a „tanult" munkások privilégiumát képezte, akiket a háború esetén a bányaművek félévenként jegy-

147 A bányavárosok panaszára, hogy vájárjaik katonai szolgálatra kényszeríttetnek, a király 1567 júni 26-án kelt rendeletében ekkép szól: „Quod operarii ad bellum exire coguntur, Intelligit quidem Majestas sua non sine insigni montanarum rerum incommodo id fieri: Tamen cum communis ratio salutis ita postulat, inter duo mala minus erit aligendum". Sch. II. 152.

148 De ilyenkor is inkább pénzt bocsátottak a védelmi hadsereg kiegészítésére. Pl. 1630-ban. (Péch II. 303). — Néha csak várőrzési szolgálatra rendelték ki a munkásokat, mint 1636-ban Fülek ostroma idején; — amíg Wesselényi embereivel kitört, a vár őrizete rájuk bízatott (Péch II. 330). — 1644-ben, Rákóczi hadseregének közeledtére, Selmecen a házzal és földdel bíró munkások sorozatosan teljesítettek őrségi szolgálatot (Péch II. 442). — 1648-ban a törökök Selmec felé vonulván, a vájárok állandóan fegyveresen jártak: egyik részük a bányában dolgozott, másik részük pihent s a harmadik rész őrségen vagy fegyveres készenlétben állott. (Péch, II. 469).

149 Az 1814 okt. 4-iki magy. kir. udv. kan. rendelet (Sch. XXII. 108) a „tanult" bányamunkásoknak még az illyen védelmi munkákra való besorozását is eltiltotta.

150 Péch I. 240. — Az 1569 jan. 14-iki kir. resciptum (Sch. II. 174) e kapitányról még a következőket mondja: „Das er mit guten Rossen, Rüstungen und Leuthen jeder Zeit versehen und alsviel immer möglich die Strassen derselben Enden mit offter Bereutung versichere."

151 Péch I. 269. — Sch. IV. 182., 420., 590. — A törökök visszaszorításával a bányavárosok közvetlen veszedelme megszűnt s az 1691 dec. 10-iki udv. kan. rend. (Sch. V. 420) már ekképintézkedik: „Von denen Bergknappen keiner geworben, die Geworbene aber wieder zurückgegeben und entlassen werden sollen..." — Ellenben az 1743. évben, amikor ismét háborús világ járta (bey gegenwärtigen Kriegs-Troubblen) a bányavidék őrzése céljából a pesti invalidus ház egy őrmestere (Feld-Wayhl) küldetett Selmecre, hogy a vájárnépből 80 embert altiszteknek képezzen ki, akik a többi munkást a katonai szolgálatba begyakorolják. — Rendelkezésére állott 12 mezei, 12 gyorstüzelő ágyú, 3000 puska, 3000 kard és 3000 bajonet, amelyeknek karbantartását egy 224 forint évi fizetéssel bíró fegyvermester (Pixenmacher) látta el. (Sch. VII. 65.)

152 1756 márc. 22. udv. rend. (Sch. X. 364.)

153 Az 1788 nov. 19. (Sch. XVIII. 38.) és az 1796 jún. 11. udv. rendelet (Sch. XIX. 98.) szerint a bányavárosokban toborozni szabad ugyan, de a bányamunkásokat felvenni tilos. — Azonban az 1799 okt. 15. udv. rendelet (Sch. XIX. 273.) már a szövegben ismertetett álláspontot foglalja el. A hadmentességgel bíró munkásokat ennek a rendeletnek 2. pontja, valamint az 1809 nov. 22. (Sch. XXI. 54.), 1810 febr. 14. (Sch. XXI. 69.), 1810 márc. 13. (Sch. XXI. 74.) és 1812 április 18. (XXI. 254.) udv. rendeletek sorolják fel.

zékbe foglaltak[154] s a bányabíróság elé terjesztették; — de a bányák többi munkásai ezután is csak abban az esetben kerülnek sorozás alá, ha nélkülözhetők és ezek közül első sorban a fegyelmileg megbüntetettekből[155] kell kiállítani a megszabott kontingenst.[156]

5. *Vámmentesség.*[157] A bányamunkások ellátására szükséges élelmicikkek, az üzemanyagok és szerszámok behozatalának vámmentessége a bányatulajdonost illette, — de közvetve az alkalmazott személyzetnek javára is szolgált. Erről alább a VIII. fejezetben fogunk részletesen szólni.

6. *Privilegium fori.* Miután e tárgykörrel a XI. fejezetben önállóan kívánunk foglalkozni, — itt csupán annak kiemelésére szorítkozunk, hogy a bányászathoz tartozó személyek és vagyonuk, úgy közigazgatási, mint magánjogi és büntetőjogi szempontból, — néhány kivételtől eltekintve, — általában a kir. bányamester és a speciális bányabíróság joghatósága alá tartoztak.[158] Ennélfogva a privilégium fori megillette a bányamunkásokat is, tekintet nélkül arra, hogy a sajátos értelemben vett bányamívelés és kohászat, vagy az ezekkel összefüggő, más természetű munkakörben (kovácsok, favágók, szenítők, fuvarosok stb.) voltak alkalmazva.[159]

A vándorló bányász felett az a bányahatóság gyakorolta a jurisdictiót, amelynek hivatali kerületében tartózkodott és pedig mindaddig, amíg e kerület határát el nem hagyta, vagy polgári foglalkozást nem vállalt.[160]

7. *Munkáspanaszok a királyhoz.* Miksa-rendtartás XXXIII. art. 2. §-a szerint: aki bárminemű sérelmet szenvedett, forduljon a bányamesterhez;[161] — de I. art. 1. §-a értelmében panaszát a főkamaragróf elé is terjesztheti, aki arról az udvari hivatalnak vagy a királynak tesz jelentést.

Azonban rendkívüli esetekben, tömeges elégedetlenség alkalmával, a munkások közvetletnül járultak Ő Felsége elé küldöttségeik útján;[162] — ami idővel elfajulván, az 1767 május 18-iki udv. kam. rendelet[163] ekkép intézkedett: „Már régebben tudattuk Ő Felsége ama parancsát, hogy ha valaki... a vájárok és közönséges bányamunkások közül úgy véli, hogy előljárói részéről vagy más módon sérelmet szenvedett, ilyen panaszának in plene sessionis jegyzőkönyvbe vételét kérje, de semmi esetre sem vetemedjék arra, hogy a recursust in privato mindjárt közvetlenül az udvari kamarához, vagy Ő Felségéhez intézze, vagy plane, hogy oda deputaciót vagy meghatalmazottakat küldjenek ki. Úgy látszik azonban, hogy ez a legfelsőbb rendelet ismét feledésbe ment, mert nemsokkal ezelőtt két ízben is ilyen deputació jelentkezett, amelyek csak rendetlenséget és társaik hiábavaló pénzkiadását idézték elő s magában az ügy érdemében semmit el nem érve, kegyvesztetten elutasíttattak. Hogy tehát ez a visszaélés megszüntettessék, meghagyjuk, hogy a fent említett legfelsőbb parancs az összes bányászok előtt ismét kihirdettessék, azzal a hozzáadással, hogy annak áthágói

[154] 1814 okt. 4. magy. kir. udv. kam. r. (Sch. XXII. 108.)

[155] Excedenten, Schichtenverfeiern stb. (Sch. XIX. 503., XXI. 271., XXII. 78.)

[156] Ezekben a kérdésekben az 1803. júl. 6-iki udv. kan. rendelet (Sch. XIX. 412.) szerint a megyei és a bányahatóság egyetértőleg járt el.

[157] Ez a privilegium az üzemi költségek le szállítására irányult.

[158] Az 1635 márc. 29. kir. leirat figyelmezteti Selmec városát, hogy Ő Felségének a bányásznépet illető speciális jurisdictiójába ne avatkozzék. (Sch. IV. 636.)

[159] M. rt. XXXIV. art. 1 §. — A vasművek munkásai és a felvétel, elbocsátás és a munkaviszonyból folyó kérdésekre nézve (1827 nov. 3. kir. leirat Sch. XXIV. 403); ellenben az 1823 aug. 23. udv. rend. (Sch. XXIII. 420.) szerint a magántulajdonban levő rézpörölyök nem tartoztak a bányahatóság jurisdictiója alá.

[160] M. rt. XXXIV. 5. §. — 1773 febr. 19. udv. kam. rend. (Sch. XIII. 373.)

[161] A kincstári bányászatnál a munkáspanaszok és sérelmek (egymásközötti viszályok is!) tárgyalása végett minden hét péntekén kizárólag e célból a bányajegyző, számvevő és kohójegyző bevonásával tartott bányakonzultáción voltak tárgyalandók és a bányarendtartás szerint elintézendők (1761. év. Sch. X. 411.) — De az ennek határozatával meg nem elégedő munkás a bányahatósághoz fordulhatott (1814 dec. 14. udv. rend. Sch. XXII. 118.).

[162] Az utazási költségeket a bányatársláda fedezte, de ha abban készpénz nem volt, a társpénztár drágaságait zálogosították el, hogy a szükséges összeget előteremtsék. (1609. év. Pécb II. 87. és 91.)

[163] Sch. II. 489.

kártékony bujtogatóknak és a közbéke megbontóinak fognak tekintetni és érzékeny büntetéssel sújtatni."[164]

Az 1798 október 26-iki udv. kom. rendelet[165] pedig kimondja, hogy a munkás, aki az első fokú bányahatóság engedélye nélkül Bécsbe jön, munkáját elveszíti.

8. *Egyenruha és bányászjelvények.* A bányamunkásoknak, helyenként és időnként változó, ünnepi bányászköntösük volt, amelynek viselése, habár nem törvényes rendelkezés folytán, de szokásjogilag[166] kizárólagos privilégiumuk volt.

A testületi szellem ápolásának ezen külső formaságához járultak a bányásznép egyetemét, összetartását és hatalmát jelképező bányászinszigniák,[167] amelyek rendszerint a bányamesternél őriztettek[168] s nyilvános felvonulások, a városba jött magasrangú egyének üdvözlése stb. alkalmával[169] az öntudat, szabadság és erkölcsi erő szimbolumai gyanánt körülhordoztattak.

A bányászjelvény megsértése az egész vájárközönség megszégyenítését jelentette.[170]

9. *Limito-dohány.* Úgy a privát, mint a kincstári szolgálatban álló bányamunkásoknak kedvezményes áru dohányra volt igényük, — 1811-től[171] fogva azonban csak azoknak, akik a föld alatt dolgoztak. Az erősebb dohányosok havonként két font (nyolc pakli), a gyengébb dohányosok egy font (négy pakli) dohányt kaptak, fontját tizennyolc krajcárjával számítva. A dohányt a bányatulajdonos által kiállított bevallás alapján, a kincstári dohányraktár a bányatulajdonosnak adja ki és azt az igényjogosultak más személyre sem ingyen, sem ellenérték mellett át nem ruházhatják.[172]

Az üzem és üzemi épületek közelében dohányozni nem volt szabad s az áthágók harminc bottal büntettek.[173]

V.

A bányamunkások általános kötelességei.

Míg az ókorban a bányamívelés a legutolsó foglalkozások közé tartozott, amelyre alávaló gonosztevők legsúlyosabb büntetésképp ítéltettek, addig a középkorban még csak nem is bérmunkások, hanem szabad és önálló vállalkozók kétkezi keresete, s amikor a bérmunkásosztály kifejlődött, olyan a termelő tőke által fizikailag igénybe vett társadalmi rétegnek hivatása, amelyet — mint előbb láttuk, — általánosan megbecsültek, a király pedig praerogativákkal övezett.

Viszont a bányamunkást különös kötelezettségek terhelték, amelyeket az egyéni tisztesség, a kar becsülete, a mellőzhetetlen fegyelem és a kenyéradó üzem érdekében a hagyomány, szokás és törvény rótt rája; — miként Miksa-

[164] Ez a rendelet 1822-ben megismételtetett (Sch. XXIII. 337.).

[165] Sch. XIX. 242.

[166] Schneider 332.

[167] Lásd szerzőnek a bányatársládákról írt dolgozata XII. fejezetét.

[168] Selmecen a bányászjelvények használatáról 1648-ban egyesség köttetett a város és a vájárság között, mely paktumban utóbbi „Ehrbare Heuerschaft" és hat tagú képviselete, „Ausschuss gemelt Erb-, Knapp- und Heuerschaft zu Schemnitz" néven említtetik. (Péch II. 833.)

[169] Közönséges összejövetelekre vagy pláne táncmulatságokra a jelvényeket nem adták ki; — a lövészeti ünnepségek, mint közérdekű társadalmi díszalkalmak, megfelelő alapul szolgáltak. (Péch II. 324.)

[170] 1684 junius 7-én tömegesen jelentek meg a bányabíró előtt a selmeci munkások, panaszolván, hogy valaki bányászéket és kalapácsot tűzött a bitófára, — meggyaláztatásukért elégtételt kérnek. Kisült, hogy a vesztőhelyet a város a saját címerével akarta megjelöltetni, de művel a bádogos művészi képességei a jelvények bevésésén túl nem terjedtek, a címer többi részét egyszerűen elhagyta. De, bár a magisztrátus az ék és kalapács eltávolítása iránt nyomban intézkedett, a vájárság a kimagyarázkodással nem volt megelégedve s csak az adminisztrátor közbenjárásával sikerült a felizgatott kedélyeket lecsillapítani. (Péch II. 495.)

[171] 1811. nov. 12. rend. (Tausch 194).

[172] Akár a bányatulajdonos, akár más által elkövetett visszaélés a kihágás tárgyát képező dohány minden fontja után 16 forint birsággal büntettetett. (Tausch 194).

[173] 1822 okt. 17. Főkamaragerófi rend. Sch. XXIII. 324.

rendtartás XXIV. art. 1. §-a mondja: „...dass sich die Arbeiter, ...wer solcher Freyheit geniessen will, dargegen auch halten, als sich zu der Freyheit gebühret, und von alter hergekommen ist."

1. *Vallásos élet; — a király, a hatóságok és az üzemi előljárók iránti tisztelet és engedelmesség.* Az általános kötelességek elseje a vallásos, erkölcsös, jámbor élet,[174] már csak azért is, mert ebben gyökerezik a többi kötelesség teljesítését igérő szolgálati eskü megtartásának morális biztosítéka. Miksa-rendtartás XLVI. art. 12. §-ában előírt esküszöveg a következő: „Fogadom és esküszöm, hogy Ő Felsége, valamint Főkamaragrófja és a felém rendelt bányamester vagy bányabíró iránt mindig hű, engedelmes és szolgálatkész leszek; — hogy Ő Felségének, bányaúrjogának, nemkülönben az engem szerződtetett bányapolgárnak javát a bányában minden tekintetben szem előtt tartani, előmozdítani s kártól lehetőség szerint megóvni és mentesíteni, a munkaidőt pontosan betartani fogom s a bányarendtartás reám vonatkozó rendelkezéseinek mindenkor eleget teszek; — hogy Ő Felsége és Utódai, valamint az Ország és Népe, nemkülönben a hatóságok ellen semmiféleképen szövetkezni, fellázadni vagy ellenszegülést tanusítani,[175] ilyeneket pártolni nem fogok, sem ilyenekre magamat bárki által rábeszéltetni és rábiratni nem hagyom, hanem amennyiben egyik vagy másik személyről megtudom vagy megtapasztalom, hogy efféle jogtalan, önkényes cselekményekre, felkelésre, lázadásra szóval vagy tettel merészkedik, — s általában ha bármiről értesülök, ami Ő Felségének, bányaúrjogának valamely más módon ártalmára volna: azt a bányamesternek vagy bányabírónak feljelentem és segíteni fogok abban, hogy az engedetlenek és lázadozók érdemük szerint megbüntettessenek és engedelmességre szoríttassanak; — és hogy Ő Felsége, Utódai minden felhívására, intésére és parancsára haladéktalanul s ellenmondás nélkül támogató segítségül sietek. Hogy továbbá búcsúlevél nélkül alkalmaztatásomat el nem hagyom s egyéb irányban is mindazt teljesíteni fogom, amire egy derék bányamunkás Fejedelmével és az Általa felállított Hatóságokkal szemben, a becsület szerint tartozik és kötelezve van."

2. *Az egyén és munkástestület becsületének megőrzése.* A becsület féltékenyen őrzött kincs, amelyen foltot nem tűrt a munkások erkölcsi közfelfogása, — de a törvény sem, mely a kötelességtudás alapját, a hitvalláson kívül, az ember ezen természettől való magasabb érzületében látta.

Az egyén becsülete: a bányászlegénység becsülete, s ezért kritériumait nem az egyes ember állapítja meg. — Miksa-rendtartás XXXI. art. 1. §-a szerint az a munkás, akit tisztességében megsértettek vagy rágalommal illetnek, az esetet még ha az ügy a felek között békés elintézést nyert is,[176] a bányamesternél 14 nap alatt feljelenteni köteles; — ellenkező esetben a szolgálatból elbocsátandó.

[174] A bányásznép mindig jámbor és ájtatos volt és az bibliát szorgalmasan olvasta, hiszen kenyerét — az írás szavai szerint — orcája verejtékével szerezte s a számtalan titokzatos veszély, mely a bánya rejtekeiből fenyegette, naponként juttatta eszébe az Isten végtelen hatalmát. Innen az áldozatkészség, amellyel oltárokat emelt, alamizsnálkodott és — keserű sorsát türelemmel viselte. — „So schnt sich der thätige Bergmann nach Kurzer Rast nach neuer Schicht, und sucht sich neue Beschwerden; so würdig leidet er, was ihm Liebe, und liebet, was ihm Leiden schafft." — A bányavárosok címereiben is rendszerint szentek képei foglaltak helyet. (Kachelmann III. felolv. 16. I. felolv. 75., 79. old.) — Áldozatkész hitbuzgalmukat dicséri a Selmecen 1775-ben felállított Szentháromság-szobor, melynek költségét egyharmadrészében az ottani társláda ajánlott[a] meg. (Litschauer: Bány. és Koh. Lapok 1904. évf. 316. oldal.) — 1609. május 23-án a selmeci bányabíró elrendeli, hogy amikor a kotogót hallják, minden vájár térdre boruljon. (Pécli. II. 85.) — A bányához érve a hutmanok vezetése alatt imát mondtak a beszállás előtt. (1607. év Sch. IV. 46.) — A nőtlen munkások hitoktatáson megjelenni kötelesek s mulasztás esetén ugyanaz a büntetés jár, mintha műszakot mulasztottak volna. (1822. főkamaragrófi rend. Sch. XXIII. 331.) — A káromkodást a Miksarendtartás több helyen súlyos vétségnek minősíti s a selmeci bírónak 1609-ben kibocsátott rendelete szerint (Péch II. 85.) azzal büntettetik, hogy a vétkes nyakára vasláncot tettek és így költötték ki a pellengére.

[175] Az ebben vétkesek megbüntetéséről M. rt. XXXI. art. 1. §-a intézkedik.

[176] M. rt. XXXIV. art. 10. §., hogy amennyiben a sértés tárgyát képező gyanusítás hivatalból üldözendő cselekményre utal, a büntető eljárás lefolytattassék.

Az akár a hatóság előtt, akár az azon kívül adott szó szentségének megszegése büntetés alá esik.[177]

Ez az érzékeny becsülettudat jutott brutális kifejezésre az 1609-iki selmeci sztreik idején, amikor az elégedetlenkedő vájárokat a bányabíróság által kiküldött sáfár a tárgyalás folyamán „Hundsfütter"-eknek nevezvén, a bányászlegénység rárohant és a sztrájktanyáról hajánál fogva kivonszolta és alaposan helybenhagyta.[178]

(Folyt. köv.)

[177] M. nt. XXXII. art. 1. §. és XXXIII. art. 8. §.

[178] Péch II. 84. — A szakbecsület nyilatkozott meg abban a kötelességben, hogy a szaktárs vagy hozzátartozói temetésén mindenkinek meg kellett jelennie. Az 1581. felsőbányai statutum mondja: . . . „ha valamelyiket az Isten közülünk kiveszi a világból, vagy pedig gyermekét és a meghalt Atyánk fiának, avagy gyermekérek temetségére el nem menend — a harangszót hallván, amikor tőlünk eltakarítatik — azt a személyt . . . . megbüntetik, t. i. 25 pénzzel." (Bány. és Koh. Lapok 1900. évf. 340. old.)

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

3. *Házasságkötés.* A bányamunkások házasságkötése a főbányahivatal, illetőleg magánüzemeknél való alkalmaztatás esetén, a bányabíróság engedélyéhez volt kötve, aminek nyilván az volt a háttere, hogy a munkásnép szapora lévén, a nagyszámú család eltartása magasabb munkabért tételezett fel s a kérdés a társláda nyugbéralapját is közelről érintette. Az 1758 január 10-iki udv. rendelet[179] szerint az engedély csak annak adható meg, aki huszadik életévét betöltötte és a bányamunkához jól ért; — ezt a korhatárt az 1807 február 25-iki udv. rendelet,[180] — az akkor uralkodott nagy drágaságra való tekintettel — a huszonnegyedik életévre emelte fel. Az engedély külön díj (Heirats-Taxe) alá esett.[181] Annak igazolása végett, hogy a házasságkötés útjában kánoni akadály nem áll, a más helyre vándorolt munkások búcsúlevelében, a saját községbeli lelkész bizonyítványa alapján, az illetőnek családi állapotát is fel kell tüntetni.[182]

4. *Családi ünnepségek; — mulatságok és szórakozások.* A bányarendtartás és a bányahatósági közigazgatás gyámkodó keze a privát életnek, ma az egyéni szabadság köréhez tartozó viszonyaiba is belenyult, és pedig nemcsak az objektív társadalmi rend és béke, hanem az egyes munkás személyes erkölcsösségének és magángazdasági érdekeinek megóvása céljából is.

Igy a lakodalmak, keresztelések alkalmával, amelyeket a vájárnép felesleges költekezéssel szokott megülni, a bányarendtartás XXXI. art. 1. §-a csak négy asztalnyi vendégsereg meghívását engedi meg. 1822-ben[183] egyszersmindenkorra eltíltatott a másodnapi ünneplés és az a szokás, hogy muzsikaszóval házról-házra járjanak; — aki ilyen ünnepségek miatt műszakot mulaszt, kétszeres büntetés alá esik s ha nyilvánosan részeg állapotban találtatott, húsz botot kap.

A farsangi és egyéb táncmulatságok tartása bányahatósági engedélyhez volt kötve; — a bányabírósági megtagadó határozat jogerejéhez, minthogy a vájárok egyéni szabadságának korlátozásáról volt szó, a főkamaragróf hozzájárulása szükséges.[184]

Táncmulatságokat, amelyek néha két-három napig tartottak, a bányatulajdonosok is rendeztek munkásaik részére üzemi ünnepségek (bányaadományozás, dús telér megütése, bányalyukasztások stb.) alkalmából s ilyenkor meg is vendégelték őket.[185]

A régi kor feljegyzéseiben[186] többször említik a „kardtáncot" (Schwerttanz) és az „ék- és kalapácstáncot"[187] (Schlögel und Eisentanz), mint amelyeknek a vájárnép különös előszeretettel hódolt s amelyet a bányabíróság engedélyével[188] úgy a házakban, mint az utcán felvonulva jártak.

A Bánságban ősi hagyományos joguk volt a bányamunkásoknak, hogy a sátoros ünnepek előtt és után nyolc napon át szabadon kockát vethettek (Würffel spillen), ami azonban, tekintettel arra, hogy a betétnek 5, 8, 10, sőt tizenhétsze-

[179] Sch. X. 488.

[180] Sch. XX. 11.

[181] A lelkész a kihirdetést csak akkor eszközölhette, ha a díj lefizetéséről szóló elismervény felmutattatott. (1829. aug. 17. udv. kam. rend. Sch. XXV. 88.)

[182] 1824. okt. 30. rend. Sch. XXIV. 133.

[183] 1822. okt. 7. főkamaragrófi rend. Sch. XXIII. 324., 336.

[184] Az 1754. márc. 25. rend. (Sch. X. 226.) megrója a selmeci bányabíróságot, hogy a korcsmákban a farsang utolsó három napján eltiltotta a táncot a főkamaragróf megkérdezése nélkül. — Ezek a táncmulatságok néha verekedésbe fulladtak, sőt pl. Selmecen 1632-ben ilyen alkalommal az egyik külföldi munkást agyon is ütötték. (Péch II. 305.) — Azokat a farsangi bolondos felvonulásokat, amelyekben a város polgári lakossága is résztvett (mészárosok körmenete, libamars stb.) természetesen a magisztrátus engedélyezte s a bányabíróság, ha miattuk pl. a bányaüzem érdekeit féltette, megtiltásuk végett a városi bíróhoz volt köteles fordulni. (1636. év. Péch II. 336.)

[185] 1638. év. Péch II. 370.

[186] 1610. év. Péch II. 103., 537.

[187] 1638. év. Péch II. 370.

[188] Igy 1649-ben a selmeci bányabíró, a török közelségére való tekintettel az engedélyt megtagadta. Péch II. 470.

resére játszottak s hogy egy-egy személy néha félnap alatt húsz forintot, sőt ennél is többet veszített: mint kárhozatos játékot az 1760 szeptember 30-iki udv. kam. rendelet egyszer és mindenkorra betiltott.[189]

5. *Inkompatibilitás.* Hogy saját hivatását minden erejével, megosztatlan figyelmével és minden egyéb külön érdekeltségtől függetlenül szolgálja, az akár kincstári, akár magánbányaüzemhez leszerződött munkás: iparral,[190] kereskedéssel,[191] korcsmatartással nem foglalkozhatik[192] és vendéglőkben kiszolgálást (in den Weinhäusern Leutgeben abzugeben) nem vállalhat[193] és a bányakovácstársulatoknál részesedéssel nem birhat;[194] — végül községi tisztséget (bíró, esküdt) sem viselhet, kivéve, ha a községben erre a hivatalra alkalmas más polgári egyén nincsen.[195]

6. *Üzemi titoktartás.*[196] A bányamunkás, akár ő maga önként hagyta el munkahelyét, akár elbocsátották, a munkaszerződés megszünésétől számított egy évig és egy napig korábbi munkaadójának bányaművéről olyat, ami annak kárára szolgálna, nem mondhat.[197]

Ha pedig valamely oly bányától bocsátották el, mely perben áll, e perben egy éven át tanu nem lehet.[198]

7. *Kártérítési kötelezettség.* A bányamunkás minden kárt, melyet a munkaadónak szándékosan vagy vétkes gondatlanságból okozott, megtéríteni tartozik s emellett rendszerint külön büntetéssel is sujtandó. Többeknek közös vétkessége esetén, az egyetemleges felelősség elve nyer alkalmazást.[199]

VI.

Munkaidő.

1. A régi bányajog és nyomukban a Miksa-rendtartás, a tőke emberi erőt kizsákmányoló netáni törekvéseinek gátat vetve, imperative leszögezték a napi és az egyhuzamban végezhető munkának maximális határát és ugyancsak a munkás egészségére való tekintettel hatósági engedélyhez kötötték a pótműszakokat, ami egyébként a bányavállalkozónak is biztosítékul szolgált, hogy alkalmazottjai mindig friss és teljes erejüket bocsátják rendelkezésére.

A munkaidő tartama a foglalkozási kör, az üzemi viszonyok és a mívelési rendszer szerint koronként és helyenként módosult és betartása a hűbéres és szakmánybéres vájárokra is kötelező volt.[200]

Az ércvájárok eredetileg 4 órás műszakokban[201] dolgoztak, amelyekből naponkint kettőt kellett teljesíteni. Az ok abban keresendő, hogy az ékkel és kalapáccsal folytatott jövesztés rendkívül fárasztó és a bánya levegője a megfelelő szellőztetési berendezések hiányában áporodott volt.[202] A többi munkásra a 8 órás műszak kötelező.[203]

[189] Sch. XI. 25.

[190] A bányaüzemhez felvett iparosok mások részére ipari munkát nem végezhetnek, mert ezzel a helybeli mestereknek konkurrenciát csinálnának (1766 júli 2. udv. kam. rend. Sch. XII. 436.)

[191] M. rt. XIII. art. 8. §.

[192] 1795 júli 10. rend. (Sch. XIX. 61.); 1812 okt. 18. rend. (Sch. XXI. 324.); mert ezzel a többi vájárnak alkalom nyújtatik adósságcsinálásra.

[193] 1795 júli 10. udv. rend. (Sch. XIX. 61.)

[194] M. rt. XIII. art. 10. §.

[195] 1795. jan. 30. (Sch. XIX. 29.); 1795. dec. 15. udv. kam. rend. (Sch. XIX. 78.); 1890. márc. 14. udv. kam. rend. (Sch. XIX. 294.), mert ebbeli minőségükben gyakran ellentétbe jutnának a Bergverwandten kötelességekkel. Különben a község ügyeibe más módon sem szabad beavatkozniok.

[196] Lásd fent a III. fejezetben 6. alatt.

[197] M. rt XIII. art. 7. §.

[198] M. rt. XIII. art. 7. §.

[199] Lásd e dolgozat VII. fejezet 4. alatt.

[200] M. rt. XLVI. art. 13. §.

[201] Hajnali 4 órától 4 órás időközök (1619. Péch II. 158.)

[202] 1515. év. Péch I. 97. — A 4 órás műszak az ú. n. Welarbeit-nál mindvégig meg volt engedve, — esetleg bizonyos minimális, így 14 naponként szakmánybéres munkánál ½, csákánymunkánál 1 láb előrehaladást szabott ki a bányahatóság; ezt a kedvezményt a deficittel dolgozó bányák élvezték. (Wenzel Br. 495.)

[203] Péch I. 97.

Miksarendtartás XV. art. 1. §-a, hogy a ki- és beszállás okozta időveszteséget redukálja, a 8 órás műszakot [204] tette általánosan [205] kötelezővé, amelyből hetenként hatodfelet.[206] Körmöcön és Ujbányán hatot [207] kellett teljesíteni.

Selmecen, Besztercebányán és Libetbányán azonban, a selmeci felv. szab. XIV. artikulusa folytán, továbbra is a 4 órás műszakok maradtak meg, olykép, hogy a heti munka egyénenként 11 műszakot [208] ölelt fel. Hosszú küzdelembe [209] került itt a 8 órás schichtákat meghonosítani; de amikor 1635-ben az adminisztrátor Felsőbiebertárnán a már bevezetett 8 órás műszakot ismét 4 órással akarta felváltani, maguk a munkások kérték a statusquo fenntartását, mert a bánya nagy mélységére való tekintettel a sok be- és kiszállás tönkreteszi őket.[210]

Később, ha valamely munkahely sürgősen volt kihajtandó, 6 órás műszakot alkalmaztak.[211]

A munkaidő 8 órás műszakok mellett hajnali 4 órától déli 12 óráig és folytatólag 12—8—12—4 óráig tart.[212] (Háromnegyedes rendszer; Dreidrittel-Arbeit.) Az éjjeli műszakokat csak szükség esetén iktatták közbe, mert a felügyelet nehéz és a munkások munkahelyükön néha elalusznak.[213]

A kincstári üzemek körében a beszállásnál a távolabb lakóknak ¼ óra, erős esőzés vagy havazás esetén ½ óra elnézhető, a később jövőket nem szabad a bányába bocsátani.[214]

Negyedórával a beszállás előtt közösen imádkoznak, majd az esedékes munkások névsora olvastatik fel és kiosztják a faggyút.[215]

A felváltás, 4 órás műszakok mellett, mindig a bányában történt s ugyanakkor a munkaeszközöket is kicserélték;[216] 8 órás műszakoknál különböző volt a gyakorlat.[217]

A többi, különösen a meddőn foglalatoskodó vájár napi munkaideje 12 óra (Lange Schicht),[218] de helyenként eltérésekkel találkozunk.[219] Az ok abban rejlik, hogy az „improduktív"(?) költségeket lehetőleg leszorítani iparkodtak.

A külszíni munkásoknak napi munkaideje 9—12 óra között változott.[220]

[204] Ebből azonban a ki- és beszállásra 1 óra számíttatik, úgy hogy a tényleges munkára csak 7 óra esik. — A fúrlyukakat 1744-ig d. e. 10 órakor, 1745-ig ½11-kor s 1745-től 11 órakor sütötték el a kincstári bányáknál (Sch. VII. 108.) — Az 1758. jan. 16. udv. rend. (Sch. X. 480.) azonban olyan helyeken, ahol a füst a légvezetést nem rontja meg, a fúrlyukak felrobbantását a műszak befejezése előtt is megengedte.

[205] De a Bánságban 1760-ban az ércvájárok 10 órában dolgoztak (Sch. XI. 33.)

[206] Szombaton délután történt a bérfizetés és eszközölték bevásárlásaikat a munkások „und Zechten inen Rausch." Löhneiss 55.

[207] Körmöci felv. szab. XIV. art. 1. és 3. §§.

[208] Hétfőn 1, a többi napon 2 műszak volt esedékes. (1609. év. Péch II. 85.)

[209] Ezen újítás miatt léptek sztrájkba 1615-ben a selmeci munkások (Péch. II. 127.) — A puskaporral való repesztés nagymestere, Weindl Gáspár is 4 órás schichtákban foglalkoztatta embereit heti 15, 14, 13 műszakokban (1627. Péch. II. 649.)

[210] Péch, II. 335.

[211] Négynegyedes munka. Delius. I. 244.

[212] Ehere Tagschicht; Lösern Tagschicht; Ehere Nachtschicht; Lösern Nachtschicht. Zycha, I. 303.)

[213] Éberség okából „singen sie einen lustigen Bergkreyen." (Löhneiss, 54. — Agricola. De re metall. IV. könyv.)

[214] 1822 okt. 17. Kamaragrófi rend. Sch., XXIII. 324.

[215] 1761 jun. 5. rend. Sch., XI. 450.

[216] 1633. Péch, II. 308.

[217] Az 1492/1512. körmöci bányajog 24. art. szerint: „minden hutman a maga munkásaival a munkahelyen várja be a felváltást.

[218] Lehrhäuer, selmeci felv. szab. XV. art. 8. §. — Löhneiss, 241.

[219] Igy a Bánságban 8 óra (1760. év. Sch., XI. 33.) — Különösen a vízhúzásnál találkozunk abnormitásokkal, amit a munkáshiány vont maga után; így 1636-ban a Brenner szövetkezet bányái 354 szivattyúst igényeltek s mivel ez a munkaerő nem állott rendelkezésre, az embereket egyhuzamban 4, 5, sőt 6 műszakon át, tehát 40—48 óráig tartották vissza, akiknek sok helyen a rossz levegő miatt sötétben kellett dolgozniok; — teljesen kimerülve, a napszinre jövet, összerogytak (Péch. II. 336., 340.)

[220] 12 órát ír elő a selmeci felv. szab. XIV. art. 2. §-a; 9-et a körmöci felv. szab. XIV. art. 4. §-a és az 1589. évi felsőbányai bj. — Négy órás napszini büntetési műszakokat (Strafarbeit, a rendes szolgálati időn kívül) végeztek a kincstárnál azok a vájárok, akiket műszakmulasztás miatt arra ítéltek (Sch., XXI. 358.)

A zúzdáknál, Miksarendtartás XXXIX. art. 16. §-a szerint, hajnali 5-től esti 7 óráig tart az üzem.[221]

A kohóknál[222] és ércpörkölésnél,[223] valamint az aranymosóknál,[224] a bányatulajdonos meghallgatásával a bányamester állapítja meg a munkaidőt.[225]

2. *Pótműszakok.* Miksarendtartás, XV. art. 1. §-a szerint, ha a vájár megszakítás nélkül egymás után több műszakot[226] vagy a rendes műszakon kívül úgynevezett kutatási (Poiss) műszakokat akar végezni, ehhez a munkaadó beleegyezése szükséges és csak akkor foglalhat helyet, ha a szükség okvetlenül megkívánja. A kincstárnál 1749-ben az ambiciózus fiatal munkásoknak, ismeretkörük bővítése céljából megengedtetett, hogy rendes műszakjaik mellett a bányaácsolás és gépészet körében mellékműszakokat végezhessenek.[227]

3. *Műszak kezdetének és végének jelzése.* A műszakok fordulóját egy órával megelőzőleg a szerteszét lakó bányamunkásoknak harangszó jelezte. Magában a bányában dolgozó nép a munkaidő lejártáról akkép értesült, hogy ¼ órával előbb néhány fadarabkát (Holtzspann) dobtak az aknába, amit az aknacsatlós a legközelebbi vájárokkal s ezek folytatólag a többi munkahellyel közöltek.[228]

4. *A teljesített műszakok és a munka ellenőrzése.* A be- és kiszállott legénység ellenőrzése eredetileg rovópálcák (Rabisch) segélyével történt. Minden vájárra nézve külön, két egyenlő és egymáshoz illő rovópálca volt használatban: az egyiket a hutman, másodlatát pedig a munkás őrizte. A beszállást és kiszállást a hutman a két szorosan egymáshoz tartott pálcának ugyanazon késnyisszantással eszközölt bevágásával jelezte s a két bevágási helynek egyeznie kellett. Innen az Anschnitt elnevezés akkor is, amikor már írásos bérjegyzékek voltak.

Kohóknál csak a műszak vége rovatott be.[229]

Írásos feljegyzések 1558-tól jöttek gyakorlatba, amelyeknek alapján a számadásokat a bányajegyzők (Bergschreiber) eszközölték. Utóbbiaknak alkalmazását a Selmecen járt udv. biztosok 1535-ben hozták javaslatba.[230] A munkások heti műszakjainak és a kiadott anyagoknak a bányamester és a bányajegyző által aláírt jegyzékeit[231] a könyvvivőnek kellett beküldeni.[232]

[221] Felsőbányán a zúzdák éjjel is dolgoztak. (1570. és 1575. évi bjogok.) — Ércmosó műveknél a selmeci felv. szab. XXII. art. 2. §-a szerint a munkás hetenként 60 mosást volt köteles elvégezni; — a XVIII. század közepén itt télen 7 órás, nyáron 10 órás műszakokban dolgoztak s így télen kisebb volt a keresetük. (Sch., X. 495.)

[222] Az olvasztó művek kemencéi rendesen 1 hétig voltak folytonos üzemben, de tüzelőanyag hiányában néha csak 3 napon át (Péch, I. 229.). — Selmecen az olvasztás 5 nap alatt nyert befejezést s az eredmény a 6-ik napon elszámoltatott. (Péch, I. 98.) — Kapnikon és Besztercebányán vasárnap este gyujtottak alá és szombaton este törték fel a kemencét. (Sch., XI. 424.)

[223] M. rt. XL. art. 3. §.

[224] M. rt. XXXIX. art. 7. §.

[225] A selmeci felv. szab. XXII. art. 3. §-a azonban az olvasztó mesterre 12 órás, 8. §-a pedig a többi kohómunkásra 13 órás műszakokat szab ki.

[226] Az 1760 szept. 30. udv. kam. rend. (Sch., XI. 25.) a kincstári szolgálatban egészen eltiltja az ú. n. Zustandschichtákat: „mert teljes lehetetlenség, hogy az, aki már 8 órán át megfelelően állott szolgálatban, még további 8 órán át munkáját kifogástalanul végezhesse." — Hasonlókép az 1761-iki instruatio (Sch., XI. 330.): „mindenfajta kettős vagy ú. n. Zustand-műszakok — kivételes nagy szükség nélkül — a jövőben egészen beszüntetendők."

[227] Ily módon mellékkeresetre tesznek szert és a kincstárnak nem kell külön ácsokat tartania. (1749 júli 27. kir. rend. Sch. VIII. 109.

[228] 1761. évben (Sch. XI. 358). Másutt a steiger az akna ácsolatára ütöget s lent a bányában a jelet a kőzetre intézett kalapácsütésekkel továbbítják. 1766-ban (Sch. XXIII. 331) a kincstári bányáknál a takarítófiúk továbították bányamezőnként a műszak végének jelentését.

[229] 1761-ben (Sch. XI. 359. és 387). — Később a bányamunkásoknál is csak a kiszállás alkalmával eszközölte a hutman a rovást, amint a távozó munkások előtte elhaladtak. (1813. év. Sch. XXI. 354).

[230] Péch I. 98, 141, 225.

[231] A végzett műszakokról és kiadott anyagokról vezetett jegyzékeket „Rapularien"-nek is nevezték (1761. év. Sch. XI. 449). — 1814 dec. 14. udv. rend. (Sch. XXII. 118) szerint megszüntetendő az a visszaélés, hogy a munkás 14 napi bérének kimutatásáért (Ausweiszettel) a felügyelő személynek vagy a bányajegyzőnek 6—9 krajcárokat fizessen, hanem ezekbe a munkás ingyen tekinthet be. A béreket a kimutatások alapján, de nem mint eddig, csoportszámok, hanem egyénenként névszerint kell fizetni

[232] Péch I. 247, 248.

Miksarendtartás XIV. art. 2. §-a értelmében minden mű az adományozást követő 14 nap után számadási könyvet (Reitbuch)[233] köteles felfektetni a bányamester és esküdtek, valamint a bányatulajdonos, vagy meghatalmazottja jelenlétében s ebben minden munkás bére feljegyzendő.

Selmeci felv. szab. XIV. art. 1. §-a: „A bányamester ezentúl minden bányaműre nézve a munkásokról (vezeték- és keresztnév szerint) névjegyzéket köteles vezetni, hogy tudassék, kinek-kinek mennyi a bére s a bányatársulat tudja, hová fordíttatott a pénze s így a bányatiszt gyanún felül álljon."

Az 1822. évi október 17-iki főkamaragrófi rendelet[234] a rabischok használatát visszaállította, azzal az indokolással, hogy miután a jelenlétet a bányában kell igazolni, mert a napszínen a távollevő helyett más személy jelentkezhetik, s a feljegyzési könyvek a föld alatt elrothadnak, ismét a régi rovópálcarendszert kell alkalmazni.

A munkások szorgalmának és a munka szabályos folyásának ellenőrzése céljából Miksa-rendtartás XVIII. art. 1. §-a meghagyja, hogy a bányamester és esküdtek legalább hathetenként, a bányatulajdonosok pedig évenként legalább 4-szer, utóbbiak ugyancsak a bányamesterrel, bányamérővel és esküdtekkel járják be a bányákat.[235]

A körmöci felv. szab. XII. art. 2. §-a szerint a munkaidő betartása felett a bányatiszt, sáfár és hutman őrködnek; a II. art. 3. §-a szerint pedig a bányamester minden héten, de 2 hetenként okvetlenül vizsgálja meg az ércmalmokat és zúzóműveket, „damit die Arbeiter desto fleissiger bei denen Handlungen seien und eine Furcht haben."[236]

5. *Műszakmulasztás.* — Miksa-rendtartás XV. art. 2. és 3. §-a kimondja, hogy aki műszakot mulaszt, vagy a műszakra későn jön, illetőleg annak befejezése előtt önkényesen távozik: azt a legközelebbi heti bérfizetési napon el kell bocsátani, többé nem szabad alkalmazni s a bányamester által külön meg is büntetendő;[237] — amennyiben pedig a kérdéses időt korcsmában töltötte, 1 frt. pénzbírság alá esik.

[233] 1641 jún. 12. utasítás Besztercebánya részére: a sáfárok és bányajegyzők minden egyes munkásról leszámolási könyveket vezessenek, amelyekből bármikor meg lehessen állapítani, hogy ki mennyit követelhet és mennyivel tartozik. (Péch II. 435). — Ezenkívül úgy a kincstári, mint a magánbányáknál legénységi könyv volt vezetendő (Knappschaftsbuch), amely a provizionálás esetében a fontos felvételi időt is mutatta. 1761. év (Sch. XI. 194, 319, 368. — 1823 jan. 25. (Sch. XXIII. 371) és 1814 máj. 20. udv. kan. rend. (Sch. XXII. 70).

[234] Sch. XXIII. 329.

[235] Ebben az irányban sok mulasztás történt; így a bocai bányáknál 1613-ban. az ellenőrzés hiánya miatt. a munkások néha hetenként csak 1—2 műszakot végeztek, de azért az egész heti bért. 1 forintot és 25 dénárt felvették. Péch II. 143.

[236] Hasonló értelmű a főkamaragrófnak 1822 okt. 17-iki rendelete (Sch. XXIII. 325): „A bányatiszt állandó jelenléte rendben tartja az altiszteket és a munkásokat, akik így félnek attól, hogy az előírások megszegésén rajtaérik őket."

[237] A körmöci febr. 2-iki XIV. art. 1. §-a ezt a büntetést 8 napi kalodafogságban állapítja meg. — Miksa rt. rendelkezései szigorítást jelentenek az 1432-iki körmöci bjog 25. §-ával szemben, mely a műszakmulasztás vagy a műszak megrövidítése esetében azzal fenyítette a vétkest, hogy a kérdéses héten nem kap sem bért, sem alkalmazást és ahány napot a héten mulasztott, ugyanannyi napot ül a kalodában. A 26. §. szerint az elmaradó ércőrlőmalommunkás a bányabíró elé állítandó és a toronyba zárandó, amíg csak munkaadója szabadonbocsátását nem kéri. — Miksa király 1565 márc. 16-án Besztercebánya részére kiadott rendelete értelmében műszakmulasztás és munkaidő be nem tartása esetében, a legközelebbi bérfizetéskor tanácskozás után kell megállapítani, hogy a vétkes az illető hétre mennyi bért kapjon. (Sch. II. 7). — Érdekes, hogy 1610-ben a selmeci Würfeltárnából a sáfár csak azért szedette ki az ácsolatot és hagyta összeomlani a tárnát, mert a munkások időelőtt ezen szoktak kiszökni. (Péch II. 101). — A kincstári üzemekre nézve az 1813. febr. 6án kelt rendelet (Sch. XXI. 354) kimondja: hogy miután műszakmulasztás esetén a hiányzó műszakok levonása következtében az illető vájárnak családja is szenved, a jövőben a levonás helyett, mint ez különben régebben is szokásos volt, ismét a 4 órás napszíni büntetési műszakok hozandók be. Vagyis a vájár csak a műszak felét töltötte a jobban fizetett földalatti munkában, másik felét pedig a külszínen. (Sch. XXI. 354).

Ha a bányamű tulajdonjoga a munkások hanyagsága miatt, munkábantartás hiánya címén — elvonatik: a vétkes munkások a rendes büntetésen felül, a bányatulajdonosnak a mulasztásból származó kárát is megtéríteni kötelesek.[238]

6. *Vasár- és ünnepnapi munkaszünet; — szabadság.* — Miután Miksa-rendtartás a heti műszakok számát 5 és ½-ben állapítja meg, magától értetődik, hogy a vasárnap az üzemi időn kívül esik;[239] — amit különben olyan korszakban, amikor a vallásos érzület a nép egészét át- és átjárta, nem is volt szükséges külön kiemelni. Az 1512. évi körmöci bányajog 26. pontja szerint „minden sáfár utasítsa munkásait, hogy vasárnap misét és prédikációt hallgassanak."[240]

Ugyanez állott az ünnepnapokra is,[241] — de néhol a hét közbenső napjaira eső ünnepnapokon a délutáni műszakokat megtartották, a bér azonban az egész nap után járt.[242]

A halaszthatatlan munkák természetesen vasár- és ünnepnapokon is folytak.[243]

Indokolt esetekben a munkás *szabadságot* vehet igénybe; az ezirányú kérelmét azonban a megelőző vasárnapon vagy hétfőn reggel a bányamesternél[244] elő kell terjesztenie, mert ellenkező esetben mint műszakmulasztó büntetés alá esik.[245]

A hatóságokhoz *tanukép beidézett munkás* már a törvénynél fogva szabadságot élvez s a vonatkozó munkabér neki kiadandó.[246] Egyébként addig kell ott várnia, amíg a bányamester őt a tárgyalásról el nem bocsátja.[247]

(Folyt. köv.)

[238] M. rt. X. art. 6. §.

[239] Selmecen 1648-ban a szorgalmas vájároknak a vasárnapi reggeli műszakot elengedték, — de azért a bér ere az időre is kijárt. (Péch II. 477.)

[240] Hasonló rendelkezés 1609-ben (Péch II. 85.); — 1619-ben. (Péch II. 158.)

[241] M. rt. XV. art. 4. §.: a régi szokáshoz híven, a karácsonyt, husvét és pünkösdöt megelőző este a bányába szállni tilos.

[242] 1760 szept. 30. udv. kam. rend. (Sch. XI. 29.), 1766 szept. 17 kir. leirat (Sch. XII. 469.) — Az 1579-iki kuttenbergi bjog szerint, ha a hétbe 2 ünnepnap esett, csak az egyiket bérezték munkateljesítmény nélkül. (Zycha I. 306.)

[243] Zúzóknál, kohóknál, ha szükség kívánja (1492 körmöci bjog 26. pont, — 1515 évi selmeci bányabírósági rendtart. Péch I. 402.); — vízhúzás (1565. év. Péch I. 248.).

[244] Kincstári szolgálatban a szabadságot a gondnok (Verwalter) adja; — ha valaki a városba az ő engedélye nélkül távozik, azt a gondnok büntetés végett az alkamaragrófnak feljelenteni tartozik. (Sch. IV. 45.)

[245] M. rt. XV. art. 2. §.

[246] M. rt. XXVII. art. 14. §.

[247] M. rt. XXXVI. art. 1. §.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

VII.

Munkabér.

1. *Trück-szisztema.* A régmúlt századokban, amikor a pénz ritka volt és Kachelmann szerint még a XV. században is: élelmicikkekkel fizették a bányamunkásokat; — magának a törvényes valutának megnevezése csupán a nyujtott árucikkek becsértékének kifejezésére szolgált.[248]

A bérnek pénzben való fizetése későbbi keletű. De például a Besztercebányán járt udvari biztosnak már 1535-ben jelentik, hogy a Fuggerek jó pénzben javadalmazzák bányamunkásaikat.[249]

Miksa-rendtartás XXIX. art. 1. §-a és a selmeci felv. szab. XXVI. art. 1. §-a kereken kimondja, hogy a munkás munkaadójától élelmicikkeket elfogadni nem köteles s amennyiben önként elfogadja, úgy azoknak értéke a készpénzvásárlás mindenkori árösszegénél magasabbra nem tehető.[250] — Ugyanígy intézkedik a bányamunkások javadalmazása módjáról az 1587. évi felsőbányai bányajog III. pontja.[251]

Miután az időnként kibocsátott új pénzek, nemesfémtartalmukra nézve, az azonos névértékű régi pénzérméknél sokszor silányabbak voltak (lucrum camerae), a munkások ismételten követelték, hogy bérüket *jó* pénzben adják ki;[252] emiatt Selmecen a munkásokat egyidőben pénz helyett kézi ércpéldányokkal (stufákkal) fizették, amit azonban az 1625 július 24. udvari kam. rendelet betiltott.[253]

2. *A munkabér megállapítása.* — A hűbéres és szakmánybéres vájárok javadalmazása felől a bányatársulat többsége határoz.[254]

A műszakbért a bányatulajdonos beleegyezésével a sáfár vagy a hutman állapítja meg[255] s ha a bányatulajdonos hozzá nem járul, köteles azt helyesbíteni.[256]

Míg a bányafuvarosok[257] (érc-, üzemanyag-, fa-, szén- stb. szállítók) bére a felek szabad egyezkedésére van bízva,[258] addig az erdei munkásoknak bérét a

248 Innen a munkaadótól kapott élelmiszereknek „Pfennwerth" elnevezése a M. rtásban is, mely „Pfenningwerth"-ből származik. Kachelmann III. felolv. 91.

249 Péch I. 140.

250 Külön hangsúlyozza ezt M. rt. XLIV. art. 24. §-a a bányafuvarosokra nézve. - Azonban még az 1773 szept. 10. udv. kam. rend. (Sch. XIII. 387.) is szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a munkás bére címén pénz helyett naturáliákat elfogadni nem köteles.

251 De azért Mária Terézia 1766. szept. 17-iki leiratában még mindig kiemelni kénytelen, hogy Felsőbányán: „Mercesque Laboris Eorundem in parata et non in Frumento, aut Victualibus, et quidem statis temporibus Solvenda sit." (Sch. XX. 446.) — A Besztercebányára vonatkozólag Joanellivel 1641-ben kötött szerződés szerint: „A munkásoknak fizetés címén csak akkor szabad pénz helyett árúcikkeket adni, ha azt ők maguk is kívánják." (Péch II. 438.) — 1638-ban a bányatisztek az erdőmunkásokat ugyanott posztóval, marhával, sóval, kenyérrel s más árucikkekkel fizették. (Péch II. 379.)

252 Péch II. 206. 428.

253 Péch II. 209. — A külföldön is találkozunk hasonló esetekkel; pl. Joachimsthalban 1494-ben a fiatal munkásokat nyers fémmel fizették s utóbbiak erre való tekintettel közös féméladási boltot tartottak fenn. (Zycha Böhm. Br. I. 306.) — Az érccel való fizetés a kincst. beváltást nagyon hátrányosan érintette, mert a lucrum camerae alul nagy ércmennyiség szabadult.

254 Lásd fent a II. fejezetben e munkáskategóriáról mondottakat.

255 A bért a munkáspanaszokban mindig „blutsaure Lidlohn" nevével illették. Lidlohn = Leidlohn.

256 M. rt. XVI. 1. §.

257 Az 1589-iki felsőbányai bj. VI. pontja szerint: a bányakocsisok (fullajtárok) az utat is kötelesek megcsinálni s ha rajta akadályozó kövek vannak, azokat eltakarítani; — mulasztás esetén a kocsis fogsággal, s ha így sem javul meg, pénzbüntetéssel sujtandó. — Az V. pont szerint a szekeret is ő készíti s ebben az esetben bére nagyobb.

258 M. rt. XLIV. art. 245.

bányamester és esküdtek határozzák meg és pedig a helyszínén akkor, amikor a rezervált erdőkből az egyes bányáknak a vágásokat kiutalják.[259]

Akár vájárról,[260] akár válogató vagy más munkásról van szó, a bért a régi szokáshoz képest, a munkás tudása és szorgalma szerint kell megállapítani.[261] Ha pedig a bér körül utóbb viták merülnek fel, a bért a bányamester határozza meg s ez azután a jövőre nézve irányadó marad.[262]

A bányahatóságnak befolyása a bér kényszerű megállapítására idővel megszűnt.

3. *A munkások különleges javadalmazása és alkalmi jutalmak.* — A kincstári bányászat körében, nevezetesen Úrvölgyön a XVI. század közepe táján bevezették az ú. n. „Zuepuesz", „Hilfgelt" nevű segélypénzeket, azoknak a vájároknak javára, akik szakmánybérben dolgoztak, de az időközben fellépett nehézségek (a közet keménysége, kedvezőtlen települési viszonyok stb.) miatt a normális heti 1 frtot sem tudták megkeresni; — a mutatkozó differenciális összeget segélykép kapták.[263]

Szokásban volt új aknák vagy tárók megnyitása alkalmával[264] — amikor is az első kapavágásokat a bányamester, utána a bányatisztek és a munkások előkelőbbjei tették, — a teknőcskékbe a törecs közé pénzt hinteni, hogy a munkások e napra jobban emlékezzenek.[265]

Jutalmakat osztogattak az áttörések sikeres befejezésének örömére;[266] így 1648-ban a selmeci Andrástáró és a Felsőbiebertáró lyukasztásának ünnepén 2 vájárnak 4—4 tallér, 9 vájárnak 2—2 tallér, az ácsoknak és a csilléreknek fejenként 1—1 tallért adtak.[267]

Selmecen a XIII. században a bányatulajdonosok munkásaikat vasár- és ünnepnapokon, amikor a bányatelepről a városba jöttek, mise után néhány pint borral megvendégelték.[268]

A máramarosi és huszti sóvágóknak pedig a vonatkozó 1498-iki rendtartás értelmében egyenesen jogigényük volt arra, hogy a vájárság egyetemének karácsonykor, húsvétkor, püskösdkor és Mindenszentek napján, esetenként 1 hordó bor, 1 ökör és 160 kenyér adassék.[269]

[259] M. rt. XLVI. art. 17. §. — Besztercebányán azelőtt az erdőmunkások részére évenként megfelelő kvantumot a bányagondnokság jelölt ki, melynél sem többet, sem kevesebbet nem vághattak és be nem szállíthattak. (1564. márc. 23. instr.) Sch. I. 407. (a besztercebányai erdész részére.)

[260] A pártatlanság megőrzése céljából a kincst. bányatisztek a munkásoktól ajándékot el nem fogadhattak. (1799. év. Sch. XIX. 249.; 1814. év. Sch. XXII. 118. stb.)

[261] M. rt. XIII. art. 1. §.

[262] M. rt. XIII. art. 2. §.

[263] 1565. Péch. I. 247. — Ez az intézkedés az esetleg helytelenül megállapított szakmánybérnek korrektivuma lehetett, de a vájárok lustaságát is előmozdíthatta; — amikor hatályon kívül helyezték, elmaradását a munkáslázadások alkalmával mindig panaszpontként hánytorgatták fel. (Péch. I. 249., 255.) — Nehezebb munkáknál később is boravalót adtak (1603. év Péch. II. 31.) Külön díjaztattak az ú. n. ledige Schichten, vagyis a jövesztő műszak után, az érnek vagy meddőnek szétzúzása, Löhneis 243.

[264] Új kohók létesítésénél a védnév megadása (keresztelés) egyházi ünnepség keretében történt. (Tausch 78.) — Az 1498. évi máramarosi rtás 5. pontja értelmében új sótelepek felfedezése esetén a letakarítási munkákért a munkásoknak bányaölenként 1 forint adandó, mellette a felhasznált üzemfa a kincstár terhére számolandó el. A 6. pont szerint az ily telep leművelése kezdetén mindenekelőtt a vájárok részére 1000 sóegységet (sales) kell kivágni s ezentul mindaddig, amíg e bányában sótermelés folyik, a munkásoknak minden kivágott sótömb (thumen salium) után 33 dénár jár.

[265] Így 1649. jan. 29-én Szélaknán, amely körül a hasonnevű helység keletkezett. Péch. II. 483.

[266] Amikor 1648. jan. 7-én a biebertárnaiaknak a selmeci András-tárnába áttörni sikerült, a tisztek és a munkások egymással kezet fogtak s egymásnak barátilag jó szerencsét kívántak. Péch. II. 473.

[267] Péch II. 476.

[268] Kachelmann III. felolv. 91. old. Jól honorálták azokat a vájárokat, akik a selmeci polgárok végtisztességén, mint a hírvivők, tetemés fáklyavivők működtek közre; — díjazásukat a főkamaragróf 1808 febr. 10-iki rendelete szabályozta (Sch. XX. 117).

[269] Wenzel Magy. btört. 430. — A körmöci pénzverők 1641-ben a nagy ünnepeken reggelire 36 forintot kaptak. Péch II. 433.

De a bányatulajdonosok családi ünnepeik alkalmával sem feledkeztek meg munkásaikról.[270]

4. *Bérlevonások.* — A bányatiszt köteles azt, amit a bányatulajdonostól bérezésre kapott, minden egyes munkásnak hiánytalanul kiszolgáltatni,[271] annak az összegnek levonásával, mely a munkás tartozásai címén a bányajog értelmében visszatartható. Az utóbbiak kielégítési sorrendjét Miksa-rendtartás XVI. art. 2. §-a következőkép részletezi: „Amit a bányatulajdonos a munkásnak előlegképen ad, — legyen az élelem, pénz, gabona vagy iparcikk — azt minden más hitelezőt megelőzőleg, aki hasonló dolgokkal látta el a munkást, a bérből levonhatja. Amennyiben valamely bányamű több bányatársa annyit előlegezett a munkásnak, hogy a bér az egész összegnek a fedezésére nem elegendő, akkor, ha a kérdéses bányatársak a kielégítés sorrendjére nézve meg nem egyeznek, a munkás bére a bányatársak között bányarészeik arányában osztandó fel; de a hitelezett faggyú, vas és egyéb üzemi anyag, valamint a kovácsköltség ebben az esetben is, a többi tartozástól függetlenül, elsősorban veendők számításba. Csak ezeknek a követeléseknek kiegyenlítése után következik a más személyek által[272] hitelezett élelmezési költség, mely azonban túlmagas nem lehet és egy bérleszámolási időre eső összeget meg nem haladhat."

A bányarendtartás nem említi az egyéb levonható tételeket, amelyekre nézve azonban joggyakorlat fejlődött ki. Igy 1634-ben a bérből a társpénztár és a város részére együttesen, hetenként circa 5—6 dénárt tartottak vissza; ez nem jelentett különösebb megterhelést, mert a vájár heti bére átlag 160 dénárt tett ki.[273]

A teljesen kiformálódott levonási rendszert a főkamaragróf 1833. szept. 5-iki rendelete (Sch. XXV. 267.) tükrözteti vissza, mely a kincstári munkásokra vonatkozólag bocsáttatott ki, de amelynek szabályait, mutatis, mutandis, a magánbányák személyzetére is alkalmazták. Eszerint a levonható tételek között: *a)* első helyen állanak a kincstári követelések;[274] *b)* azután a társláda és árvapénztárból felvett kölcsönök;[275] *c)* a hús; *d)* az italadósságok, feltéve, hogy a kincstár által a mészárosokkal, illetőleg korcsmárosokkal kötött bérszerződésben ez a kedvezmény stipuláltatott; *e)* végül a bányabíróság által végrehajtandóknak kimondott egyéb adósságok. Azonban, a család fenntartására való tekintettel, a bér ⅓-nál többet levonni semmi esetre sem szabad.

Hogy a bérből az előírtakon kívül más levonások ne eszközöltessenek, affelet a bányabíróság őrködött[276] és ezért a levonásokról a bányajegyző 14 naponként kimutatást volt köteles a bányabíróság elé terjeszteni.[277]

5. *Üzemanyagok és munkaszerszámok.* — Ezeket rendszerint maga a bányatulajdonos szerezte be,[278] mert ily módon egyrészt a nagybani vásárlás gazdasági

[270] 1624 márc. 3-án Selmecen Gienger né, unokája nevenapjára a munkások és bányatisztek részére víg napot rendezett s jó borral vendégelte meg őket, — a mulatság azonban verekedésbe fulladt, mely fenyítő eljárást is vont maga után. Péch II. 130.

[271] Körmöci felv. szab. XII. art. 7. §.

[272] Az 1761-iki (Sch. XI. 470) és az 1784 április 30. udv. kan. rend. (Sch. XVI. 90) szerint azonban a kereskedők és korcsmárosok által hitelbe adott viktuáliák és árucikkek ára a bérből le nem vonható, hacsak a bányabíróság ítélettel annak levonását el nem rendelte. (1815. szept. 27. rend. Sch. XXII. 205). A közbeeső leg kiadott 1794 jan. 24, júni 14 (Sch. XVIII. 513); 1797 nov. 17 (Sch. XIX. 178.) udv. rendeletek azonban az ilyen követeléseknek bányabírósági úton való behajtását egyáltalán megtiltották. Lásd még a XI. fejezetet alább.

[273] Péch II. 324.

[274] Ilyeneknek tekintendők a munkásnak átadott üzemanyagok, gabonatartozások, kártérítési összegek stb.

[275] Az ilyen kölcsönök felvételét csak akkor engedélyezte a bányabíróság, ha az illető a kincstári pénztárba semmivel sem tartozott. (1814 jan. 22. udv. bizotts. rend. Sch. XXII. 4.)

[276] 1785 jan. 19. Főkamaragrófi rend. (Sch. XVI. 340.)

[277] 1814 jan. 22. udv. bizotts. r. (Sch. XXII. 4.)

[278] A selmeci felr. szab. XV. art. 2. §-a értelmében a műszakok szerint fizetett vájárok részére *köteles* a bányatulajdonos beszerezni.

előnyei biztosíttattak, másrészt a helybeli kereskedők ármonopólumát,[279] más piacok felkeresése útján, ki lehetett küszöbölni.[280]

Hogy már most az anyag- és szerszámköltséget a munkaadó vagy a munkás fizette-e,[281] az a helyi szokás vagy a kölcsönös megállapodás kérdése s végeredményben a munkabér magasságát befolyásolta. A költség áthárítása mindkét esetben főleg a munkáskereslettől függött.

Néhol a faggyút és vasszerszámokat hetenként adták ki a munkásoknak, másutt a faggyút műszakonként osztották ki. Utóbbival a kincstárnál 1758-ban nagyon takarékoskodtak: egy helyen dolgozó 3 ács részére 1, legfeljebb 2 gyertya, a reményvájatokon egy munkahelyen foglalatoskodó 3 vájár részére 1 gyertya volt kiutalva, holott Besztercebányán 1607-ben a meddőn dolgozó egyetlen vájárt 7 hétre $^2/_{16}$ mázsa faggyúval látták el.[282]

6. *A munkabérfizetési kötelezettség alanya.* — A munkabért a bányatulajdonos, illetőleg bányatársulati műnél az a bányatárs, vagy meghatalmazottja[283] köteles fizetni, aki a munkást felfogadta. Ha a munkabért az esedékesség napján ki nem egyenlíti: ércére és bányarészére (kuxa) a munkásnak törvényes zálogjoga lévén, a munkás ezeket a bányabíróság által lefoglaltathatja s ha fedezetet nem nyujtanak, a bányatárs egyéb vagyonának végrehajtási zár alá vételét kérheti.[284]

7. *A munkabér fizetésének ideje.* — Régente a bérfizetés ideje összeesett a bányatársulati jövedelmek, illetőleg költségek felosztásának napjával (Reitung, Gedinge), ami az első időkben hetenként történt.[285] Később — a termelés komplikációja és az elszámolásnak sok költséggel járó bonyolultsága miatt — a bányatársulati elszámolások hosszabb időközökben tartattak; ekkor a munkás hetenként élelmezési pénzt (Kostgeld) kapott, bérének ezt fölülhaladó részét pedig a bányatársulati[286] elszámolási napokon adták ki. Pl. az alsómagyarországi bányavárosokban 1515-ben az elszámolások héthetenként, 1569-től már csak negyedévenként eszközöltettek.[287]

A Miska-rendtartás az addig szokásban volt hetenkénti bérfizetést (illetőleg élelmezési pénzfizetést) hagyta érvényben.[288] Ennek a napja rendszerint a szombat volt,[289] de ha más volt is, meghatározottnak kellett lennie.[290]

[279] 1574-ben Gölnic és Szomolnok bányászai panaszt emelnek a királynál, hogy a helybeli kereskedők az üzemanyag árát igen magasra tartják s kérik, hogy azt máshonnan vámmentesen hozhassák be. (Wenzel, Magy. bány. tört. 370.) — II. Ferdinánd 1622-ben meginti a városokat, hogy az üzemanyagot és szerszámokat olcsóbban adják, mert különben a kincstár maga gondoskodik azoknak készletezéséről. (Péch, II. 179.)

[280] Annál inkább, mert a bányatulajdonos vámmentességet élvezett.

[281] Selmecen 1515-ben e költséget a munkaadó fedezte (Péch, I. 97.). — Ugyanott 1644-ben a puskaport, faggyut és kovácsköltséget az érevájárok fizették, de a szakmánybér is ehhez képest állapíttatott meg. (Péch, II. 450.)

[282] Péch, I. 247. — Sch., X. 482. és IV. 41.

[283] M. rt. XIV. 3. §. — A külföldön vagy az illetékes bányahatóság kerületén kívül lakó bányatárs köteles a bányahatóságnál meghatalmazottat (Verweser, Versprecher) bejelenteni, aki az ő bányarészét bérezi és őt minden bányaügyben képviseli s aki a bányamester kezébe esküt tesz, hogy a bért pontosan fogja fizetni. Ha ilyen meghatalmazottat nem jelent be s a peres eljárásban meg kell idézni s utána küldöncöt meneszteni: az ebből származó költségek őt terhelik.

[284] M. rt. XVI. art. 4. §. — Hasonlókép az 1587-iki felsőbányai bj. III. pontja, mely szerint „ha az (t. i. pénz) nincs, jó marha adassék helyette, melyet harmadik napon ki kell váltani."

[285] Ugyanígy volt ez Freibergben is; a XV. századtól itt szintén a negyedévi elszámolásra és bérfizetésre tértek át. (Agricola: De re metallica. IV. könyv.) — Selmecen 1515-ben a kohóknál az olvasztás hetenként 5 nap alatt bevégeztetett s a hatodik napon elszámoltatott és eredménye felosztatott. (Péch, I. 98.) — Igy volt ez Joachimsthalban is. (Zycha, Böhm. Br. I. 307.)

[286] illetőleg egyéni bányatulajdon esetén, amikor a bányatiszt a bányabirtokossal elszámolt. (Körmöci felv. szab. XII. 7. §.)

[287] Az 1753. szept 7. udv. rend. (Sch. X. 109.) szerint a selmeci kincstári bányamunkások bére minden hó végén fizettetett

[288] M. rt. XIV. 1. §.

[289] 1515. év. Selmecen (Pécs. I. 98.) — Joachimsthalban vasárnapon (Zycha Böhm. Br. I. 307.) — M. rt. XXXIX. art. 6. § szerint a zúzómunkásokat szombaton fizetik.

[290] A selmeci felv. szab. XVI. art. 2. §-a mondja, hogy mivel egyes üzemeknél a bért rendetlenül: hol vasárnap, hol hétfőn, hol meg kedden vagy más hétköznapokon fizetik, a munkások a munkát abbahagyják és elköl-

A terminust azonban a bányák sokszor nem tudták betartani, részint bányaáldás hiánya, részint amiatt, hogy a kincstár a beváltási árat idején ki nem fizette. Igy 1608-ban, amikor a selmeci bányászat jelentékeny deficittel dolgozott, maguk a munkások is beleegyeztek abba, hogy bérfizetés csak minden harmadik héten tartassék és ekkor is csak kétheti bér fizettessék ki, a harmadik hétre szóló pedig felírassék, amelyet majd jobb időkben fognak megkapni.[291]

1610-ben és 1611-ben a selmeci bányatulajdonosok nem tudnak fizetni, mert a kincstár megint csak nem egyenlíti ki követeléseiket,[292] s emellett rendkívül el voltak adósodva (circa 50.000 frttal tartoztak). A főkamaragróf közbenjárására a munkások megnyugodtak abban, hogy a bányászok és kohászok bérköveteléséből $^2/_5$ rész, a szénégetőkéből 50% töröltessék.[293]

Amikor 1644-ben a bányapolgárok átvették a kincstártól Felsőbiebertáró üzemét, kikötötték, hogy a munkások addig, amíg a termelés jövedelmező nem lesz, elégedjenek meg azzal, ami a beváltott ezüst értékéből a kohóköltségek fedezése után fennmarad; a többit csak akkor követelhetik, ha áldás lesz.[294]

Selmecen a pénztárnok, hogy a lázongó munkások bérét kifizethesse, 1641-ben saját szőllőjét 400 forintért és ezüstneműjét 150 forintért elzálogosította.[295] Hasonlókép zálogosította el ékszereit Wenger Károly kir. pénztárnok 1626-ban s ezzel egyenlítette ki a munkások hátralékos 2 heti járandóságát.[296] [297]

8. *Főleszámolási napok.* — Miksa-rendtartás XIV. art. 1. §-a szerint: „Nem csupán azért, hogy a külföldi bányapolgárok vagy bányatársak arról értesüljenek és teljesen világos képet nyerjenek, hogy bányavállalkozásuk körében mi és hogyan történt, s mennyi munkabérkiadás esett az egész bányatársulatra, illetőleg az egyes bányarészekre; de azért is, hogy a sáfárok és hutmanok annál nagyobb gondot és szorgalmat fejtsenek ki és a tévedés, valamint ravasz fondorlat annál inkább kiküszöböltessék, rendeljük, hogy a jövőben minden bányahelyen a hét bérfizetés alkalmával, nevezetesen húshagyó kedden, húsvétkor, pünkösdkor, Kisboldogasszony napján, Mindszentkor és karácsonykor, minden egyes tárónál vagy aknaműnél, aranymosási vagy kohóüzemnél az illetékes bányamester, bányabíró, bányajegyző, üzemvezető és esküdtek jelenlétében,[298] az időközben

töznek, minek folytán a bányaregalé kárt szenved: — ez okból a bányatulajdonosok a bért meghatározott napon és pontosan fizessék, hogy ami élelemre (Proviant) a munkásnak a hét folyamán szüksége van, — mert idegen helyről kell megvásárolnia, — azt beszerezhesse. — 1609-ben a selmeci vájárok követelik, hogy szombaton jókor reggel kapjanak fizetést. (Péch II. 91.) — Ugyanazt kívánták 1610-ben is, mert azelőtt is így volt szokásban. (Péch II. 33.)

[291] Péch II. 66. — 1609-ben a Brenner szövetkezet 4 hét óta nem tartott bérfizetést, mert sem jövedelme, sem hitele nem volt. (Péch II. 92.) — 1630-ban panaszkodik az úrvölgyi bányamester, hogy a legjobb erőben lévő munkások elvándoroltak, mert fizetésüket a rendes időben nem kapták meg és éheztek. (Péch II. 297.)

[292] Péch II. 103.

[293] Péch II. 115.

[294] Péch II. 450.

[295] Péch II. 410.

[296] Péch II. 214.

[297] A bérfizetés helyére nézve felsorakoztatjuk a következő adatokat: Régebbi időkben a fizetési hely a bányatársulat közgyűlése (Gedinge, Reitung). — A fiatalabb külföldi bányászok a heti Anschnitt-et olykép szabályozzák, hogy a béreket a Schichtmeister átadja a Steigernek, aki azokat az ő jelenlétében kiosztja a munkások között; — az egész számadást a Schichtmeister állítja össze. A munkás, ha ép akkor nincs szolgálatban, személyesen köteles megjelenni; — az Aufschiagen, vagyis a bér benthagyása tilos. A massai statutum szerint a 6 hónál hosszabb ideig fel nem vett (benthagyott)) bér elvész. (Zycha Bölm. Br. I. 307). — Magyarországon Urvölgyön 1515-ben az elbocsátott munkások kifizetése a bányamester, egyébként pedig a pénztárnok jelenlétében az irodában történt (Péch I. 245, 247). — Besztercebányán 1630-ban a bért a pénztárnok és könyvvivő jelenlétében az irodában fizetik. (Sch. IV. 486). — Selmecen 1648-ban elrendeltetett, hogy a fizetés ne a bányánál, hanem a kamaraház udvarában tartassék, mert félő, hogy a fizetésre menő munkásokat a törökök megtámadják (Péch II. 475). — Selmecen 1644-ben a bérezés a bányatársulati tagok jelenlétében eszközöltetik. (Péch II. 450). — A Bánságban 1756-ban a pénztárnok minden egyes munkásnak személyenként adja át a hetenkénti „robbatszetul"-t s egyben szombatonként fizeti a bért (Sch. X. 416). — 1822-ben a kincstári üzemek bérfizetésénél a munkások képviselőjének jelen kell lennie. (Sch. XXIII. 339).

[298] Besztercebányán 1630-ban (Sch. IV. 486) a Raittungnál a főtisztek, altisztek és a munkások minden csapatjából a csapatvezető s a kovácsok ispánja van jelen.

kiadott bérekről általános főleszámolás tartassék (gemeine Hauptreitung). Ugyanekkor minden egyes bányamunkásra vonatkozólag, vezeték- és keresztnevének feltüntetése mellett, egyénenként világosan és részletesen feljegyzendő, hogy hány héten, illetőleg műszakon át dolgozott, mennyi faggyú-, vas- és kovácsköltség merült fel s hogy az kitől és milyen árban szereztetett be; mindezeket az összegeket a bányajegyző az általa az egyes üzemekre nézve külön-külön vezetett számadási lajstromba (Reit-Register) bejegyzi."

Ezek a főleszámolások később kiestek a gyakorlatból és 1817-ben már csak olyan műveknél állottak fenn, ahol a munkások 4 hetenkénti élelmezést (Proviantfassung) kapnak.[299]

9. *Hamis műszakok bejegyzése és egyéb visszaélések.* — Gyakori eset, hogy a bányatisztek, mert őket ajándékokkal lekenyerezték, vagy hogy az általuk folytatott borkimérésekben hitelbe költekező vájároktól követeléseiket behajthassák, vagy abból az okból is, hogy a munkásokkal összejátszva csalárd módon jogtalan mellékjövedelemre tegyenek szert: hamis kereseteket jegyeztek be és fizettettek ki a bányatulajdonos, legtöbbször a bányakincstár kárára.

Igy 1634-ben panaszt emelnek a biebertárói sáfár ellen, hogy a munkásoktól ajándékokat fogad el s ezek fejében eltűri, hogy a munkaidő alatt iszákoskodjanak.[300] 1642-ben Scheuchenster bányatisztről írva vagyon: „Schmiralien und gute Biszl, one Zweifel nit Umsonst zur Verehrung annimt."[301]

Ezért a bányatisztek ajándékvételét az udv. rendeletek ismételten büntetés terhe alatt tilalmazzák, mely büntetés alá nemcsak az illető bányatiszt és munkás, de az 1799 április 5-iki udv. kam. rendelet[302] szerint az a személy is esik, aki az ilyen visszaélésről tudva, azt föl nem jelenti.

1638-ban Úrvölgyön a bormérő kamarai tisztek adósságcsinálásra csábították a munkásokat s ennek kiegyenlítése végett hamis kereseteket iktattak a bérjegyzékbe.[303]

1637-ben börtönre vetették az úrvölgyi bányajegyzőt, mert saját bevallása szerint egyik alkalommal 100 forintot, egy másik esetben 40 forintot írt a munkások béréhez s ezt az összeget tőlük a bérfizetés után visszakapván, saját céljaira fordította.[304]

Igen gyakori visszaélés volt, hogy a bányatisztek a munkásokat privát szolgálatukra is használták, sőt állandó cselédjeik bérét a munkások jegyzékébe vették és a kincstárral fizettették. Az udvari rendeletekben szinte végnélküli az ilyen visszaélések eltiltása. Igy az 1588 jan. 1-iki utasítás a tajovai kohótisztek részére; az 1565 márc. 16-iki és 1638-iki utasítás Úrvölgy részére[305] stb.

(Folytatjuk.)

[299] Tausch 239.

[300] Péch II. 324.

[301] Péch II. 426.

[302] Sch. XIX. 249.

[303] Péch II. 378.

[304] Péch II. 363.

[305] Péch I. 249., 458. II. 379. — Az 1751 junius 3-iki főkamaragrófi r. (Sch. X. 19) stb.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

VIII.

A bányamunkások természetbeni ellátása.

1. *A bányamunkásokat eredetileg* — mint említettük — *csak részben fizették készpénzzel,* a kereset túlnyomó hányadát a nyujtott élelmi cikkek értéke képezte.[306] Ezt az eljárást az akkori bányászati és piaci viszonyok teljesen indokolták, sőt a vájárnépre nézve valóságos jótéteménynek nevezhetjük.

Azoknak a bányáknak munkásai ugyanis, amelyek igen meredek hegyoldalakon, vagy több napi járásra feküdtek a városoktól, — csak hosszabb időközökben kereshették fel a piacokat s körülményes lett volna a nagyobb mennyiségű készletek elszállítását egyénenként, de tán szövetkezés útján is lebonyolítani, — úgy, hogy a bányatulajdonos ily irányú gondoskodása szinte elkerülhetetlen szükségkép jelentkezett. De másrészt, (és ez a közelebb eső és könnyebben megközelíthető művek vájárjait ugyanolyan mértékben érintette) — a városi piacok kisipari jellegű kereskedelme, monopolisztikus helyzetével visszaélvén, az

[306] Így Besztercebányán még 1600-ban is. A pénzbeli járandóságot „Kostgeld"-nek, a természetbenit „Proviant"-nak hívták. (Sch. III. 316.)

árakat sokszor elviselhetetlenül magasra csigázta[307] és a ráutalt munkásokat kiuzsorázta; — a nagybani vásárlás lehetősége pedig ezeknél a földhöz ragadt exisztenciáknál ki volt zárva.

A bányatulajdonos már saját jól felfogott érdekében is közvetítőképen lépett fel s alkalmazottainak szükségleteit en gros[308] hosszabb időra,[309] direkt a termelőnél és akkor szerezte be, amikor a konjunkturális árak a legalacsonyabban állottak. Ilyen módon elkerülte, hogy munkásai drága megélhetési viszonyok címén, béremelést követeljenek.

Ezt a szerepet néhol a bányatisztek vagy hutmanok vállalták magukra,[310] ami azonban kevésbbé szerencsés megoldásnak bizonyult. Mert az ügyet rideg üzleti alapon kezelvén, az ármegállapítás körül minél jelentékenyebb hasznot iparkodtak elérni; a munkásokat italozásra és adósságcsinálásra csábították s végeredményben a kiuzsorázásnak olyan alakját teremtették meg, mely a kalmárok birvágyánál is károsabb eredményeket szült, — nemcsak a nép kiszipolyozása és demoralizálása, de közvetve a bányaüzem rendes menete szempontjából is.

Sokkal célszerűbb volt az a későbbi gyakorlat, hogy a vájárok tömegszükségleteinek fedezéséről a bányatársláda[311] gondoskodott, mely elvileg a magán- és közérdek minden irányú prosperálásának összes feltételeivel dicsekedhetett: megfelelő tőke állott rendelkezésére, — mint jóléti intézmény profitra nem tartott igényt, — s e gazdasági működésének vezetésébe, a társpénztári autonómia révén, az érdekeltek befolyással birtak s a kezelést ellenőrizhették[312].

2. *A fennálló rendszert a Miksa-rendtartás is szankcionálta* azon felétel alatt, hogy a munkások a természetbeni ellátásba beleegyeznek és hogy a bányatulajdonos azt üzleti nyereség nélkül nyujtja. Sőt a bányavállalatnak a szükségletek más vidékről való beszerzését vámmentesség engedélyezésével előmozdította és a kiszolgáltatott élelmiszerek értéke erejéig a munkás bérére levonási jogot adott. Minthogy ez a kedvezmény kizárólag a vájárok és családjaik fenntartását volt hivatva biztosítani, — egészen természetes, hogy az alkalmazott a bányatulajdonostól kapott árukat másra sem ingyen, sem ellenérék fejében át nem ruházhatta és hogy a munkaviszony megszünése esetén a még birtokában levő készleteket megfelelő áron a munkaadónak visszaszolgáltatni volt köteles.[313]

[307] Ide iktatjuk a selmeci vájárok néhány gravamenjét: 1609-ben követelik, hogy a susztterek különös ellenőrzés alá helyeztessenek, mert a 35—40 dénárért szombaton vásárolt saru hétfőn már lyukas. (Péch II. 87.) — 1610-ben panaszkodnak, hogy a városban a gyertya, cipő, hús és egyéb élelmi áruk árát nagyon felemelték. (Péch II. 533.); — 1619-ben amiatt, hogy a bőr olcsó, a csizma mégis drága (Pécs II. 154.); — 1630-ban négy viertl gabona 6—7 tallér. (Péch II. 272.); — 1639-ben pedig követelik, hogy a kenyér cipójának ára, mely most 56 denár, 25 dénárra redukáltassék (Péch II. 747.) — Selmecen a bor árát (1673-ban) a bányahatóság a városi magisztrátussal egyetértőleg állapitotta meg. (Sch. V. 232.)

[308] A bányakincstár gabonaraktárakat, malmokat és sütődéket állíttatott fel Selmecen 1638. évben. Péch I. 366; — Körmöcön 1661-ben Sch. V. 33.; Bánságban 1721-ben. Sch. VI. 148; Kapnikon 1761-ben Sch. XI. 212. stb. — A besztercebányai munkások ellátása céljából 1600-ban a kamara bérbe vette Zólyom és Turócmegyében a tizedet. (Sch. III. 323.) — 1828-ban azonban a selmeci gabonaraktárak megszüntettettek és a munkások ellátása a szabad versenynek engedtetett át. (Sch. XXV. 32.) — A szeszesitalokat illetőleg kiemeljük, hogy a bányavállalatok munkásaik részére sörfőzdéket állítottak fel; pld. Besztercebányán 1500 körül Thurzó (Péch I. 93.), — Úrvölgyön 1565., Selmecen 1583 körül a bányakincstár (Péch I. 249. Sch. III. 61. 105.) stb.

[309] Az 1743 április 25. udv. kan. rend. (Sch. VII. 66.) 3 évi gabonakészlet beszerzését rendeli el a selmeci kincst. munkások részére Sch. VII. 66.

[310] Alsómagyarországon 1515-ben a bányatisztnek gondja nemcsak az üzemvezetés, hanem a személyzet élelmezése is. (Péch I. 97.) — Az 1519 évi III. decr. 8 art. azonban eltiltja a körmöci bányatiszteket a mészárszék tartásától, bor- és sörkiméréstől, de csak azon a címen, hogy az a város joga.

[311] Pld. a szomolnoki társláda vaj, szalonna, lenese, árpakása, só s egyéb elsőrendű élelmicikkek árusításával foglalkozott s ebből 1762-ben évi 1.000 forint jövedelme volt. — A körmöci társpénztár mészárszéket tartott stb. (Sch. XIII. 137., XXIV 96.)

[312] A bányapolgárok borkimérési jogáról már fentebb II. fejezet 7. alatt szóltunk.

[313] Az a hűbéres vagy szakmánybéres vájár, aki azt nem a bányatulajdonosnak adja el, 2 forint bírsággal büntetendő. M. rt. XVII. art. 2. §.

A fenti kiváltságok a bányatulajdonost akkor is megilleték, ha jogát meghatalmazott (pl. bérlő, társláda stb.) útján gyakorolta;[314] — ellenben a bányatisztek és hutmanok ily irányú vállalkozásai betiltattak.

Miksa-rendtartás vonatkozó helyeit a következőkben reprodukáljuk:

XXIX. art. 1. §.: „Ahol a bányatulajdonosok vagy meghatalmazottjaik, munkásaiknak árucikkeket adnak és utóbbiak azokat szabad akaratból elfogadni hajlandók,[315] ott ezeket az árucikkeket olyan értékben kell felbecsülni, amennyi azoknak a mindenkori készpénzbeli forgalmi ára.[316] De senkit sem szabad az ilyen cikkek elfogadására rákényszeríteni."

3. *Hatósági ármegállapítás a bányaműveknél.* Miksa-rendtartás XXIX. art. 2. §.: „Arra az esetre, ha időnként szüksége merülne fel annak, hogy e cikkek árát illetőleg, intézkedések tétessenek, s azok értéke felbecsültessék: a bányamestert vagy bányabírót és esküdteket felhatalmazzuk, hogy kötelességérzetükhöz és esküjükhöz híven, a kérdéses időpont kereskedelmi viszonyaihoz képest, az árakat meghatározzák és leszögezzék. Miután pedig a gabona, a bor, a hús és egyéb élelmiszerek ára változik, úgy, hogy ezekre nézve állandó ármegállapítás lehetetlen: a bányamester vagy bányabíró s az esküdtek, a főkamaragrófnak vagy helyettesének (a besztercebányai kir. bányaigazgatónak) tudtával és jóváhagyásával esetenként hozzanak ilyen értelmű határozatot, hogy az elkerülhető árfelhajtás megakadályoztassék és a munkások az élelmiszerek dolgában ki ne szipolyoztassanak."

4. *Vámmentesség.* Miksa-rendtartás XXIX. art. 3. §.: „Hogy pedig a bányaművek annál inkább fellendüljenek és virágozzanak s hogy ki-ki annál szívesebben és nagyobb áldozatkészséggel vegyen részt a bányászatban: az összes bányaszükségletek, mint faggyú, vas, friss ólom, kemény ólom, mázag, érc, réz, építőkövek, kén, hús, kenyér, gabona, sajt, zsír és egyéb szükségletek, — (a bor, bársony, selyem, szövet és más rendes kereskedelmi cikkek kivételével) — amiket a bányatulajdonos a bányamívelés céljából vesz, beszerez, beszállít és behoz, az ország határain belül a vám és harmincad alól mentesek."

Miksa-rendtartás XXIX. art. 4. §.: „És hogy az általunk legkegyelmesebben adott fenti szabadalommal, a bányaregálé kárára, semminemű csalás és visszaélés ne történjék: meghagyjuk, hogy a főkamaragróf[317] s amennyiben ez a méltóság betöltve nem volna, a rangban legfeljebb álló tisztviselőnk, mindazoknak a bányatulajdonosoknak ügyét, akik bányaműveiket az említett árucikkekkel ellátni akarják, szorgosan megvizsgálja és kérelmükre, hiteles okiratot adjon arra nézve, hogy bányáik fenntartása és mindenkori szükségletei fedezése végett, mit vehetnek és szállíthatnak be, hogy mindezek az elvámolási helyeken szabadon bocsátassanak át. Amit a bányatulajdonosok vásárolnak és annak a bányabíróságnak területére, ahol ki-ki bányamívelést folytat, behoznak, azt az illetékes bányabírónak bejelenteni kötelesek; aki hasonlókép szorgosan nézzen és kutasson utána,

[314] A Bánságban a bor, sör és égetett szeszesitalok kimérése a bányatársulatoknak engedtetett át, de e címen évi 3.306 forintot voltak kötelesek a bányahivatali pénztárba befizetni. Emellett az ottani bányatársládák is gyakorolhattak kimérést: „az intenció az italok olcsóságára, nem pedig arra irányul, hogy a bányatársulatoknak ebből nyereségük legyen." (1760 szept. 30. udv. kam. rend. Sch. XI. 124.)

[315] Idevonatkozólag mondja az 1773. szept. 10. udv. kam. rend. (Sch. XIII. 387), hogy habár M. rt. XXIX. artikulusa szerint a bányatulajdonos jogosult Provisoratus-t vagy ú. n. Pfennwerth-Handel-t tartani, de a munkás nem köteles ot vásárolni, mert a provisorat „nem nyereség, hanem a munkások kényelme végett van"; az erőszakoskodó bányatulajdonost a bányabíróság 50 forint bírsággal bünteti. — De még az 1814 nov. 24. udv. kam. rend. (Sch. XXII. 114.) is szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a szabad vájár ott szerezheti be italát, ahol legolcsóbban kapja.

[316] A Bánságban az őszi bányatársulati közgyülésen állapították meg a következő év tartamára a kenyér, bor, pálinka és hús árát, mert akkor fejeződött be a mezőgazdasági termelés. (1761 ápr. 16. udv. kam. rend. Sch., XI. 201.)

[317] A külföldről behozandó anyagok vámmentességére vonatkozó Passusokat az udv. kamara állította ki az illető főbányahivatal előterjesztésére. (1774 jul. 22. udv. kam. rend. Sch., XIII. 444.)

hogy az áru máshová el ne vitessék vagy el ne adassék. Amelyik bányatulajdonos csaláson vagy visszaélésen éretik, azt a főkamaragróf vagy fent említett helyettese szigorúan büntesse meg. A főkamaragróf vagy helyettese annak a bányatulajdonosnak vagy más személynek, aki egyéb olyan foglalkozást is űz, amelynek körében az említett cikkeket csempész-módra értékesíthetné, — a szóban forgó okiratot ne adja ki.

E a privilégium már régibb keletű és abban találta magyarázatát, hogy a vámmentesség [318] olcsóbbá teszi a munkások ellátását [319] és az üzemanyagot, minek folytán alacsonyabb bér mellett dolgozhatnak s így a termelési költség csökken, ami végeredményben a bányaregálé javára is szolgált.

Már II. Lajos 1518. évi II. decr. 11. cikkelye mondja: „a bányamívelők és a bányavárosok régi szabadságaikban megtartandók, úgy t. i., hogy a bányászok és a bányavárosok lakói a bányákhoz saját szükségletükre szállítandó bármely tárgyak után semmi vámot sem tartoznak fizetni." [320]

Ezt a rendelkezést a bányavárosok környékén levő várak úrai többször megszegték és a bányavárosokba szállított cikkeket megvámolták,[321] ami erélyes kir. rendeletek kibocsátását váltotta ki.[322]

5. *A bányatisztek kimérési és kifőzési vállalkozásainak* eltiltásáról a selmeci felvilágosító szabályok XXVI. art. 1. §-a szól, mely a tilalmat meg is indokolja: [323] „Sok panasz fordult eddig elő, hogy a sáfárok és más bányatisztek a rájuk bizott bányászati hivataloskodást nem megfelelően látják el, hanem inkább a bányaműveknél levő konyháikra és kiméréseikre gondolnak és a szegény munkásoknak pénzükért nem adnak megfelelő áruértéket, sőt oly magasan állapítják meg és oly túlságosan drágára szabják az árakat, hogy a munkások az ő keservesen megszolgált bérükkel a heti élelmezést is alig tudják megfizetni. Hogy tehát a sáfárok és más bányatisztek a rájuk bizott hivatalt hűségesen és szorgalommal láthassák el és a szegény munkások is az ily nyomasztó uzsorától megszabadíttassanak: a jövőben az effajta konyhák és kimérések egészen és végleg megszüntetendők és eltiltandók. Amelyik bányatelepen azonban italnak és élelmezésnek, a bányamunkások részére való kiszolgáltatása kívánatos, ott azt az illető bányamű tulajdonosa olykép eszközölje, hogy e célra külön személyt rendel ki, aki az italt a városi mérték szerint mérje; — a hús- vagy másnemű ételeket pedig tetszése szerint valamely külön egyénnel vagy szegény özvegyasszonnyal osztassa és számoltassa el a munkások között. Hogy tehát ilyen rendszabály mellett minden munkás a maga pénzeért úgy italban mint ételben megfelelő értéket kapjon s túlmagas és túldrága árakkal ne nyomoríttassék s így a munkások a munkánál inkább megmaradjanak s kitartsanak. — S mivel a kenyeret más helyről kell beszerezni és megvenni s a munkások az egész hétre szólólag, azzal nem mindig tudják magukat

[318] Ez a vámmentesség a szállító személyzetre és eszközökre is kiterjedt: „una cum personis, equis et curibus, ad earundem vectionem necessariis..." 1566 jul. 8. kir. mandatum. Sch., II. 145.

[319] Az 1563 nov. 30. kir. leirat (Sch., I. 384.) szerint: „nehogy a munkások élelmiszerek hiányában munkahelyeiket elhagyni kényszerüljenek."

[320] Megismétli 1543. évi VII. decr. 26. art., — 1546. évi IX. decr. 13. art., 1553. évi XIV. decr. 29. art.

[321] Ilyen visszaélést említ az 1540 jun. 1-i instruct. (Sch., I. 131.); — Gölnic és Szomolnok 1574-iki panaszirata (Wenzel, Magy. bány. tört. 363.); az 1597 jun. 4-iki főhercegi rescript. (Sch., III. 285.)

[322] Itt említjük meg, hogy a repesztéshez szükséges puskaport az állam — bányabírósági utalványok alapján — mérsékelt áron (mázsáját 29 forintért) bocsátotta úgy a kincstári, mint a magánbányák rendelkezésére. — Schneider (255.) szerint ez a kedvezmény Magyarországon és Erdélyben már régebbi idők óta állott fenn, míg Ausztriában csak 1830-ban hozták be.

[323] Ezt a tilalmat a szeszesitalokat illetőleg a kincst. bányatisztekre nézve, akik bormérés céljából szőlőket műveltek és sört gyártottak, II. Lajos 1519. évi II. decr. 8. art. is kimondotta: „Quod . . . Camerarii . . . vina vel cerevisias educillare non possint." — Megismétli a tilalmat a besztercebányai rézműre nézve az 1604 aug. 12. kam. rend. (Sch., III. 483.) „alda die Pergleuth bey solcher gelegenheit nur auf die Khreiden trinkhen..." Valamint Szomolnokra nézve az 1782 máj. 17. udv. kam. rend. (Sch., XV. 223.) — Selmecen sem lehetett sok foganatja, mint az Péch II. 40. és 533. oldalakból kivehető.

ellátni: ezért a bányatulajdonosok a kenyeret és egyéb élelmiszert ugyancsak megfelelő és oly méltányos áron adják a munkásoknak, hogy azt elviselni képesek legyenek. Minthogy továbbá egyik-másik munkás, akár hazulról, akár máshonnan jobban vagy olcsóbban kapja meg élelmezését és italát: ebben a tekintetben teljes szabadság illeti meg őt."

6. *A bányamunkások ellátásának ügyét felkarolták a bányavárosok is,* amit Miksa-rendtartás XXIV. art. 2. §-a nyomatékosan ajánl figyelmükbe: „A bányapolgárok és bányavárosaink más háztulajdonosai a bányaregálé előmozdításának és a közérdekű bányászat fenntartásának céljából a bányalegénységet és munkásokat, pénzükért méltányos áron szállásolják és szükségletekkel lássák el."

(Folytatjuk.)

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

Feladatuknak, a bányahatósággal vállvetve: hatósági ármegállapítás, vásárok tartása, a lánckereskedelem üldözése és hiteles mértékek alkalmaztatása útján iparkodtak eleget tenni.

a) *Hatósági ármegállapítás a városi piacon.* A XIII. századbeli selmeci városi jog 4. §-a mondja: „Minden város esküdtei kötelesek az adásvételek, vételárak, hiteles mértékek és kereskedelem felett, amelyek a közjóléthez és közbékéhez tartoznak, a bíró támogatása mellett hűségesen felügyelni s amit ezirányban megállapítanak és elrendelnek, az alól magát senki ki nem vonhatja, sem azzal szembe nem helyezkedhetik ama büntetés terhe alatt, amelyet ők az ilyen cselekményekre szabnak."

A város e joga a kamarai tisztek hatalmának emelkedésével időnként sérelmet szenvedett; — így Péch említi,[324] hogy 1462-ben Selmecen úgy az élelmiszerek, mint az iparcikkek árát a kamaragróf határozta meg.[325]

b) *Vásárok.* A helybeli őstermelők, iparosok és kereskedők árdrágításának megakadályozása céljából országos és heti vásárok tartattak. Besztercebányán[326] az utóbbiakon, — a bányásznép érdekében, — idegen mészárosok[327] és cipészek is szabadon árusíthatták cikkeiket. Szélaknán külön bányászhetivásárok[328] és Selmecbányán külön cipővásárok voltak.[329]

A Bánságban, a görög kereskedők uzsoráinak letörése végett: Oravicán, Dognácskán, Bogsánban, Resicán, Szászkán és Moldován a heti vásárok számát kettőre emelte az 1783 jan. 21-iki udvari kam. rendelet.[330]

c) *A lánckereskedelem*[331] és a vele kapcsolatos árfelhajtás *megakadályozá-*

[324] Péch, I. 60.

[325] Nagybányán a város létesített sörfőzdét a bányásznép számára, de a sör árát a magisztrátus a bányatisztekkel egyetértőleg állapította meg. (1766 jul. 2. udv. kam. rend. Sch., XII. 437.)

[326] 1526. év. (Kechelmann, III. felolv. 152. old.)

[327] Selmecen 1633-ban húst bárki vághatott. Péch, II. 307.

[328] 1764. év. Sch., XII. 99. — 1784 aug. 20. udv. kam. rendelettel (Sch., XVI. 326.) körmöci vájárságnak is megengedtetett, hogy a város területén kívül vásárokat tarthasson.

[329] 1467. év. (Kachelmann, III. felolv. 88.)

[330] Sch., XVI. 17.

[331] Minthogy Selmecen egy idő óta a lánckereskedelem folytán a faggyú, ólom, puskapor, acél, vas és egyéb bányászati anyagok ára igen felszökött, az 1655 ápr. 28. kir. leirat (Sch., V. 203) megengedte, hogy a magánbányák ezeket mérsékelt áron az ottani kincstári anyagraktárból szerezhessék be.

sát szolgálta, hogy a heti vásárokon bizonyos óráig[332] — a kufárok kizárásával — csak a fogyasztók vásárolhattak. De még messzebb menő intézkedésekkel is találkozunk. Mátyás király 1459-ben[333] megtiltja, hogy egyesek a termelőktől előre összevásárolják a készleteket és azután a bányavárosokban túlmagas árak mellett hozzák a piacra. Ilyen üzérkedéssel a várúrak is szívesen foglalkoztak.[334]

Az 1591 június 5-én kelt főhercegi leirat[335] említi, hogy a lánckereskedők az alsó magyar bányavárosokba indított marhaszállítmányok elővétele céljából egészen Liptóig sietnek s a marhát, az így mesterségesen előidézett áremelkedés bekövetkeztével, uzsoraáron adják el a bányavárosokban; — az ilyen módon felhajtott állatokat el kell kobozni.

d) *A mértékek hitelesítése* és azok használatának ellenőrzése körül, amennyiben a bányaüzem tárgyaira vonatkoznak: kizárólag a bányahatóság, amennyiben pedig közforgalmú cikkek mérésére szolgálnak: a bányahatóság a városi hatósággal együttesen jár el.

A Miska-rendtartás XXII. art. 6. §-a: „A bányamester, bányabíró vagy a felesküdött ércosztó tartson kezeinél a bányaszokásnak megfelelő mértéket, vedret vagy kosarat, amellyel azok a mérőeszközök, amelyeket a bányán ércosztásnál használnak, összehasonlítandók és megjelölendők s azután az országos címer[336] beégetése vagy bevésése által hitelesítve, részekre osztandók. Aki olyan mértéket használ, amely nincs hitelesítési jeggyel ellátva, vagy azt meghamisítja, vétkességéhez képest testi és vagyoni büntetéssel sujtandó.“[337]

Miksarendtartás XXIX. art. 5. §-a: „Akarjuk és elrendeljük, hogy Magyarországon minden egyes bányaváros bányamestere vagy bányabírája a főkamaragróffal vagy helyettesével és a városi bíróval egyetemben szorgosan felügyeljen arra, hogy a létező és jövőben keletkező minden bányavárosban, mint ahogy ez már ősi idők óta fennáll, szokásos jelzéssel ellátott, egyenlő és szabványos mérlegek és mértékek legyenek s hogy a mérlegelés és mérés különbség nélkül mindenki számára egyeriti történjék. Aki pedig az adásvételnél hamis mérésen vagy mérlegelésen éretik, azt ama hatóság büntesse meg, amelynek jurisdictiója körében az áthágást elkövette.[338]

7. *Munkásházak.* Fentebb láttuk, hogy a Miksa-rendtartás 2. §-a a bányavárosok házbirtokosait a többi között arra is felhívja, hogy a bányamunkásoknak méltányos ellenérték fejében szállást adjanak.

332 A Bánságban ezt az időpontot egy zászló kitüzése jelezte; amíg ez be nem vonatott, kufárok nem vásárolhattak (1760. szept. 30. udv. kam. rend. Sch. XI. 129.) — Selmecen azonban egyidőben a bányásznép csak másodsorban léphetett föl, — az 1828. szept. 6. udv. rendelet (Sch. XXV. 32.) megütközéssel kérdi, hogy miután a hetivásárok 10 óráig a polgároknak vannak fenntartva s csak azután jöhetnek a vájárok: „milyen alapon nyugszik ez a privilegium?“.

333 1459. okt. 16. kir. rend. (Péch I. 58.)

334 Az alsómagyarországi bányavárosoknak 1528-ban előterjesztett panaszai szerint. Péch I. 58.)

335 Sch. III. 218.

336 Selmecen a városi cimer (selmeci felv. szab. XVIII. art. 3. §. és XXII. art. 11. §.)

337 A faszén mérésére használt zsákok, tartályok hasonlókép hitelesítendők. (M. rt. XLIV. art. 22. §.) — A selmeci XIII. századbeli bányajog szerint a hosszúságok mérésének egysége: a bányaöl (Lachter); 1 bányaöl = 3 rőf (Ellen) és 7 bányaöl = 1 lehen. Ezek alkalmaztattak a bányatelek adományozásánál, valamint a hübéres és szakmánybéres vájárok munkateljesítményének felmérésénél. Ürmérték gyanánt a XVI. században a „Rümpel“-t és a „Parn“-t használták; 1 parn = 2.3 mázsa (1535 ev. Péch I. 141.) — Az 1492-iki körmöci bjog szerint (26. pont) a csillének oly nagynak kell lennie, hogy legalább 14 parn férjen el benne; aki kisebb csillét használ, heti bérének elvesztésével büntetendő. — A besztercebányai bányaüveknél, amikor azokat a kincstár átvette, állandó volt a panasz, hogy a „Rümpel“-ek nagyok, — viszont olyant, amilyent a Fuggerek idején használtak, találni nem lehetett; — megegyezés jött létre, hogy a jövőben egy kerek „Kühbl“ vagyis ½ Parn lesz a mérték, melynek egyik példánya a gondnoki irodában, másik példánya a bányatársládánál őrizendő és amelyllyel az üzemi Kühbl-ket évenkint össze kell hasonlítani. (1565. márc. 16-iki instr. Sch. II. 18.) — Dietrichstein báró 1633-ban a Rümpelek helyett az érceknek súly szerinti mérését hozta be. — A felsőbányai 1575. bjog III. pontja a bányaöl megállapitását a város hatáskörébe utalja; visszaélések 3 forint birsággal büntettetnek.

338 A XIII. századbeli selmeci városi jog 5. §-a szerint, akit hamis mértékek vagy mérlegek használatán érnek: első izben 1 márkát fizet; másodizben 2 márkát; harmadizben kezét veszti, mely testi büntetést 10 márkával lehet megváltani.

Régente a munkások java része a városok körül fekvő falvakban és a bányaüzemek közelében lakott, rendszerint saját kunyhóikban, amelyekhez kert és néha kis mezőgazdasági ingatlanság is tartozott.

Később a kincstári bányászat körében maga a kincstár saját telkén és saját költségén épített részükre kunyhókat, a munkásnép állandósítása céljából, ezért a használatért évenként csekély cenzust fizettek és személyváltozás esetén bizonyos taxát.[339]

Másutt a kunyhókat kincstári területen maguk a munkások emelik; ha azonban a kincstári szolgálatot elhagyják, a legközelebbi tavasszal e házaik és ingatlanságuknak más kincstári munkások részére leendő eladására, vagy pedig arra szoríttattak, hogy pártatlan becslés alapján meghatározott vételáron a bányakincstárnak tulajdonába bocsássák, mely azokat a visszaváltás jogának fenntartásával részletfizetés mellett más munkásoknak eladja, vagy mérsékelt bér mellett bérbeadja.[340]

8. *A bányamunkások faizási joga a rezervált erdőkben.* Bizonyos erdők ős idők óta kizárólagosan a bányászat részére tartattak fenn és vagy a bányakincstári uradalmakhoz tartoztak, vagy a földesurak, illetőleg városok által szerződési alapon a bányászat céljaira engedtettek át.[341]

Ezekre az ú. n. rezervált erdőkre érvényesek a Miksa-rendtartás XLIV. artikulusának rendelkezései, melynek 5. §-a eképp intézkedik: „... Amennyiben a szomszéd helységek lakói házi szükségleteik[342] fedezése céljából bizonyos mennyiséget igényelnének, azt a bányamester vagy bányabíró nekik[343] megfelelő mértékben jelölje ki."

A jogosultak között természetesen, sőt első sorban a bányamunkások foglaltak helyet.[344]

Viszont az erdőknek, a bányahatóság által megállapított mértéken túl és szabályellenes módon való használata keményen büntettetett; így a tiltott favágásra érzékeny bírság[345] volt kivetve, mely behajthatatlanság esetén testi büntetésre változtatott át; az erdőkben elkövetett tilos legeltetés[346] az állatok lelövését vagy elkobzását vonta maga után, stb. Az erdei kihágásokat a bányabíróság félévenként tárgyalta.[347]

9. *„Bányafuvarosok legeltetési joga a havasokon."*[348] Miksa-rendtartás XLIV. art. 23. §-a: „Hogy a bányaművek annál inkább felvirágozzanak és fenntartassanak, meghagyjuk, hogy ahol bányák már léteznek, vagy a jövőben keletkezni fognak: ott amennyiben az irhások[349] és bányafuvarosok legelőre szorulnának, akár magasan, akár alacsonyan fekvő, havasi legelőkről van szó, azokat oly megfelelő bér ellenében, amelyet a bányamester, vagy bányabíró, két esküdt és két pártatlan szomszéd állapítanak meg, — használatukra át kell engedni, mimellett a kérdéses havasi legelőre más marhát olyan számmal, mely a fuvarozó vagy

339 1721. jan. 4. udv. kam. rend. Sch. VI. 148.

340 1805. dec. 5. udv. kam. rend. Sch. XIX. 520.

341 Lásd Wenzel Br. 162.

342 Nemcsak tüzelő anyag, de háziépítésre és tatarozásra szükséges fa is. (1776. dec. 6. udv. kam. rend. Sch. XIV. 125.); ugyanezen rendelet utasítja a szomolnoki főbányahivatalt, hogy az erdő kímélése céljából hasson oda, hogy a lakosok agyagból vagy kőből építsék házaikat.

343 Ezért Nagybányán a bányamestert erdőmesternek (Waldmeister) is nevezték. (1769. Sch. XIII. 124.) — 1809. febr. 22. udv. rendelettel. (Sch. XXI. 13.) az állami kezelésben levő erdők adminisztrációja külön erdőhivatalokra bizatván, a bányamester erdőadományozási hatásköre megszűnt. (1823. aug. 4. udv. r. Sch. XXIII. 412.) De azért az erdőkerülők még 1814-ben is a „Bergverwandten" kötelékébe tartoztak. (Sch. XXII. 1.)

344 Mivel Nagybányán és Felsőbányán a városi erdők ingyen bocsáttattak a bányászat rendelkezésére, valószínűleg a bányamunkások ingyen gyakorolták a fairtási jogot. (1769. jan. 9. udv. kam. rend. Sch. XIII. 124.)

345 Pl. Erdélyben 3—12 forint bírság és az okozott kár megtérítése (1775. év. (Sch. XIV. 46.) — Az 1753 aug. 26. udv. rendelet (Sch. X. 96.) az erdei kihágásokat első ízben pénzbüntetéssel. ($^1/_3$ a feljelentőé, $^2/_3$ a kincstáré), — másodízben a bányaszolgálatból való elbocsátással és harmadízben a bányahelyről való kintasítással bünteti.

346 1772 év. Sch. XIII. 349; — 1775. év. Sch. XIV. 46.

347 1813 júli 15. udv. rend. Sch. XXI. 395.

348 Voltaképp ideiglenes kisajátítási jog.

349 Akik a bánya bőrszükségletének fedezésére kivénült lovakat hajtottak fel.

irhának szánt lovak ellátását veszélyeztetné, hajtani nem szabad. Azonban a havas tulajdonosának a meghatározott bér — 5 magyar pengő forint pénzbírság terhe alatt — kellő időben fizettessék. Ha pedig a havas tulajdonosa a fuvarozást önmaga akarja elvállalni, akkor őt a szokásos fuvarbér mellett másokkal szemben elsőbbségben kell részesíteni."

IX.

Munkásvédelem.

1. A munkásvédelem tárgyköréből ezúttal csak *a munkás egészségének, testi épségének és életének megóvására irányuló intézkedsekről* óhajtunk megemlékezni, miután a kérdés egyéb vonatkozásait (nők, gyermekek foglalkoztatása, munkaidő stb.) már más helyen tárgyaltuk.[350]

Ezeket az intézkedéseket, a humanitás érzésétől eltekintve, az a gazdasági körülmény is szükségessé tette, hogy a régi bányamívelés termelési tényezői között az emberi munkaerő túlsúlyban lévén, annak tartamosságáról annál inkább kellett gondoskodni, mert tanult munkásokról volt szó, akiket pótolni sokszor nehézségbe ütközött. S bár e foglalkozás, az ék és kalapács majdnem kizárólagos használata idején, a mai komplikált bányamívelés veszélyeivel össze sem hasonlítható, mégis a legnagyobb körültekintés és szigor jellemzi szellemüket.

2. *Bányaszerencsétlenségekről alig találtam adatot.* Péch[351] említi, hogy 1630-ban két bányaács kötélen ereszkedvén le a Brenner-szövetkezet tulajdonát képező Felsőbieber-tárna fedüaknájába, kötélszakadás folytán lezuhantak és életüket vesztették. Hasonlókép aknakötélszakadásnak esett áldozatul a selmeci Klingertáró üzeménél 1636-ban egy takarító fiú.[352] 1627-ben kezdődött meg a puskapornak repesztéseknél való használata, de az első szerencsétlenség, melyet robbantás okozott, csak 1631-ben Bélabányán következett be,[353] amely időköz mutatja, hogy a vonatkozó előírások célszerűek voltak s azokat pontosan tartották be. Tömeges halálos balesetet vont maga után a XVII. század elején az Ujbányai Reisenschuch-bányába betört vízáradat, mely állítólag 400 vájárasszonyt tett özveggyé[354] és 54 ember életébe került; a körmöci 1642. évi bányatűz, melynek poklából csak 12 vájár tudott menekülni.[355]

3. *A praeventiv üzembiztonságot* szolgálta mindenekelőtt a bányaterek kiácsolásának általános kötelezettsége. Miksa-rendtartás IV. art. 3. §-a az új bányákra nézve elrendeli, hogy „a bánya a legközelebbi 14 napon s ha a bánya 1 nap alatt megközelíthető, 3 napon belül . . . az adományozás után . . . ácsolatkerettel, ajtóval és támoszlopokkal, — úgy, hogy a munkás az ajtón belül nyugodtan dolgozhassék, — . . . üzembe helyezendő."

Miksa-rendtartás V. art. 12. §-a: „Az összes bányatereknél és bányáknál a főfolyosókat műszabályosan, megfelelő magasságban és szélességben kell hajtani, hogy azokban a járás, szállítás, légvezetés és más közlekedés szapora lehessen; — a bányaterek a szükséghez képest mindenképen ácsolattal látandók el, hogy a munkások biztonságban, testük és életük károsítása nélkül legyenek. Erre a bányapolgárok és első sorban a hutmanok különös figyelmet fordítsanak; ha pedig megtörténne, hogy ez szándékosan vagy gondatlanságból elhanyagolva volna és az ok a hutmanban vagy bányapolgárban találtatnék, akkor a bányamester őket a szükséghez képest büntesse meg.[356]

Miksa-rendtartás XLVI. art. 25. §-a: „A bányamester... szorgalmasan ügyeljen arra, hogy . . . a támoszlopok és pallók megfelelő szélességben és hosszúságban készíttessenek a bányák részére."

350 Lásd e dolgozat III. fejezet 2. pontját.
351 Péch II. 246.
352 Péch II. 342.
353 Péch II. 227.
354 Péch II. 296; — Péch nagyításnak mondja ezt a hagyományt.
355 Péch II. 434.
356 Hasonlókép körmöci felv. szab. XII. art. 4. §-a „hogy a munkások ne veszélyeztettessenek és kárt ne valljanak."

Egyébként az üzembiztonság állandó fenntartását garantálja az üzemvezető személye is, akinek Miksa-rendtartás I. art. 2. §-a szerint: „alkalmas, szakértő és fedhetetlennek" kell lennie.

4. *A bányatereknek jó levegővel való ellátása* elsőrangú követelmény; ez irányban esetenként a folytonos felügyeletet gyakorló bányamester adott ki rendelkezéseket. A szomszédos üzemek káros behatásai ellen pedig tételes jogszabályok nyujtottak védelmet. Igy Miksa-rendtartás VII. art. 6. §-a: „... az egyik bányából vagy aknából tilos a másikba vizet vezetni vagy a másiknak hátrányára kártékony bűzt vagy füstöt bocsátani... az okozott kár és váltság teljes megtérítésének és súlyos büntetésnek terhe alatt, ha ennek folyán valaki testi épségben sérelmet vagy halált szenvedett."[357]

A körmöci felv. szab. IX. art. 1. §-a szerint: „Miután többször megtörténik, hogy egyes aknák nagy léghiányban szenvednek és szellőztetés céljából légvezető csatornákat kénytelenek létesíteni: azért senkit sem szabad az aknájához szóló légvezető csatorna létesítésében megakadályozni, hanem meg kell azt neki engedni még a szomszédnak telkén át is, de a szomszéd károsítása nélkül. . . Ugyanezen art. 2. §-a szerint: „... áttörés esetén az egyik a másiknak légvezetését önkényesen ne akadályozza, el ne zárja, hanem az átvezetést engedje meg..." egyik bánya a másiknak légvezetését önkényesen meg ne nehezítse, se berakás által ne akadályozza, hanem a levegő szabad áramlásának útat engedjen."

5. Külön cikelyben tárgyalja a Miksa-rendtartás a *tűzzel való fejtés óvrendszabályait*. XX. art.: „Ahol tűzzel dolgoznak, a tűz alágyujtásával az egyik bánya a másikra mindig esti 6 óráig várjon és előbb ne gyujtson alá. Továbbá egyik a másikat előre értesítse, hogy mikor akarja a tüzet gerjeszteni; — aki ez ellen vét, a másik bányának ebből származó és két jámbor férfiú által bizonyított kárát megtéríteni köteles s ha valaki a tűz vagy füst következtében testi sérülést szenvedett, akkor a cselekmény körülményeihez képest megbüntetendő.[358]

6. *A kincstári bányászat körében* a később *kiadott munkarendtartások*, valamint az egyes bányatisztek és felőrök részére kibocsátott utasítások már részletes és minden irányú bányarendészeti intézkedéseket tartalmaznak,[359] főleg a puskaporral való repesztés körül követendő eljárás és balesetelhárító óvrendszabályok tekintetében. Többi között a felügyeleti személyzetet arra kötelezik, hogy a munkáscsapatok telepítése alkalmával a netáni szerencsétlenségek esetére menedékútakat és menhelyeket jelöljenek ki.[360]

Ezek a rendeletek időnként a munkások előtt felolvastattak s aki azok ellen vétve, megsérült: sem betegpénzre, sem nyugdíjra nem számíthatott.[361]

7. *A megbetegedett és elszerencsétlenült munkások gyógykezeléséről és ellátásáról* 1496 óta általában a bányatársládák gondoskodtak.[362] A bányászbetegségben szenvedőket fölépülésükig a napszínen kellett foglalkoztatni.[363]

8. Üzemi *balesetek esetén* az üzemvezető nyomban *mentési munkálatokat* rendel el[364] és jelentést tesz a bányahatóságnak, amely annak megállapítása

357 Ugyanígy az 1492. évi körmöci bjog 19. pontja; és 1512. évi függelék 24. pontja.

358 Hasonlókép intézkedik a körmöci felv. szab. IV. art. 11. §-a és VII. art. 11. §. és XVIII. art.: „auch nicht zu Verderbung des Volks, muthwilliger Weiss mit Rauch oder was Gestanks es sey, beschweren." — Egyébként a tűzgerjesztést „contra statutum montis" már az 1208-ban megalkotott tridenti brendtartás is eltiltotta. A tűzzel való repesztés a kiszámíthatatlan terjedelmű omlások miatt rendkívül veszedelmes, ezért is hagytak fel vele. Magyarországon a XVIII. század 70-es éveiben csak Felsőbányán űzték. Delius I. 249, 257.

359 Az 1766-iki selmeci kincst. bányakonzultáció elrendeli, hogy az aknaszállító köteleket a Sturzmeister-ek a szállítás megkezdése előtt megvizsgálni tartoznak (Sch. XXIII. 330).

360 1807 dec. 15. udv. rend. (Sch. XX. 106).

361 1822 okt. 17. Főkamaragrófi rend. (Sch. XXIII. 330.)

362 Lásd szerzőnek a bányatársládáról irt, fent említett tanulmányát.

363 1786 nov. 29. Főkamaragrófi rend. (Sch. XVII. 321.) — Pech említi, hogy az Alsómagyarországról 1627-ben elvonult német katonák egy betegséget hagytak emlékül, mely eddig ott ismeretlen volt s amelyből senki sem gyógyult ki; mindennap 10—15 ember halt meg.

364 A mentés ügye már régen önfeláldozást váltott ki a bányászokból; így Holy Péter *bányamester a Körmöcön 1511-ben kiütött bányatűz* alkalmával mentés közben életét vesztette. Pech I. 99.

végett, nem forog-e fenn mulasztás vagy rosszakaratú szándékosság, helyszíni szemlét és vizsgálatot tart.[365]

9. *Statisztika.* A XVIII. század végétől fogva úgy a kincstári, mint a magánbányászat körében előfordult *üzemi balesetekről*, a főbányahivatalok a vállalatok évenkénti bejelentései alapján, sommás kimutatásokat készítettek s azokat az udvari hivatalhoz felterjesztették.[366] A balesetek minősítésénél a munkaképtelenség foka volt mérvadó: *a)* jelentéktelenek azok a sérülések, amelyek csak rövid ideig akadályozzák a munkást hivatásának kifejtésében; *b)* jelentékenyek, amelyeknél orvosi beavatkozásra volt szükség és hosszabb tartamú keresetképtelenséget okoztak; *c)* súlyosak, amelyek maradandó munkaképtelenséget vagy lényeges csonkulást vontak maguk után; *d)* halálos sérülések. A bejelentésekben a baleset körülményeit (beesés az aknába, omlás, repesztés stb.) is meg kellett jelölni.[367]

A baleseti statisztika célját és fontosságát szabatosan jellemzi az 1828. május 8-iki udvari rendelet:[368] Az az intézkedés, mely a bányászat körében évenként előforduló sérüléseknek az illető év végén beterjesztendő kimutatását rendeli el, nemcsak azt a célt szolgálja, hogy e foglalkozási ág veszélyeit határozottabban lehessen áttekinteni, hanem azt is, hogy a kimutatásokból megtudjuk, hogy az egyes bányakerületekben mennyi esik a sérülésekből a kincstári és bányatársulati művek különböző kezelési szakjaira és hogy melyik oldalról fenyegeti a munkásokat a legnagyobb veszedelem: a robbantás-e vagy az omlás, vagy a szellőztetési viszonyok, vagy más ok? Habár sok esetet kell a véletlennek, vagy gondatlanságnak a rovására írni, mégis a kimutatásokból meg lesz állapítható, hogy a foglalkoztatott személyek számához képest melyik kerületben s illetőleg, hogy a kincstári vagy bányatársulati műveknél fordítanak-e nagyobb gondot a munkások biztosítására. S miután a sérülések nemeinek összehasonlításából ki fog tudódni, hogy mely veszélyre kell a figyelmet különösen felhívni vagy megelőző intézkedéseket tenni és mentési berendezéseket létesíteni: — remélhető, hogy e kimutatások idővel nem maradnak jótékony hatás nélkül." A rendelet a bejelentések céljaira táblázati mintákat közöl, melyeknek használata, egység céljából, általánosan kötelező.

365 1776 márc. 8. és 1778 okt. 23. udv. kam. rend. (Sch. XIV. 58 és 252). — Abban az esetben, ha a szerencsétlenség kincstári bányában történt, a bejelentést a főbányahivatalnál is meg kellett tenni, mely az ügy kivizsgálására két érdektelen bányatisztet küldött ki és a netáni vétkest fegyelmi büntetéssel sujtotta.

366 1827. okt. 12. udv. rend. (Sch. XXIV. 391.) — Ezzel kapcsolatban a *bányászati statisztikát* illetőleg felemlítjük, hogy már az 1770. szept. 8. udv. kam. rend. (Sch. XIII. 209.) meghagyta, hogy az évi adatokat (Historische Nachricht) minden katonai év vége után 2 hónapon belül fel kell terjeszteni. — Az 1779. júl. 24. udv. rend. (Sch. XIV. 264.), a bányavállalatokat kötelezi, hogy ama termelvényeikről is készítsenek évi kimutatásokat, amelyek kincstári beváltásra nem kerülnek; értékük az átlagos piaci ár szerint tüntetendő fel. Az ugyanezen évi dec. 24. udv. kam. rend. (Sch. XIV. 291.) szerint a magasabb beváltási árat vagy urburamentességet élvező bányavállalatok minden kedvezményes év végén költségeikről és termelésükről kimutatásokat állítanak össze, amelyekből a főbányahivatal sommás kivonatot készít s azt az udv. kamarához felterjeszti. — Az 1801. dec. 3. udv. kam. rend. (Sch. XIX. 360.) már a kőszéntermelésre, a vas- és acélgyártásra vonatkozó adatok beszolgáltatását is megköveteli. — A mai statisztikai rendszer szintáján mozog az 1804. ápr. 11. udv. kam. rend. (Sch. XIX. 461.), mely szerint a főbányahivatalok, egyrészt a bányászati akadémiai hallgatók számára, másrészt, hogy az udv. kamara áttekintést nyerjen a monarchia minden, úgy kincstári, mint magán bánya-, kohó-, só- és pénzverészeti üzeméről, manipulációikról, kereskedelmi mérlegükről, — ábrákkal kisért két összeállítást tartoznak elkészíteni, amelynek egyik példánya a kamarának küldendő fel, másik példánya a főbányahivatalnál marad. — Az 1784. jún. 22. udv. rend. értelmében (Sch. XVI. 320.), ha a bányaművek a kincstári beváltás alá nem került bányaterményekről a kimutatásokat az előírt időben elő nem terjesztik, akkor azoknak megszerkesztése végett, az ő költségükön egy hivatalos személy küldendő ki. — E tárgykörre vonatkoznak még: az 1782. nov. 12. (Sch. XVI. 13.); 1784. jan. 30. (Sch. XVI. 67.), 1810. máj. 10. (Sch. XXI. 102.) és 1827. január 27. (Sch. XXIV. 250.) kelt udv. rendeletek.

367 1829. jún. 2. udv. rend. (Sch. XXV. 74.)

368 Sch. XXV. 22.

X.

A munkaviszony megszűnése.

Ha valahol, úgy kétségkívül a bányászat körében, — hajdan és ma egyaránt, — fontos kérdés, hogy a vállalat mindenkor megfelelő számú munkásszemélyzettel rendelkezzék. A szakadatlan üzem és annak állandó biztonosítása, amiket a rentabilítás ésszerű elve, de a törvény is szigorúan megkívánt: még napokra sem nélkülözhette azokat az embereket, akik az ércet kalkulative preliminált mennyiségben fejtették, előkészítették, szabályos időközökben kohósították s a mindezek elősegítése és veszélytelen végrehajtása céljából felállított szellőztető, vízemelő és szállítógépek kezelését ellátták. Tanult munkásokról lévén szó, a kilépő erők pótlása a régmúlt idők viszonyai között nem volt mindig márholnapra könnyen elsímítható jelentéktelen incidens; mint ahogy sokszor a bányamunkás sem talált rövidesen és utánjárás nélkül újabb alkalmaztatást. Ezért a Miksa-rendtartás és a régebbi bányajogok is súlyt helyeztek a munkaviszony megszűnésének szabályozására.

Általános tétel, hogy a munkaszerződést a törvényes felmondási idő betartása nélkül sem a munkaadó, sem a munkás egyoldalúlag fel nem bonthatja;[369] továbbá, hogy ha a munkás ugyanazon időre több tulajdonossal szerződött, akkor az idő szerint előbb megkötött szerződésnek kell eleget tennie.[370]

A felmondást a felek nem kötelesek indokolni;[371] azonban nincs helye a munkaadó részéről ama címen, hogy a munkás, hátrálékos bérét vele szemben a törvény útján érvényesítette,[372] vagy hogy a bányatulajdon joga peressé vált.[373]

A felmondási idő általában 14 nap[374] s a vonatkozó nyilatkozatot a hét végén[375] a bérfizetés alkalmával kellett megtenni.

A zúzó munkások, minthogy szerződésük az egész nyárra szólott, a nyár végéig nyomós ok nélkül egyáltalán nem mondhattak fel.[376]

A 14 napi felmondási idő betartása nélkül ugyanazon hét végén elbocsátandó az a munkás, aki kötelességét nem teljesíti,[377] különösen, ha műszakot indokolatlanul mulaszt, vagy annak végét be nem várja.[378] Míg, ha a vájár a következő fejezetben elősorolt, szoros értelemben vett „politikai" vétséget, vagy pláne „maleficiumot" követ el, az üzemtől nyomban el kell távolítani.

Azokról az esetekről, amikor a szolgálati viszonyt a munkás a felmondási idő betartása nélkül rögtöni hatállyal megszüntetheti, a Miksa-rendtartás nem említi; ebben az irányban tehát a fennálló gyakorlat volt mérvadó és valószínűleg

[369] „der Arbeit danken", mert a munkás megköszöni, hogy úra őt eddig keresethez juttatta.

[370] M, rt. XIII. art. 6. §.

[371] A kincstárnál személyzetredukció esetén a tényleg munkában álló munkásokat megtartották, fölös szám leszállítása csak az újabb felvételekere vonatkozott; s amennyiben a régiek közül emiatt egyik-másik egy kisebb bérrel dotált foglalkozási körbe utaltatott, nyugbére kiszabásánál a korábbi magasabb bér szolgált alapul (1758 jan. 10. Sch. X. 487.) — 1826 okt. 27. Sch. XXIV. 241. udv. rend.

[372] M. rt. XVI. art. 10. §.

[373] Mert az üzemet a per jogerős befejezéséig egy pártatlan bányatiszttel vagy hutmannal kell vezettetni, aki a pernyertes félnek utóbb elszámol. M. rt. VII. art. 10. §. és XXXIV. art. 4. §.

[374] Selmeci felv. szab. XXII. art. 4. §. — 1515. selmeci bányabirósági munkarendtartás. (Péch. I. 96.) — Az 1578-iki felsőbányai munkarendtartás IV. pontja szerint a fuvarosok felmondási ideje 6 hét, nyilván abból az okból, mert számuk korlátoltságánál fogva új embert találni nehézségbe ütközött.

[375] Körmöcön azonban az előkelőbb munkások, pl. ércvájárok szerdán voltak kötelesek felmondani. (1492. körmöci bjog 26. §.)

[376] M. rt. XXXIX. art. 16. §. — Az 1578-iki felsőbányai munkarend „II. pontja szerint a zúzómunkások felmondási ideje 3 hét".

[377] M. rt. XIII. art. 9. §. — A kincstári szolgálatban azonban az 1816. január 18. udv. kam. rend. (Sch. XXII. 225.) szerint csak előzetes fegyelmi vizsgálat alapján „förmlich und bestimmt überwiesen."

[378] M, rt. XV. art. 2. §. — A kincstári bányától elbocsátandó az is, aki a bányatisztnek ajándékot ad (Sch. XXII. 118.); vagy aki a bányakincstári erdőben ismételten kártételt követett el. (1753. Sch. X. 84.)

az a forma uralkodott, amelyet az 1589-iki felsőbányai munkarendtartás VIII. pontja az esedékes bér ki nem fizetése esetére írt elő, mely szerint, ha a munkaadó a bányamester felhívása dacára sem teljesíti ebbeli kötelességét, akkor a munkás a *bányamester engedélyével* azonnal kiléphet.

A bányatulajdonos a munkás kiválása napján vele elszámolni és neki a bányamester útján [379] búcsúlevelet [380] adni köteles.[381] Viszont a munkás a munkaadóval és az üzemi intézményekkel (társláda stb) szemben fennálló adósságait kiegyenlíteni [382] s a bányarendtartásnak a szolgálati viszony megszűnése esetére szóló rendelkezéseit követni tartozik.[383]

A munkának felmondás nélküli elhagyása esetén a bányahatóság a szerződésszegő munkást az elvállalt munka teljesítésére és az okozott kár megtérítésére szorítja, mi mellett pénzbírsággal vagy kalodával bünteti.[384] Az 1806 április 23. udv. kam. rendelet [385] azokat a munkásokat, akik búcsúlevél nélkül és rendszerint adósságok hátrahagyásával más helyre költöznek, „vagabundus"-oknak (csavargóknak) minősíti és nyilvántartásba vételüket rendeli el, mely köztudomás céljából az összes bányahatóságokkal közlendő.

XII.

Közigazgatás; — magánjogi és büntetőjogi igazságszolgáltatás

A) Bányahatósági szervezet.

1. A *bányamunkások*, mint a kir. bányaúrjog produktivitásának nélkülözhetetlen elemei, a közigazgatás és jogszolgáltatás tekintetében is ugyanazon exempt kiváltságokkal birtak, mint maga a bányászat s azért *a speciális bányászati közigazgatás és bányabíráskodás organumainak voltak alávetve.*[386]

Nem lehet feladatunk ezeket a szervezeteket, időnkénti alakításuk módja, összetételük és hatáskörük szerint történelmileg és részletesen tárgyalni; — az ide vonatkozó anyagot dr. *Balkay* Béla: „Bíráskodásunk bányaügyekben. Budapest, 1902." című tanulmányában dolgozta fel. Vázlatos keret gyanánt csupán annyit emelünk ki, hogy az elsőfokú hatóság, mely úgy a bányászati közigazgatás, mint a bányabíráskodás egykézben való gyakorlását jelentette: *a)* sommás ügyek-

[379] M. rt. XXVII. art. 9. §.; — a kiállításért a bányamester 4, a bányajegyző 2 pfenniget kapott. — Később a passus ingyen volt kiállítandó (Sch. XVI. 360.); — 1788-tól azonban ismét 15 krajcár díj alá esett. (Sch. XVII. 584.)

[380] Passport, Kundschaft, Arbeitzettel, Abschied. — A munkás e nélkül fel nem vehető s M. rt. XLVI. art. 12. §-ában előírt esküben igéri, hogy búcsúlevél nélkül munkahelyét el nem hagyja.

[381] Körmöci felv. szab. XII. art. 9. §. — Az 1788 júu. 31. udv. kam. rend. (Sch. XVII. 584.) szerint, aki a szabályosan felmondott munkást elbocsátani, búcsúlevelet adni nem akar és bérét visszatartja: a bányabíróság által 50 forint bírsággal büntetendő és ezekre rákényszerítendő.

[382] 1578. évi felsőbányai bjog IV. pontja: „de urának adósa ne maradjon, hogyha adósa marad, vagy vegyen búcsút, vagy nem, de az ura szabad legyen vele, ha elbocsátja, avagy nem. Az bányászok közül senki effele adós mivesnek művet ne merészeljen adni, az mivesnek abbeli ura híre, kedve és akaratja nélkül." — Az 1751 jun. 3. instr. (Sch. X. 13.) értelmében a munkás, amíg társládai és kincstári tartozását ki nem egyenlíti, a kincst. szolgálatban visszatartandó.

[383] Titoktartás stb., melyekről fent az V. fejezetben szóltunk.

[384] M. rt. XVII. art. 1. §-a a lehen és geding-vájár pénzbüntetését 1 magyar forintban állapítja meg, mely a bányamester javára fizetendő. — M. rt. XXXIX. art. 16. §-a az aranymosók; XLIV. art. 18. §-a az erdei munkások; a selmeci felv. szab. XXII. art. 5. §-a a kohómunkások szerződésszegését tárgyalja. — A körmöci felv. szab. XIV. art. 1. §-a a kaloda-büntetést írja elő. — Lásd még az 1589. évi felsőbányai bj. IX. pontját.

[385] Sch., XIX. 527. — Szól róluk a magy. kir. udv. kancelláriának 1811. dec. 10. rendelete is. (Sch, XXI. 229.)

[386] A bányavárosok és megyék ezzel szembehelyezkedő jurisdictionális törekvései hajótörést szenvedtek. Nem szólva a korábbi időkről, csak példaképen hozzuk fel, hogy még a XVIII. század végén is jelentkeztek hiú kísérletek: így Selmecbánya részéről 1794-ben (Sch. XVIII. 552), — Barsmegye részéről 1793-ban (Sch. XVIII. 428), — Gömörmegye részéről 1793-ban (Sch. XVII. 473).

ben az egyes bányavárosok kir. bányamestere[387] és segédszervei a bányaesküdtek;[388] — *b)* rendes perekben eredetileg a bányaváros, később pedig a bányamesterből és bányaesküdtekből alakított rendes bíróság volt. Ezeket a helyi szerveket II. Józsefnek 1788 okt. 6-iki rendelete megszüntette és hatáskörüket az ugyanakkor felállított országos[389] jellegű kerületi kir. bányatörvényszékekre és a csak instruendo[390] eljáró bányatörvényszéki helyettességekre ruházta át. A második és harmadik fórum[391] többször módosult és hatásköre is változásokat szenvedett. Azonban kezdettől fogva mindvégig ott állott e szervezetek élén: a legfőbb bányaúr, a király, akihez minden bányászati ügyben bárki, a legutolsó bányamunkás is panasszal fordulhatott.[392]

2. Személyes ügyekben és a Miksa-rendtartás által megjelölt vagyonjogi kérdésekben a bányahatóság jurisdictiója alá tartozott: — *feleségével és gyermekeivel együtt*,[393] — minden munkás, aki a bányászat és kohászat bármely üzeménél dolgozott,[394] beleértve a bányamívelés céljaira rendelt erdőkben foglalkozó favágókat, szenítőket és fuvarosokat is.[395] Az illetékességet az alkalmaztatás helye állapította meg.[396]

A különszerű bányahatósági jurisdictió elvét 1788 óta oly szigorúan értelmezték, hogy a munkás és családtagja még tanuvallomást sem tehetett a városi magisztrátus előtt, ha megidézését a bányabíróságnál be nem jelentette s attól *a szükséges utasításokat* meg nem kapta.[397]

3. Miksa-rendartás XXXV. art. 1. §-a szerint a bányamester és esküdtek a népesebb bányahelyeken *negyedévenként*, a kisebb állományú helyeken évenként legalább egyszer *kötelesek törvényt ülni*, melynek napja előzetesen a templomokban kihirdetendő.

Aki e rendes törvénynapokat be nem várhatja, folyamodására: sürgős esetekben, a kérelem előterjesztését követő harmadik napon, — más esetekben a körülményekhez képest kitüzendő időben kell a bírósági tárgyalást megtartani. Vasárnapon, sátoros ünnepeken s ezeket megelőző és követő tizennégy napon azonban törvényszéki szünet van.[398]

387 Némely helyen bányabírónak nevezték. — Minthogy ez a városi magisztrátusnak is tagja és rendszerint bányarészvényes is volt, 1609-ben a selmeci vájárok az ítélkezés pártatlansága céljából egy bizalmi férfi kirendelését kívánták, aki a bányákat hetenként bejárja, mert a bányamester a magisztrátus tagjaival szemben, akik kollégái és szintén bányarészvényesek voltak, elnézést gyakorol. (Péch II. 87.)

388 Az 1600. évi selmeci társládai alapszabályokhoz 1648-ban csatolt Additamenta szerint az üzemeknél telepbírák (Kramrichter) is működtek, akiket a társláda választott és a bányabíróság erősített meg. Hatáskörük olyan kihágások, torzsalkodások, becsületsértési esetek és átkozódások elbírálására terjedt ki, melyeknek büntetése fél forintot meg nem haladott. (Péch I. 829). — Hasonló telepbírájuk volt, Ulászló 1498-ban kelt kiváltságlevele alapján a máramarosi sóvájároknak is, akit a sóvágók választottak. (Nesnera, Bány. és Koh. Lapok 1904. évf. 262).

389 Sch. XVIII. 7. — Míg eddig a bányamester és a bányabíróság tagjai a helyhatóságok által választattak, illetőleg később az ő kijelölésük alapján kineveztettek, — ez a rendelet most az egész szervezetet állami jelleggel ruházta fel s a király kizárólagos kinevezési jogának tartotta fenn.

390 Vagyis fontosabb ügyekben az előzetes vizsgálatokat és tárgyalásokat megtartották, de az ügyiratokat azután határozathozatal végett a felettes ker. bányatörvényszék elé terjesztették.

391 A kerületenként tömörült bányavárosok közös szövetségi bírósága; a főkamaragróf; az udvari kamara; Erdélyben a thesauriátus stb.

392 M. rt. I. art. 1. §.

393 1792 ápr. 3. udv. kam. rend. Sch. XVIII 347.

394 M. rt. XXXIV. art. 1. §. és XXXIV. art. 15. §.

395 Alsómagyarországon a legrégibb idők óta hatalmas erdőségek állottak a bányászat rendelkezésére, amelyekben nagy favágó-, szenítő- és fuvaroskolóniák keletkeztek; — ezeknek jelentékeny lakossága a bányahatóság jurisdictiója alá tartozott (Scheuchenstuel 6-.). — Azonban az 1764 nov. 13. kir. leirat (Sch. XII. 97.) oda nyilatkozik, hogy a bányafuvarosok, bár a bányahatóságnál nyilvántartatnak, miután mégis csak tényleges polgárok és polgári foglalkozást folytatnak: úgy ők, mint kocsisaik Causis et Casibus Mineralibus kívül, mint delictis in Vacacione sua patratis tam realibus, quam personalibus a városi hatóság alá tartoznak. — Felsőmagyarországon az 1487. évi kassai közös bányastatutum 10. §-a a szenítőket szintén a városi bíróság joghatósága alá sorozza.

396 M. rt. XXXIV. art. 5. §.

397 1793. nov. 8. udv. kam. rend. Sch. XVIII. 490.

398 M. rt. XXXV. art. 2. §.

4. Ősi szokás a *jogvédők igénybevétele.* A selmeci XIII. századbeli városi jog mondja: „ha a bíróság előtt olyan személy jelenik meg, aki védelmét előterjeszteni önmaga nem tudja vagy nem akarja, s helyette egy másik becsületes ember vállalja a beszédet, ilyen esetben a bíró attól, akinek nevében szólott, megkérdezi: a te szavad az, amit ez helyetted mondott? s ha az utóbbi: igen, az én szavam, elismeri, akkor az jogérvényes."

B) A bányamunkások ingatlan vagyona.

Miksa-rendtartás XXXIV. art. 3. §-a szerint az a bányamunkás, akinek a városon kívül fekvő háza van, de egyéb ingatlana nincsen, — erre a házra vonatkozó minden jogi kérdésben a bányamester hatóságának van alávetve mindaddig, amíg a bányászfoglalkozással fel nem hagy. Ellenben a város területén fekvő ingatlanságai és nem bányászati jellegű ingói tekintetében a polgári hatóság alá tartozik.[399]

Az 1764 nov. 13-iki kir. leirat[400] a *telekkönyv* intézményét hozta be a bányavárosokban. Elrendeli, hogy úgy a bányabíróság, mint a városi hatóság köteles rendes Grundbuch-ot vezetni, amelyekben minden ház és föld, a mindenkori tulajdonos nevének feltüntetése mellett, leirandó. Egyik példányát a bányabíróság, a másikat a város őrzi; a változások mindkét hatóságnál bejelentendők. S hogy a bányamunkások e rendhez hozzá szokjanak, nyilvánosan ki kell hirdetni, hogy aki magát házára vagy földjére mindkét telekkönyvben be nem jegyezteti, tulajdonosnak nem tekinthető és az arra vonatkozólag, — a két hatóság előzetes tudta nélkül, — kötött szerződések és eszközölt cselekmények semmisek. (Dologjogi hatály!)

C) Örökösödési és gyámügyek.

1. Miksa-rendtartás XXXIV. art. 3. §-a szerint a házatlan vagy csak a városon kívül álló házzal biró munkásnak vagy özvegyének[401] elhalálozása esetén a leltározás és *a hagyaték felett gyakorlandó* közigazgatási és bírói *hatalom* kizárólag a bányamestert és a bánybíróságot illeti.

Ellenben oly bányász elhalálozása esetén, akinek nemcsak saját háza, de egyéb ingatlana is volt: a bányajavakra (bányarész, érc, kohó, faszén, bányafa stb.) vonatkozólag a bányamester, míg a többi javakra nézve a városi hatóság jár el a hagyaték ügyében.[402]

2. A bányamunkás utáni öröklés és a végrendelkezés a tételes polgári jogban nyert szabályozást. E körből csupán a *szükségörökösök* és a végrendelet nélkül elhalt vájárnak hagyatékára óhajtunk kitérni.

A XIII. századbeli selmeci városi jog 1. pontja értelmében, ha a bányamunkás rokonság és végrendelet nélkül hal el, vagyonának harmada az egyháznak jut; másik harmada utak és hídak javítására fordítandó és harmadik harmada a várost illeti. Idegenből jött munkás hagyatéka, ha végrendeletet nem csinált, a netáni rokonok jelentkezéseig, de legfeljebb 1 évig és 1 napig a város pecsétje alatt őrizetben tartandó; — ennek a határidőnek lejárta után az előbbi szabályt kell alkalmazni.[403]

399 M. rt. XXXIV. art. 2. §. — 1796. febr. 12. udv. kam. rend. Sch. XIX. 84.

400 Sch. XII. 97.

401 1792. ápr. 3. udv. kam. rend. Sch. XVIII. 347.

402 M. rt. XXXIV. art. 4. §. — Erdélyben a novelláris articulusok a bányamunkásnak hagyatéki ügyeit a polgári hatóságok kizárólagos jogkörébe utalták; ami az 1807. jan. 21. udv. kam. rendeletben (Sch. XX. 8.) is nyer kifejezést.

403 Egyedül áll az 1581-iki felsőbányai társpénztári statutum rendelkezése, mely szerint: „Amely legénynek holta történik itt miközöttünk, aki mivélünk céhes volt és sehonnét semmi bizonyos atyafia nem támad, tehát annak portékája maradott, vagy ruhája vagy pénze vagy valami adóssága valahol, a Céhre maradott." Háramlási jog a terhek vállalásával.

Később egyrészt az oldalági rokonság szükségörökösi minőségét csak a negyedik ízig ismerték el, másrészt az ilyen rokonság és végrendelet nélkül elhunyt hagyatékára bizonyos hányadban a kincstár is igényt formált. Ezt az igényét azonban 1739-ben a szükségörökösökkel szemben elejtette, abban a reményben, hogy a város sem fog háramlási jogával élni.[404]

3. A bányamunkás árvái részére *gyámot* a bányahatóság vagy a polgári hatóság rendel ki ahhoz a fenti szabályhoz képest, amely a hagyatéki eljárás lefolytatására irányadó.[405]

Az 1790 május 11. udv. kam. rend.[406] megengedte, hogy a bányásznép a bányatársládából fizetett külön községi gyámot tarthasson fenn, aki a bányabíróság vagy magisztrátus, mint gyámhatóság előtt a vájárság nevében a munkásárvák szószólója legyen.

404 1739. febr. 6.; 1764. nov. 13.; 1776. aug. 2. és 1779. júl. 23. udv. rend. (Sch. XIV. 99. 263.)

405 M. rt. XXXIV. art. 3., 4. §§. — Az 1789. nov. 10. udv. kam. rend. (Sch. XVIII. 266.) szerint a gyámsági ügyek nem lévén közigazgatási ügyek, hanem olyanok, amelyek in officium nobile judicis, tehát a bányabíróságra tartoznak, — eltiltja a főkamaragrófot, hogy azokba avatkozzék.

406 Sch. XVIII. 275.

(Folyt. köv.)

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

D) A munkaszerződésből származó jogviták és követelések.

A munkaszerződés alapján a munkaadót és munkavállalót megillető kölcsönös jogok és kötelezettségek iránti vitákat a bányarendtartás alapján a bányamester egyenlíti ki és illetőleg a bányabíróság dönti el.

Különösen kedvezményesek a munkásokra nézve azok a szabályok, amelyek a *hátrálékos bér iránti követeléseknek rövid, sommás úton való behajtását* teszik lehetővé.[407] Miksa-rendtartás ezirányú rendelkezései szószerint a következők:

„Amennyiben a bányatiszt, sáfár vagy hutman a munkás bérét megállapította és a bányapolgár annak helyességét elismerte, azonban a munkás ezt a bért, többszöri békés felszólítás dacára meg nem kapja: akkor az illetékes bányamester vagy bányabíró megengedheti neki, hogy a bányarészekre perelhessen. Ebben az esetben a bányamester vagy bányabíró a bányapolgárt vagy az ő bányászati meghatalmazottját, a bányabírósági küldönc útján erről értesíteni és felhívni köteles, hogy a munkásnak a bért 14 nap alatt, ha pedig a panaszos elköltözőben van, 3 nap alatt egyenlítse ki. Amennyiben a bányapolgár ezen határidőn belül zálogot ad,[408] a zálogtárgy a munkás munkabérének biztosítása szempontjából a mindenkori forgalmi érték ⅔-nál magasabbra nem becsülhető; — ezt a szabályt másnemű követeléseknél alkalmazni nem szabad. A zálogtárgy kiváltás céljából 3 napon át letétben marad; — ha a kiváltás meg nem történik, a zálogtárgy a panaszosnak beszavatolandó, minekfolytán vele tulajdoni hatalommal szabadon rendelkezhetik. Amennyiben zálog nem adatott s a munkást a bányapolgár a mondott időben sem fizette ki, akkor a bányamester vagy bányabíró azokat a bányarészeket,[409] amelyekre a munkás perelt, neki beszavatolni tartozik, de a bányapolgár azokat további 3 napon belül kiválthatja; ám

407 A régi gölnicbányai bjog 14. §-a szerint a hátrálékos bér iránti panaszokat a bányamester és két esküdt intézi el s úgy kell elintézniök, hogy a munkás szükséget ne szenvedjen. — Az 1487-iki felsőmagyarországi közös bjog 8., 9. és 11. pontjai a bérkövetelési ügyeket a bányamesterhez utalják. — Az 1515-iki selmeci bányabirósági rendtartás elrendeli, hogy abban az esetben, ha egy új bányát felnyitó bányatárs (aki a többi bányatársat maga mellé vette) a kezeihez lefizetett költségből a munkásokat 14 nap alatt ki nem fizeti, utóbbiak a bányamesterhez fordulhatnak, aki felvilágosítja őket arról, hogy a felnyitó bányatárs bányarészeit 15 nap alatt elveszti. (Péch I 402.) — Selmeci felv. szab. XIV. art. 1. §-a értelmében munkabérkövetelés cimén a panaszos az adóst a bányamester elé idéztetheti s ha az adós a bányamester idézésére meg nem jelenik, megbüntetendő.

408 Az 1487-iki felsőmagyarországi közös bjog 8. és 9. pontja szerint, ha a munkás bérkövetelési panaszt emel, a bányatulajdonos harmadnapra fizetni vagy zálogot adni köteles; — amennyiben zálogot adott, az a harmadik napon a bányamester elé hozandó, s utóbbi által értékesítendő, hogy a munkás követelése kielégítést nyerjen. — Az 1587-iki felsőbányai bjog III. pontja: „Szolgálat dolga pénzzel fizettessék, ha ez nem lészen, jó marha becsültessék. Az szolgálatnak jutalmáról harmadik napon megelégíttettessék.

409 A munkásnak a bérhátralékos bányatárs ércére és bányarészére törvényes zálogjoga van. Így már a XIII. századbeli selmeci bjog 17. §-a szerint a „Samkost" erejéig a hátrálékos bányatárs ércére és bányarészére birói végrehajtás vezethető. — A selmeci felv. szab. XVI. art. 2. §-a: „Ha valamely bányatárs a munkabért a bérfizetés napján ki nem egyenlíti és az ügy a bányamester elé kerül, akkor a bányatársulati ércolvasztásnál neki jutott rész a bányamester jelvényével zálog alá veendő s ha két héten belül azután sem fizet, akkor tárgyalási határnap tüzendő ki s arra a bányamester által megidézendő. S ha a harmadik héten sem fizet, sem bányarészét valakinek hűbérbe nem adja olykép, hogy a hűbéres a hátrálékos munkabért is kifizesse: akkor a munkabér összegét a bányamester és tanács per útján megállapíthatja és annak erejéig az ércet a munkásnak beszavatolja." — Ellenben *polgári* tartozások fejében bányarészt vagy érckészletet csak akkor volt szabad bíróságilag lefoglalni, ha az adósnak már egész polgári vagyona kimeríttetett vagy ha a bányarész, illetve érckészlet az adósságlevélben kifejezetten zálogul leköttetett; — egyébként csak akkor, ha az adósság „bányaadósság" jellegével bírt. (1797. júl. 7. udv. kam. rend. Sch. XIX. 161.)

a munkást, hacsak bele nem egyezik, élelmi vagy árucikkek elfogadására nem szoríthatja. Azonban vasár- és ünnepnapokon, valamint a karácsonyt, húsvétnapját és pünkösdöt megelőző és követő 14 napokon perelni senkinek sem szabad és az ezen időkben történt beszavatolás is érvénytelen." [410]

„Ha a bányapolgár bányarészeinek értéke kisebb, mint a bérkövetelés összege, akkor a bányamester vagy bányabíró a bányapolgár egyéb bárminemű ingó vagyona ama tárgyaiból elégíti ki a munkást, amelyeket utóbbi kijelöl; a fenti ünnepnapok azonban tiszteletben tartandók." [411]

„Ha az adóssági panaszt egy külföldi vagy máshová költöző egyén terjeszti a bányamester vagy bányabíró elé, akkor a fizetést 3 napon belül kell teljesíteni; a fizetés elmaradása esetén az adós értékei lefoglalandók és felbecsülendők s ha az illető bányabíróság területén bányarészeken kívül másnemű értéke nincs, akkor 14 nap alatt ezekből kell a panaszost kielégíteni. Az adós azokat a költségeket is köteles megtéríteni, amelyeket a panaszos a késedelem miatt élelmezésére és ellátására fordított, — föltéve, hogy a külföldi már legalább 1 napi utazási távolságig jutott, illetőleg a máshová költöző már egy másik bányahatóság területén van. Aki e kedvezménnyel visszaél, azt a bányamester vagy bányabíró 1 magyar forint pénzbírsággal sújtsa és őt 1 éven belül ugyanazon büntetés terhe alatt egy bányatulajdonos sem fogadhatja fel." [412]

„Ha bérkövetelés címén olyan bányapolgár bányarészére perelnek a munkások, akinek a bányabíróságnál bejelentett meghatalmazottja nincsen, — akkor a bányamester vagy bányabíró a kérdéses bánya hutmanját értesíti a panaszról s nem köteles azt a hivatali kerületen kívül meghirdetni, mintahogy a munkás sem tartozik béréért a bányapolgár után utazni." [413]

„A bányapolgár csak ama hely szerinti bányarészét vagy ércét adhatja a munkásoknak zálogba, ahol kérdéses bérüket megszolgálták. Viszont a munkás sem perelhet más bányarészre, mint arra, amelynek javára dolgozott, kivéve ha ennek értéke a követelés összegével fel nem ér és ott érckészlet nincsen. Ahol azonban annyi érckészlet van, hogy abból a panaszos követelése kielégítést nyerhet, — a bányapolgár bányarészei mentesek maradnak. Ha viszont a munkás a kérdéses bányarészből vagy érckészlet értékéből ki nem elégíthető, akkor az illető bányapolgár más bányarészeinek és egyéb javainak lefoglalását kérheti, amelyre nézve a felbecsülés és további eljárás a jelen rendtartás szabályai szerint eszközlendő." [414]

„A munkásnak azokat a bányarészeket, érckészleteket s egyéb javakat, amelyeknek termelése körében munkabérét megszolgálta, a törvényes határidő lejárta után a becsárra való tekintet nélkül kell beszavatolni. De abban az esetben, ha a bányapolgár a panasz benyujtása előtt, vagy az eziránti eljárás folyamán elhalálozik, halálos betegségbe esik, vagy más, hatóságilag megállapított fontos ok merül fel: akkor a bányarészek vagy érckészlet a mondott időben, ezen rendtartás szerint a munkásnak beszavatolatndó ugyan, de a panaszlottat vagy örököseit az ilyen bányarészekre vagy érckészletre nézve 12 heti kiváltási idő illeti meg. Azonban ha a munkás ily soká várni nem tudna vagy nem akarna, akkor a bányarészeket vagy érckészletet nem adhatja el magasabb áron, mint amennyit az ő követelése és ekörül felmerült hatóságilag megállapított indokolt költsége kitesz, mimellett a régi tulajdonost vagy örököseit ugyancsak megilleti a jog, hogy a kérdéses bányarészeket vagy a munkásnak beszavatolt más tárgyakat méltányos összeg lefizetése ellenében visszaválthassák; de amennyiben a kiváltás a fent említett időn belül meg nem történik, — a munkás e dolgokkal, mint sajátjával szabadon rendelkezhetik, — úgy ahogy ezt a bányajog és jelen rendtartás előírja." [415]

[410] M. rt. XVI. art. 3. §.
[411] M. rt. XVI. art. 4. §.
[412] M. rt. XVI. art. 6. §.
[413] M. rt. XVI. art. 7. §.
[414] M. rt. XVI. art. 8. §.
[415] M. rt. XVI. art. 9. §.

„A munkás, aki egyébként kötelességeit híven teljesíti, csak azért, mert panasszal és keresettel élt, el nem bocsátható, — az ez ellen vétő bányapolgár sáfár vagy hutman büntetés alá esik." [416]

„A bányamester vagy bányabíró ne engedje meg, hogy a munkásnak a megszolgált bér biztosítása céljából házakat vagy ingatlanokat vagy ócskaságokat, mint pld. régi páncélt, puskát vagy elhasznált háztartási felszerelést adjanak zálogba. Ha azonban az adósnak más javai nincsenek és szükségből házat vagy ingatlant kellene zálogul lekötni s a panaszos nem tudná az értéktöbbletet megfizetni, akkor a ház vagy ingatlan az ő birtokába bocsátandó, hogy azt mindaddig használhassa, amíg követelése, a felmerült összes költségekkel és kártérítésekkel együtt, teljesen kiegyenlítést nem nyer." [417]

„Ha az egyik fél a másik ellen oly adósság miatt emel panaszt, amelynek fennállását okiratok vagy az adós beismerése bizonyítják, akkor a bányamester vagy bányabíró per nélkül kötelezze az adóst fizetésre;[418] — de ha az adós a tartozást el nem ismeri, akkor a panaszos köteles annak fennállását bebizonyítani és ha a perben megállapítást nyer, hogy az adós tartozik, úgy a főösszegen kívül az összes költségek megfizetésére ítélendő és ezen felül meg is büntetendő." [419]

Igen érdekes Miksa-rendtartás XVI. art. 16. §-a, amely körülbelül a mai *csődeljárással rokon intézkedéseket tartalmaz.* „Gyakran megtörténik bányavárosainkban, hogy valamely szegény bányapolgár vagy bányász, aki adósságokkal van terhelve, elhalálozván vagy az országból kiköltözvén vagy fizetésképtelenné lévén: a hitelezők, egymás között előzködve, az adós vagyonára zálogjogi elsőbbséget iparkodnak szerezni, hogy első sorban nyerjenek kielégítést, minekfolytán más tisztességes emberek, akik az ilyen szegény adóst nem szívesen szorongatják vagy perlik, sem rossz hírbe hozni nem akarják, amikor később jelentkeznek, követeléseik tekintetében esetleg nem nyerhetnek kielégítést. Hogy az ilyen előzködés és mohóság megszünjön, és az ilyen peres megrohanásoknak gát vettessék, a fent említett esetekben a tartozások kiegyenlítésének sorrendjére nézve a következő mértéket és szabályt állítjuk fel: Ha félő, hogy az adós javaiból a teljes kiegyenlítés nem lesz lehetséges, akkor e javakból mindenekelőtt a bányaadó, kincstári beváltási díj és a kir. kamarától aranyra, ezüstre és a bányarész költségeire adott előlegek elégítendők ki; azután a 6 hétnél nem régebbi faggyú, vas és kovácsköltség; ezután a kérdéses bányarészeknél megszolgált, a legutolsó 12 hétnél nem régibb keletű munkabérek; végül az adósnak 8 hétnél nem régebbi élelmezési tartozása és 6 hónapnál nem régebbi lakásbére, mindkettő méltányos összeggel számítva. Más hitelezőket illetőleg, — tekintet nélkül arra, hogy követeléseik biztosítására foglalás történt, vagy betábláztattak, vagy írásbeli záloglevelük, vagy egyéb írásuk van-e vagy nincsen, — nem különben a háztartási közös vagyont, hitbért és minden más javakat illetőleg, amelyek sem nem bányajavak, sem azoknak tartozékait nem képezik: — a bányavárosok általános szokásai irányadók."

Ellenben a fenti eseteken kívül Miksa-rendtartás XVI. art. 17. §-a nyer alkalmazást, mely szerint, „ha valaki hátralékos munkabér vagy más címen bírói foglalást vagy zálogolást kér és az a tárgy, amelyet e célból kijelöl, bíróilag már korábban lefoglaltatott: akkor a bányamester vagy bányabíró őt erre figyelmeztetni köteles s ha a hitelező ennek dacára a zálogoláshoz ragaszkodik, a foglalást eszközölni kell, de azzal, hogy a zálogolás hatálya csupán arra a többletértékre terjed ki, ami az első foglaló követelésének kielégítése után fennmarad és rendelkezésre áll."

Arról, hogy *a bányászattal felhagyó személyek a bányarendtartásnak* a munkásra nézve privilégiális *intézkedései alól magukat ki ne vonhassák,* Miksa-rendtartás XXVIII. art. 1. és 2. §-a gondoskodik: „Megtörténik, hogy olyan egyé-

[416] M. rt. XVI. art. 10. §.
[417] M. rt. XVI. art. 14. §.
[418] A mai „fizetési meghagyás"-os eljárás.
[419] M. rt. XVI. art. 15. §.

nek, akik a megyei vagy városi jurisdikció alá tartoznak, bányászattal foglalkozván, amikor bányarészeik értéke a hátralékos munkabér kiegyenlítésére elégtelen, a munkásokat kifizetni nem akarják és a bányamester vagy bányabíró felhívásának sem tesznek eleget, arra hivatkozva, hogy a bányászattal felhagytak s így a bányamesternek engedelmeskedni többé nem tartoznak, hanem állítsák őket saját polgári hatóságuk elé. Ez okból rendeljük, hogy aki bányarészeket vesz vagy ajándékul kap, vagy örököl s azokat felhagyás nélkül 14 napon át üzemben tartja, köteles a munkabért megfizetni és a bányamester vagy bányabíróval szemben a jelen rendtartás szerinti büntetés terhe alatt, engedelmességet tanusítani. Az engedetlenkedőt a bányamester vagy bányabíró, ahol éri, letartóztathatja és addig tarthatja őrizetben, amíg csak a bért ki nem egyenlíti, mimellett vétségeért az esküdtek határozata értelmében megbüntetendő. Amennyiben a vétkest kézrekeríteni nem sikerül, a bányamester az esetet a főkamaragrófnak vagy helyettesének feljelenti, aki az engedetlennek polgári hatóságához átír és kéri, *hogy az illetőt a bányamester vagy bányabíró elé állítsa.*"

Egyébként a Miksa-rendtartás XXVIII. art. 2. §-a szerint: „aki valamely bányarészt felmondani vagy felhagyni akar, akkor ezt a rendes bérfizetés vagy leszámolás napján a bányamester vagy bányabíró előtt köteles bejelenteni, mert különben nincsen jogereje. És ha valaki valamely bányarészt, amelyet a bányarendtartásnak most említett rendelkezése szerint fel nem mondott és azt több vagy kevesebb napon át művelés alatt tartja s a bérfizetés vagy leszámolás közötti időben akarná felmondani: akkor a munkások bérének[420] az ő bányarészére eső részét büntetés terhe alatt kiegyenlíteni köteles."

Miksa-rendtartás II. art. 8. §-a: „Elhagyott bányát, csupán abból az okból, hogy a régi bányatársak költségén létesített felszerelést vagy kivágott ércet megszerezze, senkinek sem szabad adományozni. Aki pedig az ilyen bányát adományul kapja, azt a saját felszerelésével kell művelnie; — a létező érc és felszerelés továbbra is a régi bányatársakat illeti, kivéve azt, ami a táróban, aknában, járgányoknál és egyebütt oda van szögezve; ha azonban az utóbbiakat régi közköltség terheli, azt viszont a régi bányatársaknak kell fedezniök, akár van ott felszerelés vagy kivágott érc, akár nincsen.

E) A bányamunkások elleni követelések érvényesítése

1. A bányatulajdonosnak a munkással szemben, az üzemmel kapcsolatban keletkezett követelései (élelmezési költség, előleg, üzemanyagok és szerszámok ára, üzemi kártérítési összegek[421] stb.) és a bányavállalat keretébe tartozó intézményeknek (társláda stb.) igényei, — mint láttuk[422] — *bérlevonások útján* nyerhettek kielégítést.

Ellenben, ha a bányászati jellegű követelések vitásak voltak, vagy a bér fedezetet nem nyujtott, úgy, hogy a munkásnak egyéb javai ellen kellett fordulni, — és általában úgy a bányatulajdonosnak, mint az üzemen kívül álló személyeknek polgári természetű követelései csak a *bányabíróság*[423] útján érvényesíthe-

[420] Itt a bányatársulat közös költségén végzett munkák (vízemelés, szellőztetés, stb.) közösen viselendő terhéről van szó.

[421] Selmecen a Felsőbiebertárna érceit a bányatársulat kémlésze és az esküdt kémlész próbálta meg; a netáni fémveszteséget a munkások kötelesek megtéríteni. (1644. év. Péch. II. 450.) — A bányahatárok jogtalan átlépése, illetőleg a szomszéd bányából az ércnek jogtalan fejtése miatt 1648-ban a biedertárói tisztek 2 heti fizetésüknek levonásával, a munkások pedig elzárással büntettettek. (Péch. II. 474.)

[422] Lásd fent a VII. fejezet 4. alatt. — 1795. júl. 10. udv. 1 am. rend. (Sch. XIX. 62.) „Mivel úgy látjuk, hogy a bányabíróság gyakorlatban, váratlan vizsgálatainak elmulasztása folytán, a bányatársulati bérfizetéseknél kereskedelmi árú- és italadósságoknak káros levonása ismét lábra kapott: meghagyjuk, hogy a ker. bányatörvényszékek ezt a visszaélést újból és nyomatékosan tiltsák meg, a bányatársulati bérfizetéseket többször és meglepetésszerűen vizsgálják meg, a visszás eljárást büntessék stb."

[423] Ha a vájár polgári ingatlanon kárt okoz, e címen a bányabíróságnál perlendő, de a bányabíróság a városi hatóság részéről is köteles becsüsöket bevonni és a becsléshez képest a károsultnak az elégtételt megítélni. (1764. nov. 13. kir. leirat. Sch. XII. 97.)

tők;[424] — kivéve, ha a munkás az adósságot nem mint bányász, hanem mint valamely jobbágyteleknek vagy városi ingatlannak birtokosa, erre a fekvőségre csinálta, mely esetben az ügy a polgári bíróságra tartozik.[425]

2. *Uzsora elleni védelem.* Az 1733 febr. 18-iki udv. kam. rend.,[426] tekintettel arra, hogy a bányásznép pénz- és élelmiszerek hitelezésével kapcsolatban, kiuzsoráztatott, az enemű visszaélések megtorlása céljából az Alsómagyarországi bányavárosokban egy ügyészi állást (Fiskalprokurator) rendszeresített, akinek kötelessége volt az uzsorások ellen, ha nemes rendűek, a megyénél, — ha polgárok, a városi magisztrátusnál s ha olyan bányapolgárok, akik sem nem városi polgárok, sem nem nemesek, a bányabíróságnál a büntető eljárást megindítani s a vádat hivatalból képviselni. Erről a vétségről az 1723 évi II. der. 120 art.-sa ekkép intézkedik: „Igazságos, hogy az uzsorásokat (a kereset a kir. fiscust illetvén és számára maradván) nemcsak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is büntessék s amit a törvényes 6%-os kamaton felül adósaiktól kicsikartak, azt a károsultaknak ugyanezen ítélet alapján térítsék vissza."

F) Fegyelmi és büntetőjogi ügyek.

1. Miksa-rendtartás és a későbbi rendelkezések a büntetendő cselekmények és mulasztások között, a tényálladék minőségére való tekintet nélkül, csak a rájuk kiszabott büntetés mérve szerint tettek különbséget: az egyik csoportba tartoztak a *„maleficiumok"*, amelyekre súlyos[427] vagy halálos büntetés volt kiróva; a másik, *„politikai vétségek"*-nek nevezett csoportot a kisebb büntetések alá eső cselekmények alkották.

A mai *„fegyelmi vétségek"* önálló kategóriát nem képviseltek, mert a szolgálati kötelességeknek és az üzemi élet belső rendjének megsértése, a bányászattal kapcsolatos állami érdek (bányaregálé) ellen irányuló magatartásnak tekintetett.[428] Hasonlókép nem voltak különválasztva a *„bányarendészeti áthágások"* sem, amelyek az előbbiekkel együtt a politikai vétségek tág fogalmi körében foglaltak helyet.

Miksa-rendtartás XXXIV. 5. §-a szerint a maleficiumoknak,[429] valamint az 1552. évi XXX. és XXXI. t.-c.[430] értelmében a bányászok által polgári egyének ellen elkövetett hatalmaskodásoknak megbüntetése feltétlenül a városi, illetőleg megyei hatóságok jurisdictiója alá tartozott. Ellenben a politikai vétségek megtorlására, a bányarendtartás intézkedéseihez képest, majd a bányabíróság, majd a polg. büntető hatóság volt illetékes. II. József 1788. október 6-iki rendelete[431] azonban az összes politikai vétségeket a polgári büntetőtörvénykezés hatáskörébe utalta, mely szabály alól csak a bányászattal, a bányászati szolgálattal s a vele

[424] Az 1794. jan. 24.; 1794. jún. 24. (Sch. XVIII. 5131), 1797. nov. 17. udv. kam. rend (Sch. XIX. 178.) szerint a kereskedők és korcsmárosok által hitelbe adott áruik ellenértékét bányabírósági úton a bányamunkásoktól behajtani nem volt szabad. Ezek a hitelezések a munkásoknak könnyelmű adósságcsinálásra adtak alkalmat, másrészt a kiskereskedők is károsodtak, vagy a be nem hajtható összeget az árakra csapták s végeredményben a munkástartozásokat más fogyasztókkal fizettették.

[425] 1801. aug. 10. udv. kam. rend. Sch. XIX. 352.

[426] Sch. VI. 451.

[427] Az 1725. júl. 21. udv. kam. rend. (Sch. XIV. 10.) szerint: „az országból való kiutasítás vagy a halálbüntetéshez legközelebb álló büntetés."

[428] Ezért állottak a bányamunkások ebből a szempontból is a bányahatóság állandó ellenőrzése alatt, sőt az 1537-iki körmöci bányajog 18. §-a meghagyta, hogy a munkások hanyagságát, engedetlenségét, károkozó viselkedését a bányamester nemcsak a bányatulajdonosoknak, hanem a főkamaragrófnak is bejelentse.

[429] Ugyanígy az 1768. márc. 21. (Sch. XIII. 96.) — 1768. máj. 2. (Sch. XIII. 104.) és 1773. szept. 24. (Sch. XIII. 390.) udv. kam rendeletek, mely utóbbi szerint a vádlott a megyétől a magy. kir. udv. kancelláriához pro gratia recursussal élhet, amely azonban tekintettel „a bányászatnál figyelembe veendő sok enyhítő körülményre, *az udv. kamara bányaügyi tanácsának véleményét köteles kikérni.*

[430] Megismétli I. Lipót I. decr. 48. art. 2. §-a.

[431] Sch. XVIII. 5.

kapcsolatos renddel és fegyelemmel[432] összefüggő vétségek[433] képeztek kivételt, amelyeknek megbüntetésére a főbányahivatalok, mint közigazgatási bányahatóságok voltak hivatottak;[434] de ezt a joghatóságukat külön adott felhatalmazással a bányatörvényszékekre, illetőleg bányatörvényszéki helyettességekre, vagy esetleg alsóbbfokú kincstári bányahivatalokra, mint bányászati közigazgatási hatóságokra átruházhatták.[435]

Ám Miksarendtartás XXXIV. art. 6. §-a az előzetes nyomozás megejtését és a polgári bíróság hatáskörének megállapítását olyan büntető ügyekben is, amelyeknek érdemleges tárgyalására a városi vagy megyei hatóságok illetékesek, a bányahatóságoknak tartja fenn. „Ha a bányász valamely vétség gyanújába esik, de tetten nem érték s a vétség a bányamesternél sem fel nem jelentetett, sem vád nem emeltetett: a bányászt a városi vagy megyei bíróság a bányamester vagy bányabíró előzetes megkérdezése nélkül le nem tartóztathatja s amennyiben ez fontos okokból mégis megtörténne,[436] a foglyot őrizet céljából a bányamesternek kiadni és bírói hatalma alá bocsátani köteles. A városi vagy megyei bíróság mindaddig el nem járhat, amíg reá olyasvalami nem bizonyul, ami az ügynek a polgári hatósághoz való átutalását indokolttá teszi.[437] Azonban a bányamester és esküdtek a kérdést alaposan tárgyalják meg és odaiparkodjanak, hogy a bűntettek el ne palástoltassanak, hanem mindenki vétségének mérve szerint megbüntettessék.“ [438]

Miksarendtartásban úgy a közigazgatás, mint a magánjogi és büntetőjogi bíráskodás szempontjából megállapított hatásköri terrenumok pongyolán vannak körülírva, ami a bányabíróságok és városi bíróságok között folytonos torzsalkodásra vezetett. Ezért adta ki Mária Terézia az alsómagyarországi bányavárosok részére 1747-ben a hatáskörök elválasztó mesgyéjére vonatkozó „Constitutiones et

[432] Az 1766. dec. 20. selmeci kincst. bányakonzultáció (Sch. XIII. 387.) kimondotta: „aki a kapott parancsnak ellenszegül s a bányatisztről szemben illetlenül viselkedik, nyomban a hajdúszobába vezetendő s ott vasra verve várja be az eljárás lefolytatását.“ Ez a kincstári bányáknál még 1822-ban is így volt. — Az 1581. évi felsőbányai statutum II. pontja szerint: „ha valaki a Céh (társláda) ellen rugadozik, avagy a négy esküdt embert (társláda atyák) megrágalmazná, ... 1 forintot vesznek rajta és a Céhből kivettetik, azonfelül a fogházban 1 hétig tartják.“ (Bány. és Koh. Lapok 1900. évf. 340.)

[433] Ezzel a fegyelmi vétségek és a bányarendészeti áthágások kategóriái — szabatos terminologia használata nélkül — egymástól különválasztattak.

[434] Megismétli az 1789 aug. 12. udv. kam. rend. (Sch., XVIII. 251.). — Erdélyre nézve ez már az 1772 márc. 20. udv. kam. rendelettel (Sch., XIII. 349.) mondatott ki.

[435] Az ideiglenesen szabadságolt katonákra nézve, akik a szabadság alatt bányamunkát vállaltak, az 1793 márc. 5. udv. kam. rend (Sch., XVIII. 388.) a katonai hatóságok büntető hatalmát fenntartja ugyan, de a körülményességre való tekintettel, a cs. kir. udv. haditanács feljogosította a főbányahivatalokat, mint közigazgatási bányahatóságokat, hogy az ilyen egyének kisebb kihágásait, amelyekre csak áristom vagy botbüntetés van kiszabva, bíráskodhassanak és a büntetést végrehajthassák, ellenben fontos, pláne kriminális ügyekben a szabadságoltat a katonai hatóságnak kell átadni.

[436] Ilyen a tettenérés is.

[437] A XIII. századbeli selmeci városi jog 18. §-a szerint aki a városi bírót ítélete miatt gyalázza, 3 heti vásáron pellengére állítandó s az emberek előtt nyilvánosan a következőket kell ismételgetnie: „Amit a bíróról és esküdtekről mondottam, azt rosszakaratból hazudtam“ s emellett mindannyiszor saját kezével a szájára kell ütnie.

[438] A bányabíróság a saját jurisdictiója alá tartozó egyénnél, a letartóztatás után, a vizsgálatot csak addig folytatja, amíg ki nem tűnik, hogy malefícium esete forog fenn (1775 júl. 28. udv. kam. rend. Sch., XIV. 10.) — Az 1766 júl. 2. udv. kam. rend. (nagybányai főbányahivatal részére. Sch., XII. 440.) szerint: „Miután a pénzverdei és bányászati igazgatóság ellen ismételten panaszt emeltek, hogy a malefactorok, amikor a városi őrizetből megszökniök sikerül, a kir. pénzverde-házban azilumot találnak és innen azután tovább menekülnek s így a megérdemelt büntetés elkerülésére alkalmuk van: ebből az okból a jövőre nézve elrendeljük, hogy ha ilyen személy a pénzverdei házba bármilyen módon menekülni akarna, — bár a városi magisztrátusnak őt karhatalommal onnan kihozni nem szabad —, de a pénzverészetnek és bányászatnak is érdekében áll, hogy a gonosztevők megbüntetése útján a közbiztonság fenntartassék, — ezért a bányafelügyelőség önmagától is s annál inkább a magisztrátus megkeresésére az ilyen malefactorokat kiadni s addig is, amíg kiadatnak, kellő őrizet alatt tartani köteles, nehogy bármilyen úton-módon a megérdemlett büntetés elől menekülni tudjanak.

Reseripta" című leiratait, majd 1764 nov. 13-án az utóbbiak magyarázatául szolgáló rescriptumát.[439] Hasonló tárgykörben mozognak a Nagybányához 1766 július 2-án[440] és Felsőbányához 1766 szeptember 17-én[441] kibocsátott udvari kam. rendeletek.

II. Józsefnek 1788-iki reformja a fennállott gyakorlaton annyit változtatott, hogyha a polgári hatóság, maleficium, vagy a bányabíróság hatáskörébe nem tartozó vétség miatt valamely bányászt letartóztatni kénytelen, erről előzetesen a bányahatóságot *értesíteni* köteles,[442] de utóbbi a polgári eljárás megindítását és lefolytatását meg nem akadályozhatja.[443]

2. A bányamester és bányabíróságok által kiszabható *büntetések nemei* voltak: pénzbüntetés, ideértve a műszaktörlést is; lejebbítés; botbüntetés;[444] fogság, esetleg kenyér és víz melletti böjtöléssel súlyosbítva; eltiltás a bányászattól egy bányakerületben, vagy az egész országban és pedig időhöz kötötten vagy örök időkre.[445]

Az egyes büntetési tételeket a Miksarendtartás írja elő; amennyiben ez valamely vétségre nézve ilyen megállapítást nem tartalmaz, a büntetés mérvét a cselekmény mineműségéhez és súlyához képest a bányamester és esküdtek esetenként határozzák meg. A határozatot csekélyebb áthágások esetén, rendszerint a bányamester egymagában, súlyosabb esetekben a bányaesküdtek meghallgatásával hozza; ha a fél ezen, hogy úgy mondjuk „büntetési paranccsal" megelégedve nincsen, a rendes bányabírósági eljárás lefolytatását kérheti, föltéve, hogy helyben lakik, vagy maga helyett jótálló kezest állít.[446]

[439] Sch. XII. 93.

[440] Sch. XII. 418.

[441] Sch. XII. 445.

[442] Ennek az volt a célja, hogy az érdekelt bánya, amelynél a deliquens alkalmazásban állott, az üzem belső rendjére való tekintettel, a bányahatóság útján tudomást szerezzen a letartóztatásról.

[443] II. József halála után a gyakorlat ismét azt az elvet követte, hogy vétségek esetén az első noticiót a bányabíróság végzi, hacsak a vétkest a polgári hatóság tetten nem érte. 1795 júl. 24. (Sch., XIX. 63.). 1796 jan. 26. (Sch., XIX. 105.). 1798 jan. 5. (Sch., XIX. 183.) udv. rendeletek.

[444] Egyidőben a botozás úgylátszik, itt-ott, a vádlott és tanuk kihallgatásánál, mint vallatási eszköz is szerepet játszott, mert az Erdély részére 1809 febr. 15-én kibocsátott rendelet a bottal való ténymegállapítást szigorúan tilalmazza. (Sch., XXI. 12.)

[445] Az országból való kitiltás, a halálbüntetés és egyéb itt fel nem sorolt büntetések kiszabására a polgári büntető bíróságok voltak illetékesek.

[446] M. pt. XXXIV. art. 7. §. Valószínűleg abból az okból, hogy az eljárási költségek behajtása körül ne merüljön fel nehézség.

(Folyt. köv.)

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Folytatás.)

A pénzbüntetéseket illetőleg, szociális érzéket tanusít a Miksarendtartás XXXIV. art. 8. §-a, amikor kimondja, hogy amennyiben a munkás a bírságot lefizetni nem képes, vagy annak lerovása következtében felesége és gyermekei éhségét vagy szükséget szenvednének, a pénzbüntetés víz és kenyér melletti böjtöléssel súlyosbított fogságra s nagyobb vétség esetén botbüntetésre változtatandó. A fogságot oly időben kell leülni, amikor ezáltal keresetében nem károsodik.[447] Az 1761 jún. 5. udv. kam.[448] rend. szerint pénzbüntetés helyett az illető vájárt közmunkára (közutak javítása stb.) kell ítélni, hogy így legalább a köz nyerjen.

A büntetéspénzek rendszerint a bányakincstárt,[449] néha a bányamestert[450] illeték.[451]

Elzárás esetén a fogoly egyrészt élelmezési költséget, másrészt kalodadíjat volt köteles a bányabírósági foglárnak fizetni; az előbbinek összege — ősi szokáshoz híven — egyezkedés útján nyer megállapítást,[452] az utóbbira nézve a helyi szokás mérvadó.[453]

Mindezek dacára a fogságbüntetésnek nem volt meg mindig a célbavett javító hatása; így 1634-ben panaszkodik a selmeci várnagy, hogy a várba zárt

[447] Az 1575. évi felsőbányai bányajog VI. pontja elsősorban a fogházbüntetés, másodsorban a pénzbüntetés alkalmazását írja elő. — Az 1761 jún. 5. udv. rend. (Sch., XI. 462.) a testi büntetést teszi az első helyre s csak ha az elítéltnek egészségét vagy életét veszélyeztetné, alkalmazandó a pénzbüntetés. — A budai m. kir. kamara is 1808 jún. 22-iki rendeletével (Sch., XX. 151.) a kihágási ügyekben a pénzbüntetések lehető mellőzését kívánja.

[448] Sch., XI. 411.

[449] Pl. műszakmulasztás miatt (1757. Sch., X. 466.), kihágások esetén (1761. Sch., 462.) kiszabott bírságok.

[450] Pl. ha a hűbéres munkás nem tartja be a szerződést. M. rt. XVII. 1. §-a.

[451] Erdei kihágások esetében a pénzbüntetés $^1/_3$-a a kincstáré, $^1/_3$-a a bányabíróságé és $^1/_3$-a a feljelentőé (1769. Sch., XIII. 124.).

[453] Erdei kihágás miatt elzárt fogoly élelmezéséhez „in subsidium zur täglichen Aetzung“ a kincstár is hozzájárult, de legfeljebb napi 4 krajcárral. 1769 jan. 9. udv. kam. rend. Sch. XIII. 129.

[453] M. rt. XVI. art. 20. §. és XXVII. art 18. §.

bányamunkások oda bort hozattak, lármáztak, pincéjét feltörték, sörét kieresztették s végül konyhájára csúnyítottak.[454]

3. A *kegyelmezési jogra* nézve Miksarendtartás XXXIV. art. 9. §-a ekkép intézkedik: „Nehogy valaki a bányamester, bányabíró vagy bányatisztviselők ellenszenve vagy más nemtelen érzülete, így haszonlesése, bírvágya folytán igazságtalan büntetést szenvedjen: fenntartjuk Magunknak, valamint a főkamaragrófnak vagy helyettesének azt a jogot, hogy az ilyen büntetéseket és megváltásukat, ha az elítélt alattvalók kérelmezik, az egyes személyre és a cselekmény mineműségére való tekintettel, belátásunk szerint mérsékelhessük vagy egészen elengedhessük." [455]

4. *A felek bíróságon kívüli kiegyezése.* Miksarendtartás XXXIV. 10. §-a: „Miután a bányamester olykor meg nem engedi és hozzá nem járul, hogy a felek, amikor ketten vagy többen testi sértés vagy egyéb vétség és kihágás tekintetében jogvitában állanak, az ő különös engedelme nélkül egymással egyességet köthessenek, a Magunk részéről mégis helyt adunk és beleegyezünk, hogy a felek az ilyen viszályokban, de csak a bányamester vagy bányabíró tudtával, nem csupán a vonatkozó panasz benyujtása előtt, de azután is, ott és akkor, ahol és amikor akarják, egymással békés egyességet köthessenek, ami által sem Ellenünk, sem a bányamester vagy bányabíró ellen semmit sem vétenek. Azonban a kiegyezkedő felek ezt a bányamesternek vagy bányabírónak bejelenteni kötelesek, hogy amennyiben a cselekmény önmagában véve *büntetendő és pénzbírság* alá esik, az tőlük bekövetteltessék és behajtassék."

5. *A legrégibb idők bányászainak bűnözési hajlamairól* nem igen vannak feljegyzések, amiből első sorban az akkori gazdaságilag önálló vájárok komoly, jámbor, józan és erkölcsös életére vonhatunk következtetést; sok igazság van abban, amit Kachelmann mond,[456] hogy ahol sem szerencsétlenségekről, sem bűntettekről nem maradt fenn írásos emlék, ott csak jó kormányzás és csendes polgári tevékenység vélelmezhető.

A később fellépő *bér*munkás jelleme, a független ősök tiszta lelkiségével szemben bizonyos dekadenciát mutat, amit a nyomorúságos gazdasági helyzet, a szeszes italok mértéktelen élvezete és bizonnyal a XVI. században felülkerekedett világias szellem s a tekintélyt romboló politikai zavarok idéztek elő. De a bányamunkásság zöme a legválságosabb időkben is szilárdan állott az elődök morális hagyományainak alapján[457] s a bűnözés inkább sporadikus és individuális jelenség.[458]

[454] Péch II. 323.

[455] A kegyelem folytán visszavett munkásnak kinestári szolgálata azonban csak az újbóli felvétel napjától számít. 1822 jún. 3. udv. rend. Sch. XXIII. 298.

[456] II. felolv. 167. old.

[457] Fentebb láttunk eseteket, hogy megértve uraik szorult helyzetét, önként mondottak le kijáró bérük bizonyos részéről; — rendszeresen és szívesen áldoztak egyházi célokra; — féltékenyen őrködtek a kari becsület felett, stb.: — mind olyan vonások, amelyek emelkedett gondolkozásra és nemes érzületre vallanak.

[458] Nögerath (Zeitsch. f. Br. 1873. évf. 222.) igen sötét képet ad a régi *németországi* bányászlegénység erkölcseiről. A hajdani bányászokat vidám, de egyszeremind többnyire rakoncátlan, vad fickóknak mondja, akik szívesen ragadták meg az alkalmat, hogy veszekedhessenek és verekedhessenek. Gyakran lázadtak fel a hatóság ellen, rendeztek sztrájkokat s e zavargásaik nem ritkán emberöléssel, sőt egész városok és falvak elhamvasztásával végződtek. S habár az egyháznak hű fiai voltak, másfelül azonban sokszor kicsapongó életet folytattak; sűrűn látogatták a korcsmákat s ital és játék mellett dáridóztak. — Ez a kép a magyarországi vájárságra nézve, legalább ilyen rikító színekben, nem találó. — Az italos mulatozások más foglalkozási körben és a legmagasabb társadalmi osztályokban is általánosan divatoztak s a bányászoknál annál kevésbbé lehetett azokat szigorúbb mértékkel elítélni, mert a nehéz munkától elgyötört embert keserű sorsa és gondjai súlyától, — felejtő narkotikumképpen — legalább néhány órára megszabadították. A veszekedés és verekedés pedig az alkoholélvezetnek természetes velejárója. — Ellenben gyilkosság Magyarországon csak egészen kivételesen fordult elő s városok és falvak felgyujtásáról mit sem tud a hazai bányászat története. A sztrájkok és munkáslázadásoknak pedig megvoltak, az egyén jellemétől *független gazdasági okai.* — Hogy a M. rt.-ás oly szigorú intézkedéseket tartalmaz a bányászok excessusaira, az onnan van, hogy külföldi bányajogok mintájára készült, ahol azokra, mint Nögerath előadásából látjuk, úgy látszik, szükség volt.

6. Miksa-rendtartásban felsorolt *vétségek és büntetéseik* közül már az eddigiekben is többekről megemlékeztünk, kiegészítésül még az alábbiakat emeljük ki.

a) Miksa-rendtartás XXX. art. 2. §: „Hogy pedig a nagy bűnözések, mint a *mértéktelen* és túlságos *italozás*,[459] amelyből *istenkáromlás*,[460] zavargás és egyéb sok baj és gonoszság keletkezik, továbbá a házasságon kívüli érintkezés, házasságtörés és paráznaság annál inkább elháríttassék és kiküszöböltessék s az általános jólét emelése végett a közbéke és egyetértés ápoltassék és fenntartassék és necsak az öregek, hanem a köznép ifiúsága is istenfélő, tisztes életmódra szoktattassék: meghagyjuk, hogy a bányamester vagy bányabíró és a tisztviselők minden bányaműnél, a városi bíróság pedig a város területén, szorgalmasan ügyeljenek arra, hogy az ilyen rakoncátlanok, bárhol találtatnak és éretnek, a szolgálatba fel ne vétessenek, hanem vétségük súlyához képest testi és vagyoni büntetéssel sujtassanak."

b) Miksarendtartás XXXIII. art. 2. §.: „*Ha két személy verekszik*, senki se siessen valamelyik fél segítségére és támogatására olykép, hogy ezáltal a másik fél károsodást szenvedjen; aki pedig e tilalom ellen vét s fegyverét kihúzza vagy valakit megsebesít,[461] sőt esetleg megöl, azzal szemben a cselekmény körülményeihez és az esküdtek határozatához képest az előírt büntetéssel és más úton[462] irgalom nélkül kell eljárni."

c) *Idegen házba való jogtalan benyomulás.* Miksa-rendtartás XXXIII. 3. §.: „Ha egy vagy több személy biztonság okából valamely tisztességes ember házába menekül: azt senkinek sem szabad semmiféle fegyverrel vagy máskép bántalmazni, a kérdéses házba utánafutni s vele erőszakoskodni — keze elvesztésének terhet alatt; nem szabad továbbá valamely házból gonosz szándékkal senkit kivonszolni, mert különben a bányamester vagy bányabíró által megbüntetendő."

d) Miksarendtartás XXX. art. 1. §.: „*A lakodalmakat illetőleg*, miután azokat alattvalóink és a bányászok túlságos költséggel és vagyoni viszonyaikat megtámadólag túlsok vendéggel szokták tartani, meghagyjuk, hogy a jövőben 4 asztalnál több vendéget egy bányász sem hívhasson meg és fogadhasson és hogy a lakodalmakon a felesleges és sok evés és mértéktelen ivás teljesen mellőztessék és tiszteségesen és illendően viselkedjenek. Aki e szabály ellen vét: azt, ha az áthágás a városban történt, az illetékes városi bíróság, ha pedig bányatelepen történt, a bányamester, vagy bányabíró a körülményekhez és a határozathoz képest büntesse meg."

(Vége köv.)

[459] A kapnikbányai bányamester részére 1761-ben kiadott instrukció (Sch. XI. 414.) szerint a vendéglők és korcsmák télen esti 9-kor, nyáron 10 órakor zárandók be, hogy a bányamunkások másnap kellő időben jelenjenek meg a rendelésnél.

[460] A XIII. századbeli selmeci városi jog 16. §-a szerint: „Aki Isten vagy az Ő tisztelt Anyja vagy Szentjei vagy a szent Keresztény ség ellen beszél: az egyházjog értelmében 7 vasárnapon a processio előtt, a nadrágszíjig meztelenre vetkőztetve és mezténláb a plebánia-templom körül hajtandó és szíjakkal korbácsolandó."

[461] A XIII. századbeli selmeci városi jog 39. pontja szerint: aki mást megsebesít, egyik kezének elvesztésével büntetendő. Aki mást btotal megüt vagy arcul üt: 4 heti kalodára ítélendő vagy a városból 1 év és 1 nap tartamára kitiltandó. — A 38. pont szerint valamely tag, így orr, kéz, ujj, láb vagy más testrésznek lenyesése, szem kiütése: a „szemet-szemért" elv értelmében büntetendő.

[462] T. i. polgári bíróság útján.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. MIHALOVITS JÁNOS. (Folytatás.)

e) Miksarendtartás XXXI. 1. §.: „A bányamunkások között felmerült *becsületsértéseket és rágalmazásokat,* amenyiben nem oly súlyosak, hogy a városi vagy megyei bíróság illetékessége alá tartoznak, a bányamester vagy bányabíró tárgyalja. Aki a másikat szóval megsérti vagy vádakkal illeti:[463] köteles a vádat annál a hatóságnál, amelynél bepanaszoltatik és kihallgattatik, 14 nap alatt bebizonyítani; ellenkező esetben a körülményekhez képest megbüntetendő s ezenfelül bányászati szolgálatba többé fel nem vehető. Viszont azonban, ha a váddal illetett munkás hallgat és a meggyanúsítást tűri és ellene semmit sem tesz: akkor, amennyiben az említett 14 nap alatt becsületének megsértése miatt a bányamesternél vagy bányabírónál panaszt nem emel, sem az esetet fel nem jelenti, a bányászat körében többé fel nem vehető s ellene a becsületsértés vagy a vád tárgyát képező cselekmény miatt, amennyiben szükséges, a további eljárás lefolytatandó."

f) *A szegény ércnek és a meddőnek tilalmas berakása.* Miksarendtartás XXI. art. 1. §.: „Az érctartalmú fejtményt elkülönítve kell a napszíni mosó-ércművekhez kiszállítani és semmiesetre sem szabad azt a bányaterek berakására felhasználni; hasonlókép tilos a jövesztett, egészen meddő kőzetet olyan munkahelyekre, ahol telérek és erecsek mutatkoznak, sem olyan vágásokban és táróvégeken, amelyek a telér csapását követik, kidönteni. De amennyiben olyan lefejtett munkahelyről vagy bányáról van szó, amelyet berakás és költség nélkül fenntartani nem lehet, akkor ezt a bányatulajdonos, az ő bányatisztje, sáfárja vagy hutmanja a bányamesternek vagy bányabírónak bejelenteni köteles, aki azután a többi kir. tisztviselővel, amikor a bérfizetés alkalmával a bányatelepre kiszállanak, a kérdéses helyet megszemléli és ha úgy találják, hogy ez a telér leművelésének hátránya nélkül megtörténhetik és szükséges, megadja az engedélyt; arra azonban minden bányajárásnál ügyeljenek, hogy csak meddő és értéktelen kőzet rakassék be. Aki pedig — legyen az bányapolgár vagy az ő bányatisztje, sáfárja, hutmanja, hűbéres vagy szakmánybéres vájárja — a bányamester vagy bányabíró tudta és engedelme nélkül más módon végzi a berakást s rajtaéretik, vagy a bányapolgárok emiatt panaszt emelnek, — a vétkes a meddőt saját költségén a napszínre szállítani és a bányapolgár kárát megtéríteni köteles, mimellett a bányamester vagy bányabíró által a vétség mérvéhez képest meg is büntetendő." Ezt a büntetést a hűbéres és szakmánybéres vájárokra nézve a Miksarendtartás XVII. art. 2. §-a 1 frtban állapítja meg.

g) Miksarendtartás XXI. art. 2. §-a: „*Tilos* bárkinek is az erecseket, *teléreket* s ezek feltárt részeit meddővel berakni, ácsolattal, agyaggal, faggyúval, korommal vagy bármilyen más károsító úton-módon a bányatulajdonosok előtt *eltitkolni, betapasztani vagy bemázolni.* Akit ilyesmin rajtaérnek, vagy annak bevallására bírják, vagy őt bizonyos időn át megfigyelve a vétség elkövetését hiteltérdemlőleg beigazolják: azt a személyt, mint olyant, aki a bányatulajdonos birtokát elsajátítja, a bányamester vagy bányabíró és amennyiben a vétség igen súlyos, a városi vagy megyei bíróság gonosztevőként testi vagy esetleg halálbüntetéssel irgalom nélkül büntesse meg." — Hasonlóképp Miksa-rendtartás IX. art. 3. §.: „... az a munkás, aki erecset, ércet vagy telért haszonérdekből eltitkol, beácsol vagy más módon felismerhetetlenné tesz s azt később másoknak felfedi . . . irgalom nélkül megbüntetendő."[464]

[463] Olyan cselekményekkel vagy mulasztásokkal, amelyek fenyítő eljárást vonnak maguk után.

[464] Az, hogy csak dús ércet jövesztettek és a szegény partikat elhagyták és beácsolták, a kincstári bányaműveknél is megtörtént; így az 1749. okt. 16. instr. (Sch. XIII. 180.) ezt az eljárást szigorúan betiltja, amivel szemben a bányatisztek arra hivatkoztak, hogy erre őket felsőbb parancs kényszeríti; mely szerint mindenkor annyit kell termelni, amennyi csak lehetséges, hogy a kincstárnak beküldendő havi összeg összehozassék.

h) *Csalás az érckupacok rakásolása körül.*[465] Miksarendtartás XXII. art. 5. §.: „Miután sáfárok vagy hűbéres vájárok hűtlensége vagy rosszindulata következtében néha megtörténik, hogy az érc a kupacokban nincsen egyenlően keverve, miből folyólag az egyik bányatársnak jó érc, a másiknak rossz érc osztatik ki s így csalárdul járnak el: ebből az okból meghagyjuk, hogy ahol az urasági munkánál nagy ércelosztások tartatnak, a sáfárok és hutmanok a kupacok rakásolásánál oda igyekezzenek, hogy az ércet becsületesen és egyenletes szélességgel döntsék kupacokba s ugyanígy a hűbéres vájárok ércét is, a bányatulajdonosok vagy meghatalmazottjaik jelenlétében jól keverjék össze, hogy kinek-kinek része becsületesen és csalárdság nélkül adassék ki. Aki pedig ebben csalárdságon és hamisságon éretik, mint csaló büntettessék meg és a magyar Korona összes bányáiból életfogytiglan tiltassék ki s az a bányatulajdonos, bányatiszt, sáfár, vagy ügyelő, aki erről tudva, őt mégis felvenné, 20 magyar forint elengedhetetlen pénzbírsággal sujtandó."

i) Miksarendtartás XVIII. art. 4. §.: „Meghagyjuk, hogy a jövőben, bármely bányaműről[466] legyen szó, a bányamester vagy bányabíró különös engedélye és az illető bányatulajdonos tudta és beleegyezése nélkül, a bányáról vagy bányaüzemről, kamarai jövedelmeink kárára — kivétel nélkül — sem a bányatulajdonos, sem a bányatisztek, sáfárok, hutmanok, sem a *munkások, kézi ércpéldányokat el ne vigyenek.* Aki ez ellen titkosan vagy nyilvánosan vét: kegyeinket elveszti és megbüntetendő. Azonban megengedjük, hogy ha valamely bányában vagy aknában valami új ércet ütnek meg, a sáfárok a bányatulajdonosnak abból megpróbálás és ennek eredményéhez képest miheztartás végett megfelelő próbadarabokat hozhassanak."

k) *Praevarikánsok.* Miksarendtartás XXI. art. 3. §.: „A bányamester vagy bányabíró és a többi tisztviselőink szorgosan ügyeljenek és nyomozzanak abban az irányban, hogy ahol egy vagy több személy — senkit sem véve ki, — a gazdag ércet a bányáról vagy a megolvasztott anyagot.[468] kemény ólmot vagy hozagot a kohókból elhurcolni, a bányabirtokosoktól eltulajdonítani, az aranyműveseknek vagy más titkos alkimistáknak és próbamestereknek, akik magánházakban[469] vagy illetéktelen helyen álnok módon olvasztanak és finomítanak, átadni merészkedik, mely utóbbiak az ő vásárlásaikkal a munkásokat és más alkalmazottakat hűtlenségre és lopásra csábítják s a bányaregálé kárára is, alkalmat szolgáltatnak az ezüstcsempészetre és az ezüstnek az ország határain kívül fekvő idegen helyekre való eladására: hogy ezeket a személyeket, ha rajta érik, kitudákolják

[465] A hűbérvájármunkánál az ércfejtményt szokványos terjedelmű kupacokba rakásolták, amelyekben a dús és a szegény érc lehetőleg egyenletes rétegekben volt elosztva. E kupacok bizonyos száma a hűbéres vájárokat illette meg, éppúgy, mint ahogy ma bizonyos számú gabonakereszt a mezőgazdasági részmunkásoknak jut az aratáskor

[466] A magánvállalatok kötelesek a ritka stufákat megfelelő áron Ő Felségének átengedni. 1597 jan. 25. kir. leirat. Sch., III. 278.

[467] Hasonlókép intézkedik már Ferdinánd 1543 márc. 7. patense. (Sch., I. 149.) — A stufák elhurcolása nemcsak a bányatulajdonosnak, de a kötelező beváltás (lucrum camerae) elmaradása révén a kincstárnak megkárositását is jelentette, mely okból később is egy sereg udv. rendelet szigorúan tilalmazta és érzékeny büntetéssel sujtotta. Az 1798 jul. 20. udv. kam. rend. (Sch., XIX. 208.) meghagyja, hogy a bányabíróságok és bányahivatalok evégett váratlan házkutatásokat is tartsanak a munkásoknál. Az 1818 jún. 14. udv. kam. rend. (Sch., XXII. 496.) szerint az ércvájárok a kiszállásnál időnként megmotozandók. — Az 1821 jún. 7. főkamaragrófi rend. (Sch., XXIII. 166.) megengedi, hogy a szélaknai bányahivatal a leadott stufákért jutalmat adjon az illető vájároknak. — Az 1826 szept. 23. udv. rend. (Sch., XXIV. 239.) szerint stufákat kincstári beváltásra csak attól szabad elfogadni, aki a jogos szerzést igazolja. — Erdélyben az approb. constit. értelmében, aki stufákat a bányahatóság tudta nélkül elad vagy vesz: elsőízben csak elkobzással, ismétlés esetén azonban ezenfelül 200 forinttal vagy a mennyiséghez képest 500 forinttal büntetendő s az 1793 nov. 29. udv. kam. rend. (Sch., XVIII. 496.) szerint a bányahelyekről örökre kitiltandó.

[468] Amikor Erdélyben az ottani 1791. évi 28. t.-cikkel a poenae bursales eltöröltettek, — ez a büntetésfajta az érc- és fémtolvajokra tovább is fennmaradt. 1804. év. Sch. XIX. 449.

[469] Ilyen chemiai magánlaboratóriumot fedeztek fel 1768-ban gróf Szluha György soproni házában, ahol a munkálatokat báró Romsay vezette. (Sch., XIII. 102.)

és kinyomozzák, a bányamester vagy bányabíró tartóztassa le s amennyiben a megtartandó vizsgálat a vétséget valószínűvé teszi, úgy a vevőt mint az eladót gonosztevőként (Malefic-Person) 3 nap alatt határozatilag a városi vagy megyei bírósághoz utalja át, amely, ha a cselekmény igen súlyos, az országos törvények szerint testi vagy halálos büntetéssel sujtsa.[470] Amennyiben egy vagy több személy, akár bányapolgár, akár bányatiszt, bányameghatalmazott, sáfár, akár más bányász ilyen egyénről tudomással bírna vagy őt rajta érné, aki effajta csempészettel foglalkozik és őt a bányamesternek vagy bányabírónak fel nem jelenti: hasonlóképp súlyos büntetéssel sujtandó, ellenben a feljelentő neve titokban tartandó és becsülete épségben marad."

Ebben a tárgykörben mozog a selmeci felv. szabályzat XIII. art. 4. §-a is: „Eddig az ércosztásoknál a bányatársak ércében nagy hiányok jelentkeztek és nem lehetett tudni, hogy ez a mennyiség a bányánál, vagy a kohóban, vagy az ércszállító fuvarosok kezén sikkadt-e el. Hogy tehát minden bányatársulatnak érce ilyen hiány nélkül szállíttassék a kohóba vagy más rendeltetési helyre, a jövőben a következő rendet kell betartani: Amikor az érc a bányászati mérték vagyis vedrek szerint minden egyesnek kiosztatott, az ércet a fuvaros mázsasúly szerint szekerére rakja s amikor a kohóba érkezik, azt ugyanolyan súlyban átadni köteles. Szorgos felügyelet és ellenőrzés gyakorlandó tehát. hogy a fuvarosok, akik az ércet, felosztás végett, mérföldekre, sőt még nagyobb távolságokra is szállítják s közben szüneteket tartanak, abból valamit nem adnak-e el vagy titokban el nem visznek-e."

Az ilyen bűnözőket „praevarikánsok"-nak hívták és pedig nemcsak a nemesfémbányászat körében, hanem a sóbányászatnál is, mely utóbbiak elleni eljárást az 1786 június 11-iki udv. kam. rendelet külön szabályozta.[471] (Vége köv.)

[470] Zsigmond 1405. évi II. decr. 21. art.-sa szerint, akik aranyat, ezüstöt titokban vesznek: a nemesfémet, — akik pedig eladják, a vételárat veszítik el. — Erdélyben az approb. constit. értelmében, aki titkos helyen olvaszt, — ami a hamis pénzverésnek is utat nyit, — elsőízben 500 forinttal, ismétlés esetén nagyobb összeggel büntetendő s esetleg a kriminális forum által halálra is ítélhető. — Az 1776 jan. 21. udv. kam. rend. (Sch., XIV. 137.) az ilyen aranymosókat cum poena contrabandae bünteti: az eladó és vevő által minden lat arany után 50 forint fizetendő, melynek $^1/_3$-a a feljelentőt illeti. — A körmöci pénzverők, ha az átvett súlynál hiány mutatkozik, minden pisétért 1 ducátot fizettek. (Péch, II. 433.)

[471] Salz - Prävarikacions - Normale. Sch., XVIII. 176.

Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban.

Irta: Dr. Mihalovits János. (Vége.)

G) **Engedetlenség a hatóságokkal szemben; — sztreikok; munkáslázadások.**

1. Munkászavargásokkal már a XV. század végén találkozunk, amelyeknek később a Dózsa-féle lázadás is tápot adott.[472] E mozgolódások, amelyek néha csak üres lármában, máskor a munka tömeges beszüntetésében (sztreik), sőt lázadásokban nyilatkoztak meg, különböző körülményekben bírták alapjukat. Főokok[473] voltak: az alacsony bér, rendetlen bérfizetés vagy a bérfizetés teljes elmaradása, mert mint Péch Antal mondja, ahogyan éhes katonákat nem lehet fegyelemben

[472] Péch, I. 93. — Hasonló hatást gyakoroltak a németországi bányaművek vájárságára az ottani parasztlázadások; így sztrájkszerű bányamunkászavargások, erőszakosságokkal tetézve, voltak: 1496-ban Kuttenbergben (Mühlfeld: Merkwürdigkeiten der Königl. Bergstart Kuttenberg, 55. old.), — 1490 és 1525-ben Tirolban (Sperges: Tirolische Bergwerksgeschichte, 252. old.) — 1525-ben Joachimsthalban (részletesen lefrja Sternberg: Geschichte der böhm. Bergwerke, I. köt. 325. s köv. old.). — A német munkáslázadások a németországi bányásznép jó hírnevének sokat ártottak; így egy XV. századbeli festő, aki Freiburgban egy régi pápai epitaphiumra az utolsó ítéletet festette, a képen néhány bányászköntösbe öltöztetett férfit szerepeltetett, akiket az ördög bányásztargoncán a pokolba visz. (Achenbach. Zeitsch. f. Br. 1871. évf. 103.) — *Magyarországon, úgy látszik, már a XV. század első felében is voltak bányamunkáslázadások*, legalább a gölnicbányai bányajog, mely Wenzel szerint (Magy. bány. tört. 177.) a XV. század első feléből való, a munkáslázadásokról mint többször előfordult eseményekről emlékezik meg és megtorlásukra határozott intézkedéseket tartalmaz. Lásd alább a 490. jegyzetet.

tartani, úgy az éhes munkásokat sem,[474] mert a gyomornak nincs füle és az éhséget nem lehet megkötözni.[475]

A zavargások közül hadd álljon itt néhánynak szomorú emléke!

1520 körül a bér csekélysége miatt zúgolódtak Thurzó György besztercebányai munkásai, ami egyéb indítékok mellett Thurzót annyira elkedvetlenítette, hogy a bányászattól teljesen visszavonult.[476]

1566-ban ugyancsak Besztercebányán fellázadtak a munkások a „Hilfgeld"[477] beszüntetése miatt; az udvar engedett s annak folytatólagos fizetését hagyta meg, de Gienger Jakab bányatisztet a lázadás annyira megviselte, hogy elbocsátásáért folyamodott.[478]

Mozgalmas esztendőket jelentettek Selmecen az 1608—1610. évek, amikor a bér ki nem fizetése miatt, mely a bányászat szorult helyzete következtében maradt el, a krebsgrundi és finsterorti vájárok a termelt érceket lefoglalták és kijelentették, hogy mindaddig nem engedik elvinni, amíg bérük ki nem egyenlíttetett, s a helyzet oly fenyegető volt, hogy a bányabíró védelmet kért a körmöci alkamaragróftól, mert sem az ő, sem a bányapolgárok élete nem biztos.[479] De amikor a bányapolgárok az egész bányaművelés beszüntetésével fenyegetőztek, „die heuer" — miként a jegyzőkönyv mondja — „sind zum Kreutz krochen" s írásban bocsánatot kérve uraiktól, hogy amit tettek tudatlanságból és az éhség kényszere alatt[480] tették, megfogadták, hogy ezentúl békésen fognak dolgozni.[481]

E zavargásokra nézve Péch megjegyzi, hogy a fegyelmezetlenség a kurucok által veszélyeztetett helyeken általános volt; a tekintély labilitása a felkelők közelségével negatív irányba terelte a mérleget, sőt kimozdította egyensúlyából azt a királyhűséget is, mely a bányászat körében addig szilárdan állott.[482]

1610 szept. 20-án a munkások kegyelmet kaptak s a kir. biztos előtt a munkások nevében, azok 7 tagú küldöttsége megesküdött, hogy soha többé fellázadni nem fognak és visszahozták a bányabíróságtól elhurcolt társládát, bányászjelvényeket és ereklyéket is és a bányabírót megkövették.[483]

1615-ben, amikor Selmecen a Mátyás-tárónál a 8 órai műszakot akarták bevezetni az eddigi 4 órás műszakok helyett, a munkások beszüntették a munkát.[484]

Hasonlókép erőszakoskodások nélküli egyszerű munkabeszüntetések voltak 1633-ban Selmecen a hús drágasága miatt;[485] 1639-ben Besztercebányán,[486] 1640-ben Selmecen,[487] 1643-ban a selmeci Felsőbiebertárnán[488] a bérfizetések elmaradása miatt.

Nehezebb eset volt 1644-ben Selmecen, amikor a munkások, akik fizetést nem kaptak, abban a hiszemben, hogy a könyvvivő a választott ezüsttel ki akar szökni a városból, dobszó mellett vonultak fel a kamara elé kardosan, puskával és égő

[473] Innthalban 1490-ben a bányamunkások az ünnepnapok számának redukálása miatt lázadtak fel. (Achenbach. Zeitsch. f. Br. 1871 évf. 101.)

[474] A magyar bányamunkások józan önuralmát bizonyítja a következő eset: Amikor 1605-ben a Bocskay felkelők Selmecet elzárták Körmöctől s ennek következtében a bányatulajdonosok nem kapván meg a kincstári beváltási árat, alkalmazottaikat nem fizethették, a bányamunkások a bányamesterhez fordultak, eszközöljön ki részükre élelmiszereket; a vonatkozó bányabírósági jegyzőkönyv a vájárok előadását ekkép örökítette meg: „nem mintha dacoskodni vagy a bányatulajdonos székét az ajtó elé állítani vagy tán — mint gondolni lehetne — a fölkelők közé állani akarnának, — távolról sem! — de a nagy éhségnyomor kényszeríti őket, hogy elvigyék innen sátorfájukat és élelem után nézzenek." (Eredeti német szövegben lásd Péch II. 51. old. 8. jegyzetben).

[475] Péch II. 205.; applikálja Mansfeld hadvezér szállóigéjét a bányászatra.

[476] Péch I. 93.

[477] Fogalmát lásd fent a VII. fejezet 3. pontjában.

[478] Sch. II. 143.

[479] Péch II. 101.

[480] Pedig a sztrájk alatt az időt evéssel és ivással töltötték. Péch II. 103.

[481] Péch II. 74. 91.

[482] Péch II. 103. A lázongó munkások azt a szándékukat is hangoztatták, hogy Kassára mennek a kurucok közé állani.

[483] Péch II. 109.

[484] Péch II. 127.

[485] Péch II. 307.

[486] Péch II. 387 és 401.

[487] A Brenner-szövetkezet könyvvivője jelenti, hogy több mint 300 ember járkál a városban és nem dolgozik (Péch II. 383). — A Herrengrundi bányászsztrájkról lásd Péch. II. 764.

[488] Péch II. 445.

puskakanócokkal lövésre készen; másnap a könyvvivő házába be is törtek, a zárt leverték és a házra lövöldöztek; csak nagynehezen tudta őket a város bírája lecsendesíteni azzal, hogy a fizetést bizonyosan megkapják.[489]

2. Miksarendtartás sztreikparagrafusai.[490]

XXXIII. art. 1. §.: „Semmiféle munkás..... Ellenünk, valamint Utódaink és a kir. hatóságok ellen másokkal ne szövetkezzék, fel ne lázadjon, gyülekezéseket, ellenállásokat és jogtalan összebeszéléseket se szóval, se tettel, se nyiltan, sem titokban, sem egyéb módon ne kezdjen és azokban részt ne vegyen; hasonlóképtilos egymással egymás ellen csoportosulni, gyülekezni, hanem ha valakinek oka van panaszra, azt hozza a kir. bányamester vagy bányabíró elé. Aki ez ellen vét és ebben vétkesnek találtatik, testi és vagyoni büntetéssel sujtandó."

XXXIII. art. 4. §.: „Bányaműveinknél súlyos büntetés terhe alatt senki gonosztetteket és zavargásokat ne vigyen véghez, se más fegyelmezetlenséget ne kövessen el s másokat veszélyes módon ne üssön, ne taszítson, ne dobjon le, vagy egyéb úton meg ne sértsen. Aki ilyen gonoszságot vagy zavargást elkövet, vétkességéhez képest súlyosan megbüntetendő. A bányamester vagy bányabíró és a törvényszéki szolga szorgosan ügyeljenek, hogy e gonoszságok, fegyelmezetlenségek, viaskodások és zavargások, amennyiben a bányásznép körében keletkeznek, amennyire lehetséges, figyelmeztető szóval és más békés úton megelőztessenek és megszüntettessenek és a vétkesek és zavargók megfenyítés végett letartóztassanak és a szükséghez képest illően megbüntettessenek. Ha pedig egy vagy többen a hatósággal erőszakosan szembehelyezkednek, akkor az illetékes városi vagy megyei bíróság hatósági közegeikkel és alárendeltjeikkel együtt a bányamesternek vagy bányabírónak segítségére és támogatására siessenek, hogy ezek a lázadozó emberek a többinek példaadásul megbüntettessenek."

XXXIII. art. 6. §.: „Ha a bányavárosokban a bányásznép részéről netalán lázadás, veszekedés, zavargás vagy más efféle törne ki, akkor az illető bányaváros bírája és tanácsosai jogosultak és kötelesek a kérdéses gonosztevőket és vétkeseket a városban és a bányatelepeken kívül, a joghatóságuk alá tartozó területen elfogni és érdemük szerint megbüntetni; ha azonban azok a városból a bányatelepre szöknek, akkor a városi bíróság őket már le nem tartóztathatja, hanem a bányamester vagy bányabíró veszi őrizetbe és esküdtjeinek határozatához képest szigorúan megbünteti; de amennyiben a cselekmény maleficium jellegével bír, az illető bányászt őrizetben tarthatja ugyan, de azután őt a főkamaragróf vagy helyettessének tudtával és rendeletére az illetékes városi vagy megyei bíróságnak köteles átadni, mely a vétkes ellen a főkamaragróf vagy helyettesének tudtával, megfelelően és a jog szerint jár el. Azokat a csődületeket, veszekedéseket, zavargásokat illetőleg, amelyek a bányatelepen és a hozzátartozó területeken fordulnak elő, az esküdtek határozata alapján, kizárólag a bányamester vagy bányabíró intézkedik és büntet."

[489] Péch II. 448.

[490] A régi bányajogok között már a gölnicbányai akként intézkedik: „Ahol a munkások önkényesen, — ami több helyen történt, —... az előírt időben be- vagy kiszállani nem akarnak, vagy egyébként jogtalan erőszakos cselekményekre vetemednek, vagy a lójárgányok, bányaházak, kohók ellen hatalmaskodást követnek el: nehogy uraik érdeke és a közjó szenvedjen, minden irgalom nélkül az igazság szerint megbüntetendők."